

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ
ANABİLİM DALI

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE OSMANLI EKONOMİSİ

Yüksek Lisans Tezi

İsmail KURT

Ankara-2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ
ANABİLİM DALI

İTTİHAT VE TERAĞİ DÖNEMİNDE OSMANLI EKONOMİSİ

Yüksek Lisans Tezi

İsmail KURT

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Selda KAYA KILIÇ

Ankara-2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ
ANABİLİM DALI

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE OSMANLI EKONOMİSİ

İsmail KURT

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Selda KAYA KILIÇ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Doç. Dr. Selda KAYA KILIÇ

.....

Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU

.....

Doç. Dr. Uğur ÜNAL

.....

Tez Sınavı Tarihi 31/01/2012

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. 31/01/2012)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

İsmail KURT

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	v
KONU VE KAYNAKLAR.....	vi
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ.....	1

I.BÖLÜM

1.XIX. YÜZYIL OSMANLI EKONOMİSİ.....	15
1.1.XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Üretim.....	15
1.1.1. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Tarım	16
1.1.2. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hayvancılık.....	18
1.1.3. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Sanayi.....	19
1.1.3.1.Sanayi İnkılâbı'nın Osmanlı Ekonomisi Üzerindeki Etkileri.....	19
1.1.3.2.Sanayi İnkılâbı'na Karşı Alınan Tedbirler.....	20
a) Sanayi İslah ve Geliştirme Çabaları.....	20
b)Yabancı Yatırımlar.....	22
1.2. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Ticaret.....	22
1.2.1. XIX. Yüzyılda Ulaşım ve Haberleşmedeki Gelişmeler.....	24
1.2.2. XIX. Yüzyılda Ticari Dengelerin Bozulması.....	25
1.2.3. XIX. Yüzyılda Kapitülâsyonlar.....	26
1.2.4. XIX. Yüzyılda Para ve Bankacılık.....	27
1.3. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Kamu Ekonomisi.....	28
1.3.1. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Bütçe.....	29

1.3.2.XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Bütçe Açıkları.....	30
1.3.2.1.XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İç Borçlar.....	30
1.3.2.2.XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Dış Borçlar.....	31

II. BÖLÜM

1.İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN KURULUŞU VE II. MEŞRUTİYETİN İLANI.....

1.1.İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü.....	33
1.2.Hürriyetin Alanı.....	39
1.3.Seçimlerin Yapılması	42
1.4.İttihat ve Terakki Cemiyetine Karşı Muhalefet	43
1.5.31 Mart Olayı	44
1.5.1.31 Mart Olayı'nın Çıkışındaki Başlıca Sebepler.....	47
1.5.2.Hareket Ordusu'nun Teşekkülü ve Faaliyetleri.....	50
1.5.3.Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi.....	56

2.İTTİHAT-TERAKKİ İKTİDARI VE DÖNEMİN KABİNELERİ.....

2.1. İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi Dönemi.....	59
2.2.Sait Paşa Kabinesi Dönemi.....	61
2.3.Gazi Muhtar Paşa Kabinesi Dönemi.....	66
2.4.Kamil Paşa Kabinesi Dönemi.....	73
2.4.1.Bab-ı Âli Baskını.....	75
2.5.Mahmut Şevket Paşa Kabinesi Dönemi.....	79

2.6.Sait Halim Paşa Kabinesi Dönemi.....	84
2.6.1.I.Dünya Savaşı İçinde İttihat ve Terakki.....	92
2.6.2.I.Dünya Savaşının Genel Seyri.....	96
2.7.Talat Paşa Kabinesi Dönemi.....	102
2.8.İzzet Paşa Kabinesi Dönemi.....	105
2.9.İttihat ve Terakki'nin Sonu.....	106

III. BÖLÜM

1.İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ ÜLKE EKONOMİSİ.....	111
1.1.İttihat ve Terakki Liberalizmi (1908-1914).....	111
1.1.1.Liberal Ekonomiyi Oluşturan Etmenler.....	112
1.1.2.Uygulanmaya Çalışılan Liberal İktisat Politikasının Doğuşu..	113
1.1.2.1.Piyasa Ekonomisini Güçlendirme Çabaları.....	115
1.1.2.2.Dış Borçlar ve Düyun-ı Umumiye.....	116
1.1.2.3.Yabancı Banka Hakimiyeti.....	117
1.1.2.4.Yabancıların Dış Ticaret Ayrıcalıkları.....	118
2.İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ MİLLİ İKTİSAT.....	119
2.1.Milli İktisat Doktrini.....	119
2.2.Milli İktisat Politikasına Geçiş Sebepleri.....	121
2.3.Milli İktisadın Uygulanması.....	122
2.3.1. Dış Borçlar ve Düyun-ı Umumiye’de Değişim.....	135
2.3.2.Yabancı Banka Hakimiyetinin Kırılışı.....	136
2.3.3. Yabancı Ayrıcalıklarının Kaldırılması ve Dış Ticaretin Yeniden Düzenlenişi.....	138

2.3.4.Milli Burjuva Oluşturma abaları.....	139
3.İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ ÜRETİM.....	140
3.1.İttihat ve Terakki Dönemi Tarım.....	140
3.2.İttihat ve Terakki Dönemi Hayvancılık	147
3.3.İttihat ve Terakki Dönemi Sanayi	149
3.4. İttihat ve Terakki Dönemi Milli Bankacılık.....	152
3.5.İttihat ve Terakki Dönemi Para Politikası.....	154
3.6.İttihat Terakki Dönemi Kooperatifçilik Faaliyetleri	157
SONUÇ.....	161
KAYNAKÇA.....	163
ÖZET.....	172
ABSTRACT	174
EKLER.....	176
TABLolar.....	190

KISALTMALAR LİSTESİ

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

AÜSBF: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi

A.g.e. :Adı geçen eser

A.g.m. :Adı geçen makale

Bkz: : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

D. : Devre

DTCF: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

DH. EUM. : Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

Haz. : Hazırlayan

İ.A. :İslam Ansiklopedisi

MMZC: Meclisi Mebussan Zabıt Ceridesi

MV: Meclis-i Vükela

Nr: : Numara

s. : Sayfa

S. : Sayı

TCTA: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

TTK: Türk Tarih Kurumu

Yay. : Yayınları

Vb.: Ve benzeri

ZB. : Zaptiye

KONU VE KAYNAKLAR

“İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi” adlı “Yüksek Lisans Tezi” çalışmamızda özellikle 1908-1918 tarihleri arasına damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ekonomi alanında yapmış olduğu faaliyetler üzerinde durulmuştur. Ana kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Mebussan Zabıt Cerideleri ve dönemin önde gelen gazeteleri kullanılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında konuyla ilgili hazırlanan akademik eserlerden de istifa edilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde, İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908-1918 arasındaki on yıllık dönemde en etkin siyasi güç durumundadır. Bu nedenle iktisadi ve mali politikalarının araştırılmasında bu dönem esas alınıp ve uygulanan politikalarla bağlantısı nedeniyle zaman zaman Cemiyet’in 1908 öncesi yılları da dikkate alınmaya çalışılmıştır.

“İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi” konu başlığı seçilmesindeki amaç; genel kanı olarak İttihat ve Terakki iktidarının ilk yıllarından itibaren Milli İktisat politikası izlemiş olduğu kabul edilir. Ancak hem cemiyet ve partiye ait yazılı belgeler hem de son dönemlerde yapılan akademik çalışmalara bakıldığında, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin I.Dünya Savaşı’na kadar Milli İktisat politikası değil de, liberal bir iktisadi politika takip ettiği görülür. I.Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle devletin birçok alanında olduğu gibi, ekonomi alanında da zorunlu değişikliğe gidilir. İşte Milli İktisat dediğimiz ekonomik politika savaş koşullarının getirmiş olduğu yapısal zorunluluk sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu koşullar sonucunda İttihatçılar arasında Milli İktisat düşüncesi yaygınlaşmış ve giderek kabul gören iktisadi anlayış haline gelmiştir.

Milli İktisat, 1914-1918 yıllarında Birinci Dünya Savaşı koşullarında İttihat ve Terakki tarafından savunulan ve uygulanan, devlet müdahalesiyle kalkınma ve burjuva kapitalist bir toplum yaratma politikasıdır. Osmanlı ülkesinde egemenliğini koruyan klasik liberalist ekonomi görüşüne karşı devlet müdahalesini savunan ekonomi politikası anlayışı iktidar tarafından uygulanmaya konusu ancak Birinci Dünya Savaşı koşullarında gerçekleşmiştir.

ÖNSÖZ

“İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi” adlı “Yüksek Lisans Tezi” çalışmamızda özellikle 1908-1918 tarihleri arasına damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ekonomi alanında yapmış olduğu faaliyetler üzerinde durulmuştur.

Bu dönemle ilgili yapılan akademik çalışmaların çoğuna baktığımızda, araştırmacılar daha çok konunun belli bir bölümünü seçmekte ve bunun ne bir adım ötesine ne de bir adım sonrasına çalışmalarını taşımamaktadırlar. Ancak bu tür çalışmalar her zaman yeterli sonuç vermemektedir.

1908-1918 tarihleri arasındaki iktisadi gerçekleri irdelerken, sadece bu tarihler arasındaki gerçeklerle yetinmemeye çalıştık. Konunun bütünlüğü yanında geçmiş tarihi de göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır. Bundan dolayıdır ki ana konunun öncesi tespit edilmeden irdelenilen dönemi değerlendirmek zordur. Onun için bu tarihler arasında meydana gelen iktisadi gelişmeleri değerlendirirken daha önceki iktisadi yapıya da değinmekte fayda gördük.

Bütün bu sorunsalları da göz önünde bulundurarak hazırlamış olduğumuz çalışmayı sadece çalışmanın başlığıyla yetinmeyip, sözü edilen dönemin ve öncesinin siyasi faaliyetlerine de değinmekte yarar gördük. Böylelikle dönemin ekonomisini ortaya koymadan önce XIX. Yüzyıl Osmanlı Devletinin ekonomik yapısını, II. Meşrutiyetin ilanını, İttihat ve Terakki’nin yaklaşık on yıllık bir zamana damgasını vuran kabinelerine değinilmeye çalışıldı. Ayrıca İttihat ve Terakki’nin kuruluşunu, faaliyetlerini, 31 Mart Olayını, İttihat ve Terakki’nin İstanbul’a gelip iktidarı ele almaları, II. Meşrutiyet’in ilanını sağlayan gelişmelerin üzerinde

durulmadan doğrudan konuya girilmesi çalışmayı eksik kılacağı düşüncesiyle bu konularda kısaca açıklanmaya çalışılmıştır.

Yine XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devletinde meydana gelen siyasi gelişmelerden ziyade daha çok konuyu ilgilendiren kabinelere de değinilmiştir. Dönemin iktisadi politikasını anlatmaya çalışırken daha çok bu dönemle ilgili hazırlanmış olan akademik eserlerden istifade edilmiştir. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve bu dönemde etkili olan gazetelerden çıkan yazıları dikkate alarak dönemin iktisadi yapısı üzerinde bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Bunun dışında Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerine de bakılarak, konu ile ilgili görüşmeler üzerinde durularak, dönem olayları aydınlatılmaya gayret edilmiştir.

Böylesine önemli ve hacimli bir çalışmanın meydana getirilmesinde birtakım hataların, eksiklerin de olması da olasıdır. Çalışmamızda bu olası eksikler ve hatalar en asgariye indirilmeye uğraşılmıştır. Tez çalışmam boyunca yardımlarını ve önerilerini benden hiçbir zaman esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Selda KAYA KILIÇ' a teşekkürlerimi borç bilirim.

İsmail KURT

Ankara,2012

GİRİŞ

“ İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi” adlı “Yüksek Lisans Tezi” çalışmamızda özellikle 1908-1918 damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ekonomi alanında yapmış olduğu faaliyetler üzerinde durulmuştur. Bu Dönemin ekonomisini açıklamadan önce XIX. Yüzyıl Osmanlı ekonomik yapısını, II. Meşrutiyetin ilanını, İttihat ve Terakki’nin yaklaşık on yıllık bir zamana damgasını vuran kabinelerine de değinildi. Ayrıca İttihat ve Terakki’nin kuruluşunu, faaliyetlerini, 31 Mart Olayı, İttihat ve Terakki’nin İstanbul’a gelip iktidarı ele almaları, II. Meşrutiyet’in ilanını sağlayan gelişmelerinde üzerinde duruldu.

Aslında amacımız İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin siyasi tarihini araştırmak değildir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidar yıllarında izledikleri iktisadi ve mali politikaların daha iyi anlaşılabilmesi için, bu kuruluşun ortaya çıktığı koşullar ve iktidar olduğu yıllarda kurmuş olduğu kabinelere kısa da olsa bilgi vermekte fayda görülmüştür; çünkü dönemin iktisadi ve mali politikaları bu dönemde iktidara gelen hükümetler ve dönemin bakanları sözü edilen politikaları belirlemişlerdir.

Bu dönemin iktisadi gerçeği analiz ederken kendisinden önceki dönemin ekonomik şartlarına da değinildi. “Geçmiş ve içinde bulunan zaman gerçek bilinirse gelecek için bir amaç; daha doğrusu bir iktisadi ülkü saptanabilir”¹düsturuyla yola çıkarak, 1908-1918 tarihleri arasındaki iktisadi gerçekleri irdelerken, sadece bu tarihler arasındaki gerçeklerle yetinmemeye çalışılmıştır. Konunun bütünlüğü yanında geçmiş tarihi de göz önünde bulundurmaya gayret sarf edilmiştir.

¹ Zafer Toprak; **Türkiye’de Milli İktisat(1908-1918)**,Yurt Yayınları, Ankara,1982,s.29.

XV. yüzyılda gerek Batı’da, gerekse Osmanlı Devleti’nde, iktisadi olarak her bakımdan hâkim olan zihniyet, ekonomi dışı değerlere dayanıyordu. Başta, büyük toprak mülkiyeti ve toprağa dayalı hâkimiyet şekli, yine toprağa dayalı bir rütbe ve mansıp silsilesi vardı. Toprağa dayalı kalındığı sürece, paranın ve genellikle menkul değerlerin ikinci planda olduğu, aynî iktisat şekli geçerli idi. Müteşebbis olarak, daha çok küçük işletme ve esnaf loncaları vardı.²

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti dışındaki gelişmeler, zamanla Osmanlı ülkesinde de etkisini göstermeye başladı. Avrupa, XVI. yüzyılda, daha önceki birikimi sonucunda, ticaret alanında büyük bir gelişme gösterdi. Bunu, XVIII. yüzyılda Sanayi İnkılâbı izledi. Bu tarihten itibaren Osmanlı ülkesinde Avrupa'nın etkisi ciddi anlamda hissedilmeye başlandı. Bu etki, XIX. yüzyılda daha da artarak zirve yaptı. XIX. Yüzyılın başlarında Avrupa’da her alanda olduğu gibi tarımda da önemli gelişmeler meydana geldi. Kol ve hayvan gücü yerine makine geçmeye başladı; hayvancılık alanında bilimsel verilere dayalı önlemlerle büyük atılımlar gerçekleştirildi.³

Avrupa’da meydana gelen bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti, tarım ve toprak tasarrufu konusunda yeni düzenlemeler yapmak zorunda kaldı. Aynı olgu hayvancılık dalında da yaşandı. Sanayileşen Avrupa'nın yiyecek ihtiyacı karşısında Osmanlı tarım ve hayvancılık sektörü geçimlik üretimden pazar ekonomisi yapısına geçti. Buğday ve hayvan gibi önemli besin maddeleri dışarıya taşınmaya başlandı.

² Sabri F. Ülgener, **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, Derin Yayınları, İstanbul, 2006, s. 15.

³Musa Çadırcı; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinde Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK, Ankara,1999,s.7.

XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı devletinde her bakımdan gerileme dönemi başlamış, ekonomi alanında bu gerileme kendini göstermiştir. İktisadi faaliyet bakımından dünya milletleri arasında mümtaz bir mevki ihraz eden Osmanlı İmparatorluğu, o tarihten sonra başlayan Sanayi İnkılâbına katılamadığından, bu mevkiini artık koruyamamıştır.⁴ İktisadi olarak Avrupa'daki Yeniçağın iktisadi gelişmelerine ayak uyduramamış, rekabet yönünden geri kalmıştır. Kapitalizmin Avrupa'da gelişmesi ile Avrupalı tüccarlar, Türk pazarlarındaki yerli sanayinin ihtiyacı olan hammaddeleri Avrupa'ya taşıyıp, mamul maddelerini daha ucuza satarak, Osmanlı'nın rekabet gücünü her geçen gün azaltmışlardır. Ayrıca uluslararası anlaşmalar ve kapitülasyonlar, sonuna kadar bir himaye siyasetinin takibine mani olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu her yöne açık bir Pazar haline geldi. Zaten zayıf, tecrübesiz müesseselerin böyle bir muhitte gelişmesi mümkün değildi.⁵

XVIII. yüzyılda sanayileşmesini gerçekleştiren Avrupa'nın etkisi, daha çok esnaf teşkilâtları üzerinde görüldü. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti'nde Lonca sistemi bozuldu. Esnaf üretim yapmak yerine Avrupa sanayisinin ihtiyacı olan hammaddeyi dışarıya satmaya başladı. Bu da zaten el tezgâhları ve küçük işletmeler şeklinde olan Osmanlı sanayinin gelişmesini önledi. Bu çöküşe karşı devlet birtakım önlemler almaya çalışsa da muvaffak olamadı. Bazı fabrikalar açılrsa da istenen sonuç elde edilemedi. Osmanlı sanayinin canlandırılması çabaları, XIX. yüzyılda yeni gelişmeler gösterdi. Ülkenin alt yapı yatırımları başlatıldı. Bunlar genellikle yabancı yatırımlar şeklinde gerçekleşti. Ticaret, ulaşım, haberleşme gibi konularda çalışmalar

⁴Vedat Eldem; **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK, Ankara,1994,s.2.

⁵Vedat Eldem; **a.g.e**, s.3.

yapıldı. III. Selim ve II. Mahmut'un ticaret alanında başlattıkları yeni atılımlar Tanzimat Dönemi'nde de sürdürüldü.⁶Tanzimat Dönemi (1839-1876) boyunca, mali idarede, bütçe ve mali hukuk alanında, devlet gelir ve giderlerinin tür ve niteliklerinde Batı etkisinde düzenlemeler yaptı.⁷

Devletin kuruluş döneminden itibaren yabancı ülkelerle kapitülasyon adı verilen ticaret anlaşmaları yapılmıştı. Ekonominin güçlü olduğu yıllarda ülkeye zarar vermeyen kapitülasyonlar, ekonomi zayıflamaya başlayınca, çöküşü hızlandıran en önemli etken oldu. Özellikle, 1838 yılında İngiltere ile yapılan anlaşma ile Osmanlı Devleti, bağımsız dış ticaret politikası izleyebilme imkânını kaybetti.1838'de İngiltere'ye tanınan ticari kolaylıklar kısa aralıklarla diğer Avrupa Devletlerine de tanınmış, şeklen de olsa ayrıcalık yapılmadığı adeta kanıtlanmak istenmiştir.⁸

Bu dönemde ekonomik alanda meydana gelen bir diğer gelişme ise bankacılık faaliyetlerinin başlamasıdır. Tanzimat döneminde para ve kredi alanında yapılan önemli değişiklik, sarraflardan bankalara geçişin gerçekleştirilmeye başlanmasıdır. Yönetim ve ekonomi, ticaret alanında yapılan düzenlemeler, çağdaşlaşma istek ve zorunluluğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da bankacılığı zorunlu kılıyordu.⁹

Osmanlı Bankası kurulduğu günden itibaren Osmanlı mali ve iktisadi yaşamına etkin biçimde katılmıştı.¹⁰Bütçeler daha ciddi yapıldıysa da büyük açıklar verildi. Bu

⁶Musa Çadircı; **a.g.e**, s.353.

⁷Abdüllatif Şener; **Sona Doğru Osmanlı**, Birleşik Kitabevi, Ankara,2007,s.70.

⁸Musa Çadircı; **a.g.e**, s.333.

⁹Musa Çadircı; **a.g.e**, s.337.

¹⁰Zafer Toprak; **Türkiye'de Milli İktisat(1908-1918)**,Yurt Yayınları, Ankara,1982,s.136.

açıkları kapatmak için devlet iç ve dış borçlanma yoluna gitti. Kırım Savaşı (1853-1856) sonrasında hazine büyük sıkıntılar içerisine girmiş, devletin normal gelirleri savaşı finansa yetmediğinden Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez dış borçlar başladı. Bütçe açıklarının sürekli sorun oluşturması yeni çözümler aramayı zorunlu hale getirince 1859 yılında Islahat-ı Maliye Komisyonu kuruldu.¹¹

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren iç kaynaklar tükenme noktasına geldi. Devlet aldığı dış borçların taksitlerini bile ödeyemez oldu. Bunun üzerine 1881 yılında Düyûn-u Umumiye idaresi adıyla bir komisyon kuruldu. Bu komisyon, Osmanlı ekonomisini tamamen kontrol altına aldı. Osmanlı Devleti 1881'den 1914'e kadar gelirlerinin bir kısmını dış borç ödemeleri için bu kuruluşa bırakmak zorunda kaldı. Devlet bankası niteliği taşıyan Osmanlı Bankası, Düyun-u Umumiyye-i Osmaniye ile birlikte Osmanlı maliye ve ekonomisini güdümleyen kuruluş haline geldi.¹²

1880'lere kadar Osmanlı siyasi ve ekonomik hayatındaki İngiliz ve Fransız etkisi yerini Almanlara bıraktı. İttihat ve Terakki döneminde de devam eden bu durum sonucunda Osmanlı topraklarındaki Alman yatırımlarında önemli artışlar görüldü.¹³

XIX. yüzyılın son çeyreğinde teşkilatlanmış Jön Türk denilen Genç Türkler, Yeni Osmanlıların devamıydı. Bunlar XIX. yüzyılın II. yarısından itibaren, özellikle de II. Abdülhamit'in istibdadını yıkmak, böylece gelişme ve ilerlemeyi hızlandırmak

¹¹ Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.71.

¹² Zafer Toprak; **a.g.e**,137.

¹³ İsmail Yıldırım; “**XIX. Yüzyıl Osmanlı Ekonomi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)**” ,Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, C.XI, S:II, s.313.

üzere örgütlenmeye giriştiler. Bu örgütlerden en güçlüsü ve sonuca varanı ise İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Genç Türkler, Yeni Osmanlılar çizgisinde çalışarak teşkilatlandılar. Bunlar daha çok Osmanlı Devleti'nin nasıl kurtulacağı sorunuyla ilgilendiler. Onlara göre çözüm yolu meşruti bir hükümet kurarak Padişahın yetkilerini sınırlamak ve azınlıklara kanun önünde eşitlik tanımaktı. Böylelikle çağdaş, güçlü bir devletin kendiliğinden ortaya çıkacağı kanısı yaygınlaştı. Yine batının kanunlarını ve anlayışlarını benimseyerek, Osmanlı topraklarını ilhak etmiş dış güçlerin ülkeden kovulabileceklerini ümit etmekteydiler.¹⁴ Bunun sonucunda devleti kurtarmak için Batı kurumları Osmanlı toplumuna aktarılmaya başlanmıştır.¹⁵

Cemiyet üyeleri 1894'te Paris'te Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetini kurdular. 1895'te İstanbul'daki İttihadı-ı Osmanî Cemiyeti ile Fransa'daki Jön Türklerin lideri Ahmet Rıza temasa geçti ve uzun süren haberleşmelerden sonra, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ismiyle birleşti. Cemiyet, 1 Aralık 1895'te Paris'te Meşveret dergisini ve 7 Aralık'ta Mechveret Supplement Français'yi resmi yayın organı olarak yayına başladı.¹⁶

1895'ten itibaren II. Abdülhamit'in istibdadına karşı Osmanlı Devleti'nin her yanında askeri birlikler içinde devrimci örgütler kuruldu. Ancak bu örgütlerin birbiriyle ilişkisi ve merkezi bir koordinasyona bağlı değillerdi. Bu örgütlerin birçoğu daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. Aslında İttihatçılara göre

¹⁴ Ernest E.Ramsaur; **Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu**, Pınar Yayınları, İstanbul,2004,s.19.

¹⁵Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.21.

¹⁶M. Şükrü Hanioglu; **"İttihat ve Terakki Cemiyeti"**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 23, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 2001,s. 477.

ülkedeki tüm sorunların nedeni II. Abdülhamit'in istibdadıydı. Güya meşrutiyet kurulursa derter sona erecekti.¹⁷

1902'de yapılan I. Jön Türk Kongresi'nde cemiyet, Prens Sabahaddin Bey öncülüğündeki kendilerine liberal demekle beraber aslında monarşist olan grupla, Ahmet Rıza öncülüğündeki liberal-milliyetçiler arasında ikiye bölündü.¹⁸ 1905'ten sonra Türkiye'den gelen Dr. Nazım ve Bahaeddin Şakir Beylerin önderliğinde propaganda ve örgütlenme çalışmalarına hız verildi. 1906 Eylül'ünde Selanik'te posta zabiti Mehmet Talat tarafından Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kuruldu ve örgüt sürgündeki Jön Türkler ile irtibata geçti.

24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti doğrudan iktidara gelmedi; Hüseyin Hilmi Paşa, ve Sait Paşa gibi saygın kişiliklere kurdurulan hükümetleri dışarıdan kontrol etmeyi tercih etti.¹⁹ 4 Ağustos 1908'de kurulan meşrutiyetin ilk kabinesi olan Sait Paşa hükümeti, İttihat ve Terakki'nin baskısına dayanamayarak 13 Ağustos'ta iktidardan çekilmek zorunda kaldı. İkinci defa kurulan Sait Paşa hükümeti ise beş gün dayanabildi. İttihat ve Terakki iktidar olmamıştı ama hükümeti ve hükümetin icraatını kendileri tayin ediyordu. 21 Ağustos'ta İttihat ve Terakki'nin baskısıyla Kâmil Paşa hükümeti kuruldu. Hükümetlerdeki görülen bu istikrarsızlık, İttihat ve Terakki'nin devlet otoritesini ve bütünlüğünü bozmaya yönelik faaliyetlerini fırsat bilen Bulgarlar, 5 Ekim'de

¹⁷ Abdüllatif Şener; **a.g.e.**, s.28.

¹⁸ Ernest E.Ramsaur; **a.g.e.**, s.96-97.

¹⁹ Abdüllatif Şener; **a.g.e.**, s.25.

bağımsızlık ilan ettiler. Ertesi gün Avusturya, Bosna-Hersek'i ilhak etti. 6 Ekim'de Girit, Yunanistan'a bağlandı.²⁰

Hürriyetin ilanından sonra ülkeye dönen Prens Sabahaddin Bey ve grubu, İttihat ve Terakki ile birlikte hareket etmeyi reddederek kendi görüşleri doğrultusunda faaliyet göstermeye başladılar. Âdem-i Merkeziyetçi görüşleri sebebiyle İttihat ve Terakki'den bekledikleri desteği göremediler. İttihat ve Terakki'den umduğunu bulamayan ve bunlardan tamamen irtibatı kesen Prens Sabahaddin Bey, 14 Eylül'de Ahrâr Fırkasının kurulmasını destekledi.²¹

İttihat ve Terakki'nin Kâmil Paşa hükümeti üzerinde şiddetli baskı kurmak istemesi yüzünden, Kâmil Paşa ile İttihat ve Terakki'nin arası açıldı. 18 Ekim-8 Kasım 1908 tarihleri arasında İttihat ve Terakki'nin kongresi gizli olarak toplandı ve cemiyet için yeni bir siyasî program hazırlandı. Kongre sonunda yayınlanan 13 maddelik bildiride, cemiyetin siyasî parti hâline geldiği ilan edildi. Gayrimüslim ve Türk olmayan unsurların da desteğiyle, 1908 yılı sonlarına doğru yapılan seçimi İttihat ve Terakki kazandı. İlk seçimler, türlü yolsuzluklar ve baskılar içinde yapıldı. Halk, silâh zoruyla İttihatçı adayları seçmek zorunda kaldı.²² Zaten seçimlerde İttihat ve Terakki dışında teşkilatlanmış tek parti, Prens Sabahaddin'in partisiydi. O da Meşrutiyet'in ilanıyla Avrupa'dan İstanbul'a dönmüştü. Prens Sabahaddin Eylül 1908'de Osmanlı Ahrar Fırkası'nı kurdu. Ancak bu partinin de ülke çapında teşkilâtı yoktu ve sadece tek milletvekili çıkarabilmişti.

²⁰İ.Hami Danişmend; **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi** IV, İstanbul, s.367-368.

²¹ Ahmet Bedevi Kuran; **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1945, s.266.

²²Yılmaz Öztuna; **Büyük Türkiye Tarihi**, C.VII, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1978, s.225.

17 Aralık 1908’de II. Abdülhamit’in konuşmasıyla Meclis-i Mebussan açıldı. Bir gün öncesinde Abdülhamit yeni atanan otuz dokuz ayan üyesinin adlarını açıkladı.²³Sadrazam Kâmil Paşanın hükümette bazı değişiklikler yapması İttihat ve Terakki’nin Babîâli’ye karşı sert tepkiler göstermesi sebebiyle, İttihat ve Terakki ile Sadrazam’ın arası açıldı. 14 Şubat 1909’da Meclis-i Mebussan’ da yapılan güven oylamasıyla, Ahmet Rıza, Talat, Cavit ve Enver Bey gibi ittihatçıların faaliyetleri sonucu Kâmil Paşa hükümeti düşürüldü. Devleti tarihinde ilk kez bir hükümet, Mecliste İttihat ve Terakki Cemiyeti grubunun verdiği güvensizlik oyuyla düşürüldü.²⁴ Sadrazamlığa Hüseyin Hilmi Paşa getirildi. Bu olaydan sonra İttihat ve Terakki’ye karşı gerek Meclis içi, gerekse Meclis dışı muhalefet şiddetlendi.

İttihat ve Terakki, padişaha sadık Birinci Orduya güvenmeyerek Selanik’teki Üçüncü Ordudan avcı taburları getirtti. İttihatçılar tarafından tertip edilen ve Selanik’ten getirilip Derviş Vahdeti isminde bir kimse tarafından din elden gidiyor! Şeriat isteriz! Gibi sloganlarla kışkırtılan avcı taburları tarafından çıkartıldığı tespit edilen 31 Mart Vakası üzerine İttihat ve Terakki, Makedonya’dan Mahmut Şevket Paşa komutasında çoğunluğu, Sırp, Bulgar, Yunan, Makedon, Arnavut çetecileriyle, sözde gönüllülerden teşkil edilen Hareket Ordusu'yla 24 Nisan 1909'da İstanbul'a girip, isyanı bastırdı.²⁵ Sıkıyönetim ilân edilip Derviş Vahdeti ve çok sayıda isyancı, askerî mahkemede yargılanıp idam edildi; Osmanlı Ahrar Fırkası yöneticileri tutuklandı, Prens Sabahaddin yurt dışına kaçtı.

²³Sina Akşin;**31 Mart Olayı**, Ankara,1970,s.11.Bkz. Takvim-i Vekaye; 3 Kanunievvel 1324. Ek IV.

²⁴ Sina Akşin;**a.g.e**, s.20.

²⁵Yılmaz Öztuna; **a.g.e**, s.231.

II. Abdülhamit, Selanik'ten gelen Hareket Ordusuna karşı koymak isteyen kendisine sadık kumandanlara, çarpışılmaması, Müslüman kanı dökülmemesi için talimat verdi. Kısa süre sonra II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki ileri gelenlerince tahttan indirildi, yerine Mehmet Reşat getirildi.

II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra, İttihat ve Terakki, orduda ve bürokraside büyük bir tasfiyeye girişti. Erken emekliliğe ve rütbe tenziline gidilerek, hem bürokrasi ve hem de Mahmut Şevket Paşa'nın izniyle subay takımı budanmış ve yeniden düzenlenmişti. Orduda, Abdülhamit zamanında alaydan yükselmiş subayların çoğu, tasfiye edildi. Sonuçta, sonraki birkaç yıl boyunca, on binin üstünde subay, başka deyimle subayların aşağı yukarı üçte biri tasfiye edilmiş bulunuyordu.²⁶

Bu tasfiyeden saray bürokrasisi bile kurtulamamıştı. Yeni sultan Mehmet Reşat, saray personelini baştan aşağıya temizleyen ve orada kilit mevkilere kendi adamlarını getiren İttihat ve Terakki'nin elinde oyuncaktı.²⁷

II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve Mehmet Reşat'ın tahta çıkarılmasından sonra, ülke bir türlü huzura kavuşamadı. 13 Nisan 1909'dan sonra kurulan Tefvik Paşa hükümeti, üç hafta sonra istifa etmiş, yerine ikinci defa Hüseyin Hilmi Paşa hükümet kurmuş ve bu hükümette Talat Bey, Dâhiliye Nazırı yapılmıştı. Fakat Hüseyin Hilmi Paşa da, yedi ay sonra 28 Aralık 1909'da istifa etmişti. Hüseyin

²⁶Erik Jan Zürcher; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul,2004,s.149-150.

²⁷Bernard Lewis; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları,1991,s.216-217.

Hilmi Paşa İttihatçıları tutmasına rağmen, İttihatçıların ve özellikle Talat Bey'in baskılarına dayanamamıştı.

İttihatçılar Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine, Roma Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa'yı getirdiler. İbrahim Hakkı Paşa, Türkiye'yi tanımayan, daha çok Batılı bir hayat süren, sorumluluk duygusundan uzak bir adamdı.²⁸ İbrahim Hakkı Paşa 29 Eylül 1911'e kadar, 1 yıl 9 ay İttihatçıların kontrolünde sadrazamlık yaptı.

Bu üç hükümetin birbirini takip ettiği yaklaşık iki buçuk yıl içinde, Havra'nda Dürzîler, Yemen'de Zeydiler, Balkanlarda Arnavutlar, devlete isyan etti.²⁹ Devlet bu isyanların şiddetle üzerine gitti. Merkezden uzak yerlerde bu tür olaylar yaşanırken İstanbul'da da işler iyiye gitmiyordu. 24 Nisan 1909'da Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinden sonra Mahmut Şevket Paşa, sıkıyönetim ilân etmiş ve bu daha sonra iki yıl uzatılmıştı. Sıkıyönetim, etkin demokratik bir muhalefetin gelişmesini engelledi. Sıkıyönetime rağmen muhalefet edenler, şiddet ve terörün her türlüşüne başvurularak susturuldu. Fakat bu baskı ve şiddet, İttihat ve Terakki içinde bile derin bir hoşnutsuzluk meydana getirdi ve ilk büyük bölünmeye sebebiyet verdi.

29 Eylül 1911'de Trablusgarp Savaşı'nın başlaması üzerine, İbrahim Hakkı Paşa hükümeti istifa etti. İttihat ve Terakki, II. Abdülhamit'in ünlü sadrazamı Sait Paşa'yı sekizinci defa iktidara getirdi. Sait Paşa üç ay sonra 30 Aralık 1911'de istifa etti. Ardından tekrar dokuzuncu hükümetini kurdu. Bu defa altı buçuk ay kadar iktidarda kaldı. 16 Temmuz 1912'de tekrar istifa etti. Sait Paşa'nın yerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa iktidara geldi. O da ancak üç ay dayanabildi. 29 Ekim 1912'de

²⁸Yılmaz Öztuna; **a.g.e.**, s.254.

²⁹E.Ziya Karal; **Osmanlı Tarihi**, C.IX, TTK, Ankara,1999,s.236-237.

istifa etti. Yerine Kâmil Paşa geldi. Kâmil Paşa hükümeti, İttihatçıların karşısında üç ay bile dayanamadı. 23 Ocak 1913'te meşhur Bâb-ı Âli Baskınında silâh tehdidiyle istifa ettirildi. Trablusgarp Savaşı'nın patlak verdiği 29 Eylül 1911'den, 23 Ocak 1913 Bâb-ı Âli Baskınına kadar yaklaşık on altı ayda, dört hükümet kurulmuş, yıkılmış, üç sadrazam değişmişti. Ülke, İttihatçıların elinde bir türlü istikrara ve huzura kavuşamıyordu.

Bu istikrarsız ve huzursuz on altı ay içinde, çok önemli olaylar meydana geldi. 21 Kasım 1911'de, İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı muhalefet ve partiler, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adıyla yeni bir partide birleştiler. Bu parti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden nefret etmenin dışında, hemen hemen hiç ortak noktaları olmayan muhafazakâr ve liberallerin bir yığınydı.³⁰Buna rağmen kurulduktan üç hafta sonra 11 Aralık 1911'de, İstanbul'da yapılan ara seçimi kazanarak şaşılacak bir başarı kazandı. Bu başarı, İttihat ve Terakki'yi telâşlandırdı ve korkuttu. İttihat ve Terakki, Meclis'i feshettirip, Nisan 1912'de o kadar iyi hazırlanmış ve yönetilmiş bir genel seçim yapıldı ki 275 üyesi olan Meclis'e, muhalefet ancak 6 milletvekili sokabildi.³¹

İttihat ve Terakki, eski Meclis'i feshetmek ve hayâsız derecede dürüstlükten uzak bir seçimle bir yenisini kendi adaylarıyla doldurmak suretiyle, Meclis içi muhalefeti ezmişti. Bu seçimler, Türk tarihine sopalı seçimler diye geçti.³² Muhalefetin gözünde, böyle bir Meclis'in hiçbir meşruiyeti kalmamıştı.

³⁰Erik Jan Zürcher; **a.g.e**, s.152-153.

³¹Bernard Lewis; **a.g.e**, s.221-222.

³²Tarık Zafer Tunaya; **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul,1952,s.322.

18 Ekim 1912'de Balkan Savaşı patlak verdi. İmparatorluk, bu küçücük Balkan devletleriyle de savaşa hazır değildi. Balkan Savaşı başlamadan kısa bir süre önce, hiç gereği yokken Balkanlardan 120 tabur asker terhis edildi. Erzincan, Şam ve Bağdat'taki askerî birlikler de Balkanlara kaydırılmadı. Her şeyden önemlisi, artık ordu politikaya bulaşmıştı. Subaylar, İttihatçı ve Halâskâr Zabitân diye ikiye ayrılmıştı. Bu arada Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti, daha savaşın başında 29 Ekim 1912'de istifa etti. Yerine Kâmil Paşa hükümeti kuruldu. Balkan Savaşı, bu siyasî ve askerî karışıklıklar içinde geçti. Halâskâr Zabitân, tamamen Balkanlarda savaşmakla meşguldü. İktidardan uzaklaştırılmış, fakat hiç yılmamış ve yeraltına kaymış İttihatçılar ise, tekrar iktidara dönmeye hazırlanıyordu.³³

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 23 Ocak 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığı döneminde ordu, polis ve sivil bürokraside, ciddi bir tasfiye daha gerçekleştirdi. Artık Jön Türkler tam anlamıyla iktidara gelmişti. Fakat İttihat ve Terakki'nin kesin iktidarı, ülkeyi hızla çöküşe doğru götürdü. Bu dönemde Balkan Savaşı, bütünüyle hezimete dönüştü.

30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması'yla, Edirne dâhil bütün Balkanlar kaybedildi.³⁴ Türkiye Midye-Enez çizgisine çekilip bugünkü Trakya topraklarının bile yarısını düşmana terk etmek zorunda kaldı. Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığa gelişinden dört ay sonra, Haziran 1913'te bir suikasta hedef olup öldürülmesi, İttihat ve Terakki'ye son muhalefet kırıntılarını da yok etme fırsatını verdi. Suikastla ilgisi olmayan 350 muhalif, yakalanıp Sinop'a sürüldü. 29

³³Bernard Lewis; **a.g.e**, s.221.

³⁴E.Ziya Karal; **a.g.e**, s.337.

kişi idam edildi. Cemiyet'e sadakatinden şüphe edilen bütün memur ve subayların görevine son verildi. Sıkıyönetim ilân edilip muhalefet susturuldu. Liberal muhalefetin lideri Prens Sabahaddin, tekrar yurt dışına kaçmak zorunda kaldı.

Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti, İttihat ve Terakki Fırkası'na dönüştü. Mahmut Şevket Paşa'nın yerine İttihatçılar, İttihatçı Sait Halim Paşa'yı sadrazamlığa getirdi; fakat Sait Halim Paşa, İttihatçı liderler Enver, Cemal ve Talat Paşanın egemenliğinden kurtulamadı. Böylelikle Türkiye'de artık bir tek parti diktatörlüğü kuruldu.

İttihat ve Terakki, tam anlamıyla iktidarda olduğu 1913–1918 yılları arasında Teşkilât-ı Mahsusa adında paramiliter bir örgüt ve Türk Gücü Cemiyeti, Osmanlı Güç dernekleri gibi yine paramiliter gençlik örgütleri kurduğu gibi, Kara Kemal Bey'in organizatörlüğü ile çok sayıda esnaf kuruluşunu kendisine bağladı, kendisini desteklemeyen basını susturdu, esasen dolaylı kontrolü altında olan Türk Ocakları'nı ise, fırka ideolojisini yayan bir kurum haline soktu.³⁵

Türk toplumu içinden, millî bir burjuvazi oluşturmaya çalıştı. Kendini vatan kurtarıcı bir teşkilât olarak gördü. Kendine muhalefeti, vatan hainliği ile bir tuttu ve bütün bu uygulamalarıyla, daha sonra Türk siyasî hayatı üzerinde derin tesir icra edecek bir tek parti geleneğinin kurulmasında önemli bir tesiri oldu.³⁶

³⁵M. Şükrü Hanioglu; **a.g.e**, s.482.

³⁶M. Şükrü Hanioglu; **a.g.e**, s.483.

I. BÖLÜM

1.XIX. YÜZYIL OSMANLI EKONOMİSİ

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda özellikle Batı Avrupa’da tarım üretiminin artması ve mamul mal üretiminin kentlerden kırlara taşınması, ülke içi iktisadî bağlarını gelişip milli ekonomilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu gelişme, güçlenen merkezî devletlerin merkantilist iktisadi siyasetleriyle desteklenmiştir. Batı Avrupa’daki merkantilizm siyaseti bir yandan ülke içi üretimi ve özellikle mamul mallar üretimini dış rekabete karşı korurken, öte yandan da ihracatı arttırarak istihdam yaratmayı amaçlıyordu. Bu tür politikalar, dış ticaret ve deniz aşırı pazarlarda girilen rekabette önemli bir araç olarak kullanılıyordu. Her devlet kendi sermayedarlarının ticaret filolarını destekliyordu. Avrupa ülkelerinin kendi aralarındaki bu rekabet, kapitalizmin gelişmesinde etkili olurken, Avrupa dışındaki ülkeleri ve Osmanlı Devletini de olumsuz etkilemeye başlamıştır. Böylelikle Osmanlı Devletindeki Ticaret ve Sanayideki çöküntü etkilerini ziraatta da kendini göstermeye başladı.³⁷

1.1.XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Üretim

XIX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devletinin ekonomisi geleneksel yapısını sürdürmekteydi. İç ve dış ticaret, devletin denetim ve gözetiminde yapılmakta, esnaf loncaları aracılığı ile üretim ve tüketim denetlenmeye çalışılmakta idi. Görünürde yürürlükte olan kurallar uygulanıyor gibi gözükse de aslında devletin karşılaştığı sorunlardan dolayı uygulanan yasalar genellikle uygulanamamaktaydı.³⁸

³⁷Musa Çadırcı; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinde Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara,1999,s.178.

³⁸ Musa Çadırcı; **a.g.e.**, s.6.

1.1.2. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tarım

XVI. yüzyılın sonlarındaki gelişmeler, nüfus artışı, Celâlî İsyanları, tımar sisteminin eski önemini kaybetmesi vb. gibi gelişmeler Osmanlı Devletinde tarım faaliyetinin düzenlenmesini olumsuz etkilemiştir. XVIII. yüzyılda, bu dönemde gerek meydana savaşlarla gerekse içerdeki isyanlarla pek çok köyün harap hâle gelmiş ve nüfus önemli ölçüde azalmıştır. Meydana gelen bu olumsuzluklar tarım üretiminde düşüşü tetiklemiştir. XVIII. yüzyılda ise, tımar sisteminin etkisini kaybetmesiyle bazı topraklar çiftlik adı altında ayanların elinde toplanmaya başladı. XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya yakın kısımlarında tarım üretimi kısmen de olsa artmıştır. Bu gelişmede, Batı Avrupa'ya yapılan tarım ürünü ihracatının artmasının payı büyüktür. Bahsedilen ayan çiftlikleri, bu tür ihracata yönelik üretime ağırlık veriyordu. Devlet, artık eskisi gibi ihracatı yaygın olarak yasaklayamıyordu. Ancak, 1760'lardan sonra hububat, deri, yün, zeytinyağı gibi tarım mallarının, ipekli ve pamuklu kumaşlar gibi sanayi ürünlerinin ihracatına yasaklamalar getirilmiştir. Bu gelişme, iktisadi üretimde bir gerileme dönemi yaşandığını gösterir. Bu sonucun doğmasında, 1760'lardan XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yaşanan savaşların ve iç karışıklıkların rol oynadığı görülür.

XVIII. yüzyılda, Osmanlı Devletinde mali sorunların en belirgin biçimde su yüzüne çıktığı dönem savaş yılları oldu.³⁹ Bundan sonra artık savaşlar Osmanlı Devletinin lehine olmaktan çıkmış, onu büyük mali bunalımlara sürükleyen bir mekanizmaya dönüşmüştür. Bu yüzyılda kendisinden önceki dönemlerden alınan sorunlarla devlet adeta kısır döngü içerisine girmiştir. Alınan tedbirler kısa vadede devletin sorunlarını çözmekten uzak kalmıştır.

³⁹ Yavuz Cezar; **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan Yayıncılık, 1986, s.303.

XIX. yüzyılın başlarında Avrupa’da tarımda önemli gelişmeler oldu. Başta İngiltere olmak üzere pek çok Avrupa ülkesi Sanayi Devrimi’nin yanında Tarım Devrimi’ni de gerçekleştirdi.⁴⁰ Osmanlı Devleti Avrupa’da meydana gelen bu gelişmelere seyirci kaldı. XIX. Yüzyıl Osmanlı sanayi ve ekonomisinin en zaaf noktalarından biri, tarıma yönelik olmamasıdır.⁴¹

Avrupa’da bu yüzyılın başından itibaren kol ve hayvan gücü yerine makine geçmeye başlamış, hayvancılık alanında bilimsel verilere dayalı önlemlerle büyük atlımlar gerçekleştirilmişti. Osmanlı Devletinde ise tarım ve hayvancılık geleneksel yöntemlerle yapılmakta idi. Bilgisizlik, ulaşım zorlukları, iklim koşulları ve salgın hastalıkların olumsuz etkilerin yanı sıra iç güvenliğin sağlanamaması, ardı arkası kesilmeyen savaşlar, bu alanda başarılı olmayı önlemekte idi.⁴²

XIX. yüzyılın II. yarısından itibaren devlet, tarım faaliyetinin düzenlenmesinde bazı değişikliklere gitti. Ayanların etkisi azaltıldı, ancak mahallî unsurlar tümüyle devreden çıkarılamadı. 1858 tarihli Arazi Kanunnâmesi ile devlet, toprakta özel mülkiyeti tanıdı ve toprağın alım satımını serbest bıraktı. Bu tarihten sonra toprak sahibi dilediği gibi toprağını ekecek veya icar edebilecekti.⁴³ Böylece, köylülere kullandıkları topraklar mülk olarak verilmiş oluyordu. Bununla ayan ile diğer mahallî unsurların gücünün kırılması ve tarım üretiminin hızlandırılarak vergi gelirlerinin artırılması amaçlanıyordu. Bu kanunla, toprak ve üretim üzerinden alınan

⁴⁰ Sina Akşin; **Türkiye Tarihi** C:III, Cem Yayınevi, İstanbul,2008,s.235.

⁴¹İlber Ortaylı; **Tarihimiz ve Biz**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s.166.

⁴² Musa Çadırcı; **a.g.e.** s.7-8.

⁴³E. Ziya Karal; **Büyük Osmanlı Tarihi**, C:II, TTK Yayınları, Ankara, s.225.

değişik vergiler kaldırılarak % 10 oranında bir aşar vergisi konmuştur.⁴⁴ Ancak, malî bunalım anlarında, bu oran % 15'e yükselebiliyordu.

XIX. yüzyılda özellikle dış talebin de etkisiyle, Anadolu köylüleri daha fazla pazara yönelik üretim yaptılar. Avrupa pazarlarına yapılan ihracatın % 90'dan fazlası tütün, üzüm, incir, ham ipek, tiftik, afyon, fındık, zeytinyağı ve hububat gibi tarım ürünlerinden oluşuyordu.

1.1.3. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hayvancılık

XVII-XIX. yüzyıllar arasındaki meydana gelen değişiklikler hayvancılığa da yansdı. Nitekim tarım ürünleri ihracatının yanında hayvanlardan elde edilen ham maddeler, canlı hayvan, yün, deri gibi ürünler ihracatta önemli bir paya sahiptiler.⁴⁵ Özellikle, XIX. yüzyılda bu tür ham maddelerin ihracı artmıştır. XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin gelirleri içinde tarım ürünlerinden alınan öşür ile hayvanlardan alınan ağnam vergileri önemli bir yer tutar (% 33-34). Osmanlı Devletinde hayvancılık alanında da dış ve iç pazara yönelik üretimin XIX. Yüzyıldan itibaren daha da önem kazandığı görülür. Sanayi, ticari ve hayvancılık alanlarında birçok teşvik tedbiri alınır ve uygulanmaya çalışılır. Teşvik tedbirleri hayvancılık alanında da uygulanmıştır. Örneğin; 1839'da 600 baş merinos cinsi damızlık koyun Edirne'de halka dağıtılırken, 1843'de merinos cinsi koyunlardan 10 yıl süreyle hiçbir vergi alınmaması kararlaştırılmıştır.⁴⁶

⁴⁴ Abdüllatif Şener; **Sona Doğru Osmanlı**, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2007, s.120-121.

⁴⁵ Musa Çadırcı; **a.g.e**, s.355.

⁴⁶ İsmail Yıldırım; "**XIX. Yüzyıl Osmanlı Ekonomi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)**" ,Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, C.XI, S:II, s.315.

1.1.4. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sanayi

Tanzimat Döneminde sanayi ve ticaret alanlarında önceki devirlere oranla önemli gelişmeler görülmekle birlikte, karşılaşılan iç ve dış güçlüklerden ötürü Avrupa ülkeleriyle bu alanda rekabet etmek, onların düzeyine çıkabilmek söz konusu olamamıştır.⁴⁷

Avrupa'da meydana gelen Sanayi Devrimi XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı topraklarında etkisini iyice göstermeye başlamıştı.⁴⁸ Osmanlı zanaatkârı Batının sınaî mallarıyla rekabet edememiş, loncalar güçlerini yitirerek giderek çözülmüşlerdi. Böylelikle XIX. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'nde geleneksel zanaat yapısı giderek çözülmeye başladı. Devletin talep yelpazesi zanaat ölçeğinden fabrikaya geçişi zorunlu kıldı.⁴⁹

XIX. yüzyılın II. yarısında Babıâli, sınırlı da olsa, sanayileşmeyi özendirici bazı önlemler almıştı. Başarısızlıkla sonuçlanan Islah-ı Sanayi Komisyonu deneyi ardından girişimcilere imtiyaz tanınmış, fabrikaların kuruluşları sırasında Avrupa'dan getirtilecek makine, araç ve gereçlerin gümrük rüsumu ödenmeksizin ithaline izin verilmiş bu fabrikada üretilen mallar dâhili ve harici gümrüklerden bağışık tutulmuştu. Ancak bu teşvik unsurları dağınık kalmıştı ve genel bir teşvik politikasından söz etmek güçtü.⁵⁰

1.1.4.1.Sanayi İnkılabının Osmanlı Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

Sanayileşmenin gereğini kavramış olan Osmanlı yönetiminin iyi niyetle aldığı önlemler çağın gereksinimlerine cevap vermekten uzaktı. Bilgi birikiminin olmayışı,

⁴⁷ Musa Çadırcı; **a.g.e**, s.348.

⁴⁸E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.236.

⁴⁹ Sina Akşin; **a.g.e**, s.237.

⁵⁰ Zafer Toprak; **Türkiye'de Milli İktisat(1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara,1982,s.166.

alt yapı yetersizliği, sermaye yokluğu gibi etmenlerin yanı sıra Avrupa’da uzun bir dönemde sağlanan gelişmeyi kısa sürede aktarmanın olanağı yoktu.⁵¹

XVIII. yüzyıldaki ve özellikle XIX. yüzyıl başlarındaki sanayi alanındaki gelişmeler Osmanlı esnaf teşkilâtının yapısını da etkilemiştir. Avrupa’ya yapılan ham madde ihracatının yasaklanmaması, esnafın istediği miktarda ham madde temin edememesine yol açabiliyordu. Yine Avrupalılar, daha önce mamul mal ithal ederlerken (Ankara’nın sofı, Bursa’nın ipekli dokumaları vb.) artık yan mamul mallar veya sadece ham madde götürmeye başlamışlardır. Özellikle 1820’lerden sonra Avrupa’dan mamul mal ithalâtı çok genişledi. Ticaret anlaşmalarının sağladığı kolaylıklardan da yararlanan Batı ürünü sanayi malları ilerleyen yıllarda Osmanlı pazarlarını doldurmaya başladı.⁵² Sanayi İnkılabının ürünleri karşısında, zanaatlara dayalı üretim faaliyetleri, ancak kısmen direnebilmiş, pek çok dal ise yıkılmıştır.⁵³

1.1.4.2.Sanayi İnkılabına Karşı Alınan Tedbirler

a)Sanayi Islah ve Geliştirme Çabaları: Bu gelişmeler karşısında devlet, yeni teknolojiden de yararlanarak bazı ihtiyaçları karşılamaya yönelik fabrikalar kurmaya girişmiştir. Bu dönemde devlet eli ile endüstri oluşturulması için bazı girişimler oldu. Özellikle yeniden örgütlendirilen ordunun gerek duyduğu araç-gereç ve silahların üretimi için eskiden kalma bu amaçlı kuruluşlara el atıldı. Klasik Dönemde, III. Selim dönemine kadar her türlü savaş araç gereci devletin gözetimi altında ilgili esnafa sipariş edilir. Bu tarihten itibaren Tophane’de devlet kendi top ve

⁵¹ Musa Çadırcı; **a.g.e**, s.352.

⁵² Musa Çadırcı; **a.g.e**, s.352-353.

⁵³E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.239-240.

tüfeğini üretmeye başlar.⁵⁴ III. Selim ve II. Mahmut devirlerinde ise silah fabrikaları, yeni ihtiyaçlara cevap verecek şekilde düzenlenmeye başladığı gibi yenileri de eklendiği görülür.⁵⁵

1840'lı yıllarda küçük ölçekli bir sanayileşme hareketi çerçevesinde Bakırköy Bez Fabrikası (Basmahâne) ve Hereke Dokuma Fabrikası kurulmuştur. Dokumanın yanı sıra dericilik de devletin el attığı bir sektördür. Kuruluşu 1800'e kadar uzanan ve 1810'da Debbağhâne-i Âmire'ye dönüşen Beykoz Deri Fabrikası, Harbiye Nezareti bünyesi içinde yer alan bir ayakkabı imalâthanesidir. 1844'te İstanbul'daki fabrikanın idaresi Belçikalı uzmanlara verildi. Bu uzmanların tavsiyeleri üzerine Belçika'dan gerilen makinelerle Feshane teçhiz edildi.⁵⁶ Osmanlı Devleti bir yandan bu fabrikaları kurarken öte yandan da yerli sanayiye, yeni şartlar çerçevesinde teşkilâtlandırmaya çalışmıştır. Nitekim 1863'te kurulan ve Islah-ı Sanayi Komisyonu, yerli sanayinin güçlenmesi için uğraşmıştır. Komisyon, diğer yenilik girişimlerinin uygulanmasında uyulan temel kural doğrultusunda hareket ederek işe İstanbul ve çevresinden başladı.⁵⁷

1913'te yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkat'ı (sanayii teşvik geçici kanunu) yerli sanayiye korumak, Müslüman esnaf ve tüccarı güçlendirmek amacına yönelik diğer bir girişimdi.⁵⁸ Ancak, bu girişimler, çeşitli sebepler yüzünden başarıyla sonuçlanamamıştır.

⁵⁴ Sina Akşin; **a.g.e.**, s.240.

⁵⁵ Musa Çadircı; **a.g.e.**, s.349.

⁵⁶ E. Ziya Karal; **a.g.e.**, s.242.

⁵⁷ Musa Çadircı; **a.g.e.**, s.349.

⁵⁸ Zafer Toprak; **a.g.e.**, s.175-178.

b)Yabancı Yatırımlar: Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşmeye başlaması sonucunda, yabancı ülkelerle ticareti kolaylaştırmak için, özellikle ulaşım alanında (demir yolu) bazı yatırımlara gerek görülmüştür. Osmanlı yöneticileri, demir yollarının yapımıyla iç güvenliğin sağlanması, ordunun cepheye sevki gibi hususların kolaylaşacağını düşünüyordu. Yine ülke içi ulaşım sağlıklı bir şekilde yapılacağından vergileri toplamak kolaylaşacaktı. Osmanlı demir yollarının yapımı yabancı sermaye ile başlamıştır. 1850’lerde İzmir-Aydın, Kasaba (Turgutlu-Alaşehir)⁵⁹

İzmir demir yolu hatları, Batı Anadolu’da İngiliz sermayesini, taşımacılığı kolaylaştırdığı için, güçlendirmiştir. 1880’lerin sonundan itibaren İzmit, Ankara ve Eskişehir Konya hatları ile XX. yüzyıl başlarında Bağdat Demir Yolunun yapımı, Almanya ile olan ilişkileri geliştirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda zirai tekniklerle Eskişehir-Konya arası zenginleşmeye, Anadolu’da zirai bir zenginlik doğmaya başladı.⁶⁰

2. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Ticaret

Tanzimat’a kadar Osmanlı topraklarında, gerek yabancı ülkelere getirilen gerekse içerde, kara ya da deniz yoluyla bir yöreden diğer bir yöreye sevk edilen mallar şer’i ve örfi hukuk ilkeleri gereğince vergilenirdi.⁶¹

III. Selim ve II. Mahmut’un ticaret alanlarında başlattıkları yeni atılımlar Tanzimat döneminde de sürdürülmüştür. Osmanlı uyruğu yerli tüccarı korumaya

⁵⁹Musa Çadircı; **a.g.e.** s.301.

⁶⁰İlber Ortaylı; **a.g.e.** s.176.

⁶¹ Zafer Toprak; **a.g.e.** s.100.

yönelik önlemlerin yanı sıra, Avrupa ülkeleriyle yapılan ticaret anlaşmalarına ülke yararına konulan hükümlerle de olabildiğince devlet yararı gözetilmek istenmiştir.⁶²

Klâsik Osmanlı iktisat siyaseti esas olarak iç tüketim ihtiyacını, büyük şehirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçladığından ihracata kısıtlamalar getirmiştir. Öte yandan dış gümrükler, iç gümrüklerden daha az vergilendirilmiştir. XVIII. yüzyıl sonları ve özellikle XIX. Yüzyıl başlarındaki yeni gelişmeler bu geleneksel uygulamaları da etkilemiştir. Bu durumda, Osmanlı Devleti'nin gerek dış ve gerekse iç ticaretini yeniden düzenleme gereği ortaya çıkmıştır. Tanzimat'a kadar dış ticaret kapitülasyonlarda belirtilen ilkeler ışığında düzenlenmişti.1838'den itibaren gümrüklerde ıslahata girişilmiş, bu arada yabancı ülkelerle ticaret sözleşmeleri imzalanmıştı.⁶³

Bu çerçevede, 1838'de İngilizlerle imzalanan Balta Limanı Antlaşması ve hemen arkasından diğer Avrupalı ülkelerle imzalanan ticaret sözleşmeleri önemli bir yere sahiptir.⁶⁴ Bu anlaşma, dış ticaret üzerindeki tekelleri kaldırmış, yabancı tüccarları iç gümrük ödeme yükümlülüğünden kurtarmıştır. Bu anlaşmalar, Osmanlıların bağımsız dış ticaret politikası izleyebilme imkânını ortadan kaldırmıştır. Başlangıçta gümrük vergileri düşük olmamakla beraber, Avrupa devletleri 1860-1861 yıllarında imzalanan yeni ticaret sözleşmeleriyle ithalat rüsumu yüzde 8,ihracat rüsumu her yıl yüzde 1 düşürülerek yedi yıl sonra yüzde 1'de sabit

⁶² Musa Çadırcı; **a.g.e**, s.353.

⁶³ Zafer Toprak; **a.g.e**, s.102.

⁶⁴ E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.254.

kalmak üzere transit resmi ise önce yüzde 2,sekiz yıl sonra yüzde 1 olarak saptanmıştı.⁶⁵

2.1.XIX. Yüzyılda Ulaşım ve Haberleşmedeki Gelişmeler

Yukarıda bahsedilen yeni ekonomik ve ticari gelişmeler Osmanlı ülkesindeki ulaşım ve haberleşme sistemini de etkiledi. Osmanlılar, daha 1830’larda demir yolu yapımını projelendirmiş ve XIX. yüzyıl ortalarında demir yolu yapımına başlanmıştır. İzmir, Samsun gibi limanların önemi artmış, kara yolu ağı, yeni ihtiyaçlar doğrultusunda, bunlara benzer limanlara bağlanmıştır. Demir yolları hem iktisadi, hem sosyal alanlarda etkili olmuş, aynı zamanda da merkezi hükümetin ülke üzerindeki kontrolünü sağlamaya yaramıştır.

Kırım Savaşından sonra, Avrupalı sermayedar gruplar, Osmanlı topraklarında demiryolu yapımı için imtiyaz istemeye başladılar.⁶⁶ Demir yollarının yapımını, çeşitli imtiyazlar alan yabancı şirketler gerçekleştirmiştir. Bu bir çeşit, yap-işlet-devret modeliydi. Demir yolu şebekesi ülkenin batı yörelerinde hızla gelişti. Demir yolu yapımını İngilizler başlattı.⁶⁷ Almanlar da bu çalışmalara katıldı. II. Abdülhamit devri, demir yolları şebekelerinin gelişmesinin çok hızlandığı bir dönemdir. İç Batı Anadolu, Bağdat ve Hicaz demir yolları onun zamanında tamamlandı.

Ulaşım alanındaki gelişmelere paralel olarak haberleşmede de II. Mahmut devrinden itibaren yeniliklere girişildi. II. Mahmut 1832 yılından başlayarak imparatorlukta haberleşme alanında yenilikler yapılması için direktifler vermiş, öncelikle İstanbul ve yakın çevresinden başlayarak, menzil teşkilatı dışında, yeni bir

⁶⁵ Zafer Toprak; **a.g.e.** s.102-103.

⁶⁶ Musa Çadırcı; **a.g.e.** s.301.

⁶⁷ E. Ziya Karal; **a.g.e.** s.263.

örgütlenmeye gidilmesi için çalışmaları başlatmıştı.⁶⁸ 1834'te Üsküdar-İzmit arasında arabalarla posta taşımacılığına geçildi. Bu yöndeki çabalar Tanzimat'ın ilânından sonra da sürmüş, 1840'da Posta Nezareti kurulmuştur. Böylece geleneksel ulak-menzilhâne teşkilâtı Posta Nezareti adı altında yeniden düzenlenmiştir. Yine aynı dönemlerde telgrafın getirilmesi için bazı teşebbüsler olmuştur. Telgraf 1833'te icat edilmiş, Fransız ve İngilizlerce uygulanmaya konulmuştur.⁶⁹ Osmanlı'da ise ilk telgraf hattı olan İstanbul-Varna-Kırım hattı 1855'te açılmıştır.⁷⁰

İngilizler bu hattı Kırım Savaşı sırasında askerî amaçlarla çekmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kendi hesabına kurduğu ilk hatlar, 1855'teki kurulan İstanbul-Edirne ve Edirne-Şumnu hatlarıdır.⁷¹ 1872'de posta ve telgraf hizmetleri Posta ve Telgraf Nezareti idaresi altında birleştirilmiştir. Gerek posta ve gerekse telgrafla haberleşme yaygınlaştıktan sonra bu iki kurum birleştirilmiş ve 1872 yılından itibaren haberleşme hizmetleri ayrı iki kuruluş yerine Posta-Telgraf idaresince yürütülmeye başlanmıştır.⁷²

Telefon şebekesi kurma girişimleri ise 1881'den itibaren gerçekleşmiş ve sonuçta 1911'de Posta ve Telgraf Nezareti teşkilâtının adı Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti olarak değiştirilmiştir.

2.2. XIX. Yüzyılda Ticari Dengelerin Bozulması

1838tezkere usulünün, yed-i vahid ya da tekel alım satım işlemlerinin ve iç gümrüklerin kaldırıldığı, dış ticarete serbestiyenin benimsendiği yıldır. Diğer bir

⁶⁸ Musa Çadırcı; **a.g.e.** s.294.

⁶⁹E. Ziya Karal; **a.g.e.** s.266.

⁷⁰ Musa Çadırcı; **a.g.e.** s.297.

⁷¹E. Ziya Karal; **a.g.e.** s.267.

⁷² Musa Çadırcı; **a.g.e.** s.298.

deyişle güç ögesinin belirlediği bir fiyat mekanizmasından pazar göstergelerinin yönlendiği bir piyasa düzenine geçişin sembolik dönüm noktasıdır. İlk kez 1838’de İngilizlerle yapılan ticaret sözleşmesi birbiri peşi sıra diğer Avrupa ülkeleriyle de imzalandı.⁷³

Osmanlı Pazarlarında Avrupa malları yapılan ticaret sözleşmeleri yanında, ulaşım ve haberleşmedeki gelişmeler çerçevesinde Avrupa ülkelerinin mamul malları Osmanlı ülkesine hızlı girdi. Yeni şartlara ayak uydurmaya çalışan ve bunu büyük ölçüde başaramayan Osmanlı esnafının üretimi Avrupa malları ile rekabet edemedi. Osmanlı sanayisinin ham madde kaynağı da Avrupalılar tarafından tüketilmeğe başlandı.

Böylece Osmanlı Devleti, tarım ürünleri ile ham madde ihraç edip mamul mal ithal eden bir konuma düştü. Dış ticaretin hacmi, 1840’tan itibaren, özellikle 1879’dan sonra, Osmanlı-Rus savaşının da etkisiyle, oldukça büyümüştür. Ancak, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı bittikten sonra, Osmanlı ham maddelerine Batı’dan gelen talebin yeniden artmasıyla Osmanlı ihracatı, ithalâttan daha hızlı artacaktır. Bu sıralarda inşa edilen demir yolları da dış ticaretteki bu genişlemeyi olumlu yönde etkilemiştir.

2.3. XIX. Yüzyılda Kapitülâsyonlar

Osmanlı Devleti, klâsik dönemde hem ülke içinde mal bolluğu yaratmak gibi iktisadi sebeplerle, hem de siyasî amaçlarla yabancı tüccarlara bazı imtiyazlar vermiştir. Osmanlı Devleti güçlüyken memleketin aleyhine çalışmayan bu imtiyazlar, Osmanlı Devleti’nin zayıflamasına paralel olarak Osmanlıların aleyhine genişletildi. XVIII. yüzyıl sonuna yaklaşıldığında ise Osmanlı tüccarları, yabancı

⁷³ Sina Akşin; **a.g.e**, s.222-223.

tüccarlar karşısında avantajlarını kaybetmiş bir konuma düştüler. Yapılan ticaret antlaşmaları ise Türklerden çok yabancıların ticaret menfaatlerini korumakta idi.⁷⁴

XIX. yüzyılda bu konudaki en önemli gelişme, 1838 Osmanlı-İngiliz Balta Limanı Ticaret Sözleşmesidir. Bir yandan Mısır meselesinde Mehmet Ali Paşa'ya ve öte yandan da Rus tehdidine karşı İngiliz desteğini arayan Osmanlı Devleti, gerek 1838 Balta Limanı sözleşmesi ile gerekse ondan sonra diğer Avrupa devletleriyle imzaladığı antlaşmalarla bazı kolaylıklar tanıdı. % 3 olan ithalât vergisini % 5'e, ihracat vergisini de % 12'ye çıkardı. Ayrıca, yerli-yabancı tüccarlar, mallarını ülke içinde bir bölgeden diğerine taşıırken %8 oranında bir iç gümrük vergisi ödemek zorundaydılar. Anlaşma ile yabancılar, bu yükümlülükten kurtarılacak önemli bir imtiyaz elde etmişlerdir. Bundan böyle yabancılar Osmanlı tebaası gibi ve onun tabi olduğu şartlar dairesinde iç ticaret yapmak hakkını elde etmişlerdir.⁷⁵ Bu anlaşmalara dayanarak Osmanlı dış ticaret politikasına sürekli müdahale eden Avrupa devletleri, bu tutumlarını Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdürdüler.

2.4. XIX. Yüzyılda Para ve Bankacılık

Osmanlı parasının XVI. yüzyıldan beri süregelen değer kaybı XIX. yüzyılla birlikte giderek hızlanır. II. Mahmut Döneminde altın para 35 kez, gümüş para 37 kez değişikliğe uğrar.⁷⁶

XIX. yüzyılda para ve bankacılık alanlarında yenileşme yoluna gidilir. Tanzimat döneminde para-kredi konularındaki en önemli yenilik, bankacılık faaliyetlerinin başlamasıdır. Bu yöndeki girişimler, 1830'larda Galata bankerleri ve

⁷⁴E. Ziya Karal; **a.g.e.**, s.254.

⁷⁵E. Ziya Karal; **a.g.e.**, s.255.

⁷⁶Sina Akşin; **a.g.e.**, s.251.

yabancı sermayedarlardan geliyordu. Banker, para ve altın alışverişi ile uğraşan kimselere deniyordu. Osmanlı bankerlerinin tamamı gayrimüslimdi. İlk olarak 1847’de kurulan Bank-ı Der Saadet, Kırım Savaşı öncesinde iflâs etmiştir.⁷⁷

Osmanlı Devleti’nde para-kredi kurumlarının gelişmesinde 1856’da İngilizlerce Bank-ı Osmanî adıyla kurulan⁷⁸, 1863’te İngiliz-Fransız sermayesince yeni işlevler yüklenerek düzenlenen Osmanlı Bankası’nın yeri önemlidir. Pek çok konuda Osmanlı Devleti’nin merkez bankası gibi hareket eden bu banka, yabancı sermayenin denetimini simgeleyen bir örnekti. Para basma yetkisine sahip olan bu banka devlete kısa vadeli borçlar da veriyordu.

Bankacılık alanındaki en önemli iki devlet girişimi ise Mithat Paşa’nın gayretleriyle kurulan Memleket Sandıkları ile Emniyet Sandığıdır. Memleket Sandıkları, 1867’den itibaren oluşmaya ve daha sonra ülkeye yayılmaya başlamıştır. Köylünün ve tarım sektörünün meselelerini çözmeye yönelik bu sandıklar, 1888’de Ziraat Bankası olarak yeniden teşkilâtlandırılmıştır. Emniyet Sandığı da 1868’de Mithat Paşa’nın girişimiyle İstanbul’da kurulmuştur.

1.3. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Kamu Ekonomisi

XVIII. yüzyılda klâsik mali sistemler önemli ölçüde değişmişti. Tımar sistemi eski önemini kaybettiği gibi, iltizam sistemi de malikâne usulünün uygulanmasıyla yeni bir şekle bürünmüştü. Bu dönemde uzun ve sonuçsuz kalan savaşlar devleti ister istemez olağanüstü harcamalar yapmak zorunda bırakmıştı.

Tanzimat döneminin ilk evresinde ekonomik hayatta çok önce başlamış olan çöküş devam etmiştir. Bu çöküşün nedenlerinden bazıları miras olarak

⁷⁷ Musa Çadırcı; **a.g.e.** s.337.

⁷⁸ Musa Çadırcı; **a.g.e.** s.338.

devralınmıştır. Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın II. yarısından beri, Rusya, Avusturya ve Fransa'ya karşı savunma savaşları yapmak zorunda kalmıştı. Bu savaşlar sonucunda devlet toprak kaybına uğramakla birlikte savaşın vermiş olduğu sebeplerden dolayı olağanüstü harcamalar yapmak zorunda kalmıştır.⁷⁹

1.3.1. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Bütçe

Maliyede merkezileşme çabalarının bir parçası olarak, Tanzimat'la birlikte giren Batı kurumlardan biri de bütçelerdir. Osmanlı bütçe anlayışları Tanzimat'la önemli gelişmeler göstermiştir.⁸⁰ Ancak bu gelişme devlet gelir ve giderlerini belirleme hakkının kime olacağını tespate yönelik bir halk hareketi sonucu değil, Batıdaki gelişmelerin tersine Tanzimatçı devlet adamlarınca toplumsal bir baskı oluşturmaksızın pratik amaçlarla benimsenmiştir.⁸¹

XVII. yüzyıldan itibaren Tımar sisteminin işlemez hâle gelmesi üzerine daha önce bu sistem içinde yer alan gelirler mirî mukataalara dönüştürüldü ve bunların gelirleri iltizam yoluyla toplandı. Ancak, iltizamların süresi üç yıl olduğundan mültezimlerin devlete verdikleri parayı çıkarmak için köylüyü aşırı vergilendirmesi söz konusuydu. Devlet, mültezimlerden alacağı paranın bir kısmını peşin, kalanını taksitlerle alıyordu. Zaman içinde mukataaların süreleri uzatılmış ve ömür boyu bir kişiye verilmiştir. 1695 yılının reformu malikâne adı altında ömür boyu verilen bir iltizam tipini getirmektedir.⁸² 1695'teki bu düzenleme ile peşin ödemelerin miktarı arttırılmıştır. Ömür boyu bir mukataaya tasarruf edecek mültezimlerin köylüyü koruyacağı umulmuştur. Yine peşin ödemeler sayesinde savaş masrafları

⁷⁹ Musa Çadırcı; **a.g.e**, s.117.

⁸⁰ E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.207-208.

⁸¹ Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.87-88.

⁸² Sina Akşin; **a.g.e**, s.206.

karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak, bu yeni usul, mali bunalımı çözmeye yetmemiştir. Bunun üzerine 1775'te Osmanlı maliyesi tarafından esham adı verilen bir iç borçlanma süreci başlatıldı. Böylece devlet, elindeki mukataaları çok sayıda paya bölüyor ve her paya düşen yıllık vergi gelirini ömrü boyunca ve peşin olarak ödenen bir bedel karşılığında özel kişilere satıyordu.

Yine aynı dönemde devletin yeni mali kaynak yaratma gayretleri, yeni kurumlar için yeni hazineler kurma şeklinde ortaya çıkmıştır. Meselâ, III. Selim devrinde oluşturulan Nizâm-ı Cedid ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla İrâd-ı Cedid hazinesi kurulmuştur.⁸³

1.3.2. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Bütçe Açıkları

1.3.2.1.İç Borçlar

Devlet, içine düştüğü mali zorlukları aşmak üzere bir takım tedbirler alma yoluna gitti. Bunun için devlet iç borçlanmaya gitmek zorunda kaldı. Örneğin, mukataaların kayd-ı hayat şartıyla verilmesi veya esham usulü, bir tür iç borçlanma sayılabilir. XIX. yüzyıla kadar geleneksel usulleri sürdüren devlet, bu dönemde Galata bankerlerinden kısa vadeli borç almak, kaime (kâğıt para) çıkararak iç borçlanmaya gitmek gibi yolları denemiştir. 1879'da Galata bankerleri ve Osmanlı Bankası temsilcileriyle iç borçlar hususunda anlaşmaya vardılar. Bunlara tuz, tütün, damga pulu, içki, balıkçılık, ipek aşarı vergi ve resimleri tahsis edildi.⁸⁴

⁸³ Musa Çadırcı; **a.g.e.** s.23.

⁸⁴ Sina Akşin; **a.g.e.** s.168.

1.3.2.2.Dış Borçlar

1850’de Osmanlı maliyesi ciddi bir buhran geçirmekte idi.⁸⁵ Osmanlı Devleti, karşılaştığı malî güçlükleri aşmak için dış borçlanmaya gitme yoluna yoğun olarak Kırım Savaşı sırasında başladı. Her savaşta olduğu gibi, Kırım Savaşı’nda da Osmanlı maliyesi altüst oldu; fakat bu sefer farklı olarak Avrupa’dan ilk defa borç para alındı.⁸⁶ Savaşın yol açtığı giderleri ödeyebilmek için devletin çıkardığı uzun vadeli borçlanma tahvilleri Londra, Paris, Viyana ve Frankfurt borsalarında satışa çıkarıldı. 1876 yılına kadar devlet çok elverişsiz şartlarla, diğer devletlerin ödediğinden çok daha yüksek faizlerle borç aldı. Alınan bu borçlar devlete gelir getirecek kaynaklara sarf edilmedi.⁸⁷ Bu paralar israf şeklinde kullanıldı. İsrafın en gözle görülen sonuçlarından biri,1853’te Dolmabahçe Sarayının yapılması ve bunu diğer saray inşaatlarının takip etmesidir.⁸⁸

Böylece bir dış borçlanma batağına saplanan Osmanlı Devleti’nin 1875’e gelindiğinde 200 milyon sterlin dış borcu vardı. Anapara ve faiz ödemesi yılda 11 milyon sterlin iken maliyenin tüm gelirleri 18 milyon sterlin civarındaydı. 1870’lerin dünyasını etkileyen ekonomik kriz ortamında, pek çok Orta Doğu ve Lâtin Amerika ülkeleri gibi, Osmanlı Devleti de dış borçlarını ödemeyi durdurdu 1876. Bundan sonra, Osmanlı hükümeti ile Fransız, İngiliz, Avusturyalı, Alman ve diğer alacaklıların temsilcileri arasında başlayan görüşmeler, 1881’de imzalanan

⁸⁵E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.209.

⁸⁶Sina Akşin; **a.g.e**, s.134.

⁸⁷E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.211.

⁸⁸Sina Akşin; **a.g.e**, s.135.

Muharrem Kanunnâmesi ile sonuçlandı 20 Kasım 1881.⁸⁹ Böylece, devletin dış borçlarının miktarı indiriliyor, ödeme şartları yeniden düzenleniyordu. Buna karşılık, borçların ödenebilmesi için kurulan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi adlı kuruluş, yabancı alacaklıların temsilcileri tarafından yönetilecekti. Osmanlı maliyesinin tuz, tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılık ve alkollü içkilerden alınan vergiler, ham ipekten toplanan öşür ile Doğu Rumeli vilâyetinin ödediği yıllık vergi gibi kaynakları Düyûn-u Umûmiye'ye aktarılmıştı.⁹⁰

⁸⁹E. Ziya Karal; **a.g.e**, C:IV, s.424.

⁹⁰ Sina Akşin; **a.g.e**, s.168.

II. BÖLÜM

1. İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN KURULUŞU VE II. MEŞRUTİYETİN İLANI

1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Teşekkülü

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit’in mutlak monarşi rejimini yıkmak için kurulan siyasal bir örgüttür. II. Abdülhamit toplumsal piramidin zirvesindeki gelişmeleri dondurmaya başarmıştır; fakat bu arada Osmanlı toplumundaki ve ekonomisindeki bozulma hızla gelişmiş ve 1889’da İttihat ve Terakki Komitesi olarak bilinen gizli bir siyasal örgütün kurulmasında sonuçlanmıştır.⁹¹

II. Abdülhamit’in mutlak monarşi rejimini yıkmaya ve Meşrutiyeti getirmeye çalışacak Jön Türk Hareketi 1889 yılında muhalif düşünenlerin organize olmaya başlamaları ile ortaya resmen çıkmıştır. Bu Cemiyet, Fransız İhtilali’nin yüzüncü yılında bu ihtilalden ilham alınarak 1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de İttihat-ı Osmanî Cemiyeti adıyla gizli bir cemiyet olarak kuruldu.⁹² İttihat-ı Osmanî Cemiyeti’nin kurucuları arasında Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükûti, Kafkasyalı Çerkes Mehmet Reşit ve Hüseyinzade Ali olmak üzere beş tıpcı tarafından kurulmuştu. Daha sonra Şerafettin Mağmumi, Giritli Şefik, Konyalı Hikmet Emin, Cevdet Osman, Kerim Sebati, Mekkeli Sabri ve Selanikli Dr. Nazım Beyler de bu cemiyete iştirak ederek kurucu kadro içine girdiler.⁹³

⁹¹Feroz Ahmad; **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alogan, İstanbul, 1999, s.42.

⁹² Celal Bayar; **Bende Yazdım**, C.I, İstanbul, 1966, s.126-131.

⁹³ Nevin Yazıcı; **Osmancılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Ankara, 2002, s.141.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin hamam önündeki odun yığınları üzerinde öğrencilerin toplanarak İttihat-ı Osmanî Cemiyeti'ni kurmaları fikri kendiliğinden ortaya çıkmadı. Batıda Fransızca tabirle kendilerine Jön Türk denilen Genç Türkler, Yeni Osmanlıların devamıydı. Bunlar II. Abdülhamit'in istibdadını yıkmak böylece gelişme ve ilerlemeyi hızlandırmak üzere örgütlenmeye giriştiler. Bu örgütlerden en güçlüsü ve sonuca varanı ise İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur⁹⁴. Genç Türkler, Yeni Osmanlılar çizgisinde çalışarak teşkilatlandılar. Osmanlı Devleti'nin nasıl kurtulacağı sorunuyla ilgilendiler. Onlara göre çözüm yolu meşruti bir hükümet kurarak Padişahın yetkilerini sınırlamak ve azınlıklara kanun önünde eşitlik tanımaktı.⁹⁵

Cemiyetin kuruluşunda mason teşkilatı ve İtalya birliğini sağlamak amacıyla kurulan Carbonari teşkilatı da etkili oldu. Nitekim İbrahim Temo Birindis Napoli'ye giderek, burada mason locasını ziyaret etti. Bu ziyaret esnasında edinmiş olduğu bilgiler ışığında cemiyeti de buna benzer şekilde örgütledi. Bunlar İtalyan Birliğinin kazanılmasında büyük rol oynayan Carbonari Cemiyeti'nin gizli çalışma usullerini beğeniyorlardı.⁹⁶ Cemiyet üyelerine verilen numaralar Carbonari teşkilatı üyelerine verilen numaraların bir örneği idi. Örneğin bu modele göre İbrahim Temo'nun numarası 1/1 olarak kaydedildi. Yani birinci şubenin bir numaralı üyesi demektir.

İlk olarak örgüt olarak şekillenen İttihat-ı Osmanî Cemiyeti'nde hiyerarşik bir yapı kuruldu. Daha sonraki faaliyetlerde bu ilk toplantının adı İncir altı toplantısı

⁹⁴ Tarık Zafer Tunaya; **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, İstanbul, 1998, s.103.

⁹⁵ Ahmet Eycil; **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti**, Türkler Ansiklopedisi, C.XIII, Ankara, 2002, s.229.

⁹⁶ Enver Ziya Karal; **Osmanlı Tarihi**, C.VIII. Ankara, 1995, s.11.

veya on ikiler toplantısı olarak da anıldı. Hem okulda hem de okul dışında toplantılara devam edildi. Gençler Namık Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa gibi milliyetçi yazarların eserlerini okuyorlardı. Yapılan çalışmalar sonunda üyelerin sayısı artmaya başladı. Kosovalı Mebus İbrahim Efendi, Mülkiye mezunu Necip Dırğa, Görice Mebusu Şahin Kolonya ve posta memuru Talat Bey cemiyete katıldı. Kısa zamanda Harbiye, Baytar, Mülkiye, Bahriye, Topçu ve Mühendishane gibi okullardaki öğrencilerin çoğu cemiyetin etkisi altında kaldı. Böylece Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin hemen hemen tamamı bu cemiyete üye oldu. Cemiyet dokuz hücre şeklinde örgütlenerek çalışmalarını gizlilik içinde yürütmeye devam etti. Cemiyetin üye sayısı 1903'te 900 civarındaydı. Cemiyetin kısa zamanda faaliyetlerini artırması II. Abdülhamit'in gözünden kaçmadı. Abdülhamit'in, amcası Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sırasında Harbiyelilerin oynadıkları rol yüzünden Harbiyeli subaylara karşı fazla güveni yoktu.⁹⁷

Bunun sonucunda kısa zaman içinde askeri okullarda öğrencilere birçok konuda yasaklar uygulanmaya başladı. Yasaklara aldırmaksızın faaliyetlerini sürdürenlerin haklarında kovuşturmalar yapıldı. Kimileri sürgün edildi kimileride hapse atıldı. Bu yüzden pek çok cemiyet üyesi çalışmalarını daha rahat yapabilmek için yurt dışına kaçtı. Özellikle Fransa bu Jön Türk denen gençlere kapılarını açtı. Kısa süre içinde Jön Türkler Paris'te çalışmalarına başladılar.⁹⁸

Cemiyetin bundan ayrı Cenevre, Kahire, Balkanlar ve Kafkasya'da kurulmuş şubeleri bulunuyordu. Ama bunlardan Paris Şubesi sanki merkez şube

⁹⁷ Sina Akşin; **31 Mart Olayı**, Ankara, 1970, s.5.

⁹⁸ Ahmet Eycil; **a.g.e**, s.229.

görünümündeydi. Ama İstanbul ve Paris Şubesi arasında bazı anlaşmazlıklar vardı. Bu anlaşmazlıkların en büyüğü İstanbul kanadının padişahı tahttan indirme niyetinde olmasına rağmen Paris kanadında böyle bir tutum kabul görmüyordu. Paris'te çıkarılan Meşveret Gazetesi'nden başka yurt dışındaki diğer şubelerde de gazeteler çıkartılıyordu. Cenevre de Mizan ve Osmanlı Gazeteleri, Kahire'de Kanun-i Esasi ve Hak Gazeteleri basılıyordu. Bu gazeteler çeşitli yollardan Osmanlı ülkesine sokuluyor ve okuyucular tarafından büyük ilgiyle izleniyordu.⁹⁹

Cemiyet üyeleri 1894'te Paris'te Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurdular. Cemiyetin başkanlığına Ahmet Rıza Bey getirildi.¹⁰⁰ Daha sonra Selanikli Nazım, Şerafettin Mağmumi, Milaslı Halil Bey ve Halil Menteşe bu cemiyete üye oldular. Dr. Nazım Bey cemiyette faaliyetlerine devam eden arkadaşlarına bir gazete çıkarılmasını teklif etti. Üyeler arasında uzun tartışmalar sonucunda bir gazetenin çıkarılması kabul edildi. Böylece Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın vasıtası olarak 1 Aralık 1895 tarihinde Meşveret Gazetesi yayınlanmaya başlandı. Aralık 1899'da Padişah'ın kayınbiraderi Damat Mahmut Paşa, oğulları Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah'ı yanına alarak Avrupa'ya kaçtı ve meşrutiyet taraftarlarının safına geçti. Paşa'nın kaçması II. Abdülhamit'in aşırı derecede üzülmüne ve ittilatçıların güçlenmesine neden oldu.¹⁰¹

II. Abdülhamit, yurt dışındaki kendi aleyhine oluşan bu Jön Türk hareketini yok etmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Yurt dışındaki cemiyet üyelerine

⁹⁹E.E.Ramsour; **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev: Nuran Ülken, İstanbul, 1972, s.31.

¹⁰⁰ Şeref Mardin; **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, 2004, s.98.

¹⁰¹T. Zafer Tunaya; **a.g.e.**, s.52.

eğer buradaki faaliyetlerinde vazgeçerlerse makamlarını ve rütbelerini iade edip, onlara dokunmayacağına dair söz vermişti. Böylece ilk neticesini aldı ve Paris'teki Jön Türk Hareketi'nin en büyük ismi olan Mizancı Murad'ı İstanbul'a getirmeyi başardı. Aynı şeyi Prens Mahmut Paşa içinde yapmışsa da onu bir türlü ikna edemedi. Bunda en büyük etken hiç şüphesiz oğlu Prens Sabahaddin'di. Mizancı Murad'ın İstanbul'a gelmesiyle Paris'teki Jön Türk Hareket'i büyük bir darbe aldı. Bunun sonucunda Jön Türk Hareket'i bir sessizlik dönemi içine girdi. Ama Mizancı Murad gitmesinden sonra gelen Prens Sabahaddin ile Paris'teki Jön Türk Hareket'i tekrar bir canlanma dönemi içine girse de 1902'de yapılan cemiyetin birinci kongresinden sonra cemiyet içinde anlaşmazlıklar çıktı. Cemiyet tekrar bir zayıflama dönemi içine girdi.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düzenlediği birinci kongre, 4–9 Şubat 1902 tarihleri arasında Fransız Enstitüsü üyelerinden M. Lefever Pontalis'in Paris'teki evinde yapıldı. Kongrenin başkanlığına Prens Sabahaddin, yardımcılıklarına Sathas isimli Rum ve Sissina isimli bir Ermeni getirildi. Kongrenin ilk toplantısı M. Lefever Pontalis'in evinde yapıldıktan sonra ara birleşimlere Prens Sabahaddin'in evinde devam edildi. Kongreye toplam 70 delege katıldı. Bunların 47'si Türk, diğerleri Arap, Rum, Ermeni, Kürt, Arnavut, Çerkez ve Musevi'ydі.¹⁰²

1902 Kongresinde de birlik ve beraberlik sağlanamadı. Birinci Jön Türk Kongresi'nin başlıca sonucu zaten genellikle fazla bir birlik göstermemiş olan Jön Türk Hareketi'nin bölünüşünü ortaya çıkarmak oldu.¹⁰³ Âdem-i merkezi yönetimi

¹⁰² Ahmet Eycil; **a.g.e.** s.230.

¹⁰³Sina Akşin; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, İstanbul,2001,s.65.

savunan Prens Sabahaddin'in etrafına Dr. Nihat Reşat, Dr. Sabrı, Siret, Fazıl ve Zeki Beyler; Ahmet Rıza grubuna Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir ve Ferit Bey'ler toplandılar. İki ayrı grup halinde çalışan ittihatçılar aralarında husumete varacak kadar ileri gittiler.¹⁰⁴

Osmanlı Devleti'nin üç kıtada toprakları vardı. Bu sebeple Rumeli ve Mısır'da şubeler açmak ve bunlar arasında irtibat sağlamak güçtü. 1905 yılında cemiyetin yurt içinde ve dışında teşkilatlanması ve kadrolaşması sağlandı. Selanik'te kurulan cemiyetten yaklaşık beş ay sonra 8 Şubat 1907 tarihinde Manastır'da Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir şubesi kuruldu. Şubenin kurucuları Enver, Kazım Karabekir ve Hüseyin Beylerdi. 1900 yılından itibaren Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Rumeli'de de yayılmıştı. Bunun sebebi Makedonya bölgesinin özelliğindeydi. Burada Türk nüfus dışında Arnavut, Rum, Rumen, Bulgar ve Sırp çeteleri Osmanlı yönetimine baş kaldırarak kan döküyorlardı. Bu yüzden merkezi idare burada zayıftı. Ayrıca II. Abdülhamit'in İstanbul'dan uzaklaştırmak için İttihatçıları sürdüğü bu yer, cemiyetin tam olarak sesini duyurması için gereken ortamı sağlıyordu. Onun için II. Meşrutiyet'in ilanı arifesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti, Makedonya bilhassa Batı Anadolu'da teşkilatlanmasını tamamladı.¹⁰⁵

Cemiyet bu fırsatı gayet iyi değerlendirdi. Burada kısa zaman içinde özellikle ordu içinde kuvvetli bir teşkilatlanma kurdu. Hatta üye sayıları kısa süre içinde yüksek seviyelere ulaştı. Ama bunun aslında tam olarak doğru olmadığını

¹⁰⁴E. Ziya Karal; **a.g. e.** s.520-521.

¹⁰⁵Cemal Kutay; **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki**, İstanbul,1964, s.215.

Makedonya ve Selanik'te cemiyetin şubelerinin kurulmasını sağlayan Kazım Karabekir söyler. Zira cemiyetin üye sayısını yüksek tutmak ve bunu mevcut üyelere inandırmak için üyelere numara vermeyi 500'den başlattıklarını böylece cemiyet yeni girenler cemiyetin üye sayısını çok olduğunu zannettiklerini söyler.¹⁰⁶

Cemiyet Rumeli'de yaptığı sağlam teşkilatla 1908'de Firzovik Olayını kullanarak halkı galeyana getirmiş, Resneli Niyazi ve adamlarının sayesinde de kısa zaman içinde gücü eline alarak Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlamayı başarmıştır. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra devlette ve özellikle de ordu içerisinde 1906-1908 yıllarında, pahalılık ve maaş ödemelerinin her zamankinde fazla gecikmesinden dolayı hoşnutsuzluk artmış ki, bu da Meşrutiyet'in ilan edilmesi için ortam hazırlayan diğer etkendi.¹⁰⁷

1.2.Hürriyetin İlanı

1876'da Kanun-ı Esasi'nin ilanıyla parlamenter bir sisteme geçen Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit'in biraz da baskı altında açtığı Meclisi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı bahane edip kapatması ile 1908'de Meclis'in yeniden açılmasına değin geçen dönemde Osmanlı aydınları büyük çabalar sarf etmişlerdir.¹⁰⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasıyla II. Abdülhamit'in baskıcı rejimine karşı ciddi bir muhalefet oluşmuştu. Bu devirdeki muhalif hareketlere ve siyasal olaylara karşı Abdülhamit'in içerde sert tedbirler almasına yol açtı. Örneğin

¹⁰⁶ Kazım Karabekir; **İttihat ve Terakki Cemiyeti,1896-1909**,İstanbul, 1982,s.183-184.

¹⁰⁷ E. Jan Zürcher; **a.g.e**, s.215.

¹⁰⁸ Selda Kılıç; Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu, **Osmanlı Mebussan Meclisinde Ankara Mebusları ve Faaliyetleri (1908-1918)**,Ankara,2011,s.2.

Mithat Paşa muhakeme edilerek Taif'te hapsedilmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerine imkân verilmemişti.

1905'ten sonra mutlakıyete karşı örgütlenme özellikle Rumeli'de bulunan orduların içinde hızla yayılmaya başladı. 1906'da Selanik'te kurulan gizli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ertesi yıl Paris'teki Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşti. Diğer taraftan Rumeli'deki orduların içerisinde büyük huzursuzluklar başlamış ve bunun sonucunda cemiyetin varlığını resmen herkese duyurmaya başlamışlardır.

Avrupa'daki büyük devletlerin Makedonya'daki idari yapıyı eleştirmesi neticesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tepki gösterdi. Manastırdaki büyük devletlerin konsolosluklarına protesto lahiyası verdi. Böylelikle Cemiyet Rumeli'deki varlığını da açıkça ortaya koymuş oldu.¹⁰⁹

Dönemin hükümeti cemiyete karşı taarruz başlatmasıyla, cemiyet tarafından Nazım Bey'e suikast düzenlendi, Mayıs 1908. Bunun sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti ihtilalcı bir örgüt olarak gün yüzüne çıkmak zorunda kaldı. Bu tarihten sonra hükümetle İttihat ve Terakki birbirine karşı harekete geçtiler. Bu olaylar karşısında Osmanlı Devleti'nin başında parlamenter yani seçim yoluyla iktidara gelecek güçlü ve sağlam bir hükümetin bulunması İttihatçıların gözünde daha da acil bir ihtiyaç haline geldi. Osmanlı aydınları için özgürlüğün anlamı çok önemliydi. Onlara göre özgürlük bir bunaltıdan kurtuluştur. Meclis açılsın her sorun halledilecekti. Koca imparatorluk gerilikten de, kapitülasyonlardan da belini büken ne varsa hepsinden kurtulacaktı.¹¹⁰

¹⁰⁹ Sina Akşin; **31 Mart Olayı**, Ankara, 1970, s.4.

¹¹⁰ T. Zafer Tunaya; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, 2007, s.12.

İttihat ve Terakki Cemiyeti parlamenter hükümetin kurulmasına yetinmeyip kendini koruyabilmek için yüksek memur ve askerlere karşı suikastlar yaptı. Böylelikle Abdülhamit'in almış olduğu tedbirleri boşa çıkardılar. 20 Temmuz 1908'de otuz bin Arnavut'un Kanun-i Esasi'nin ilanı için yemin ettiklerine dair Firzovik'ten Yıldız'a yüz seksen adet imzalı telgraf çektiler. Rumeli'den bu ve buna benzer telgraflar karşısında, Sait Paşa Hükümeti Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe sokulduğunu ilan etmeyi gerekli buldu. Bu konudaki Meclis-i vükela mazbatasını Abdülhamit tasdik etti.(23 Temmuz 1908)

Padişah mazbatadaki isteklerin yerine getirilmesini aynı tarihli irade-i seniyesiyle ilan etmiştir. Otuz yıllık bir istibdat ve mutlak saltanatın sonunu ilan eden vesika ardından hürriyetçi tedbirler sükun etmiştir. Padişah artık siyasi suçluları affediyor, af yetkisini genişletiyor, hafiyeliği kaldırıyordu.¹¹¹

Hürriyetin ilan edilmesiyle ilk başlarda beklenen beklentiler gerçekleştirir gibi oldu. Balkanlar çetecilik birdenbire azalmış bu yüzden büyük devletlerin ıslahat talepleri de gereksizleşmişti. Hatta kapitülasyonların kaldırılması bile söz konusu oldu.¹¹²

Ekim ayına geldiğinde iyimser hava birdenbire bozuldu.5 Ekim 1908'de Bulgaristan, çeşitli vesilelerden de yararlanarak bağımsızlığını ilan etti. Hemen akabinde Avusturya-Macaristan, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Bosna-Hersek'i ilhak etti. Aynı günde Giritliler de Yunanistan'a bağlandıklarını ilan ettiler.¹¹³

¹¹¹T. Zafer Tunaya; **Hürriyetin İlanı II. Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul,2004,s.6.

¹¹²İ. Hami Danişmend; **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV**, İstanbul, s.366.

¹¹³İ. Hami Danişmend; **a.g.e**, s.367-368.

İmparatorluğun içinde ve dışarıda meydana gelen bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin nüfusuna vurulmuş ağır bir darbe demektir. Nitekim bazı istibdatçılar bu gelişmeleri bilerek din duygularını sömürme yoluyla karışıklık çıkarmaya kalkıştılar. Bunların en önemlileri ise K r Ali¹¹⁴ ve Karagöz Olaylarıdır.¹¹⁵ Ancak iyi  rg tlenememeleri ve ortamın da özelliğinden dolayı Kanun-i Esasiye karşı girişilen bu hareketler başarıya ulaşmamıştır.

1.3.Seçimlerin Yapılması

II. Meşrutiyetin ilanından sonra en önemli gelişmelerden bir tanesi de nitekim seçimlerin yapılmasıydı. Bu dönemde beklenen kalkınma Mebusan Meclisi'nin çalışmaları sonucunda gerçekleşeceği kanısı hâkimdi. Seçimlerin başlamasıyla Türk unsuru için önemli bir sorun ortaya çıktı. İmparatorlukta Türklüğün egemenliğini sürdürmek bakımından Türklerin mümkün olduğu kadar çok mebus çıkarması gerekiyordu. Oysa azınlıklar cemaat işleri dolayısıyla seçim işlerine alışıktı olduklarından seçmenlerine en etkili biçimde oy kullandıracak durumdaydı. Azınlıklar içerisinde özellikle Rumlar seçimlere büyük ilgi göstererek oylarını bölmeden seçimlere katılıyorlardı. Bundan dolayı Türklerin seçimlerde ezilmemesi için onların teşkilatlandırılmasında İttihat ve Terakki'ye önemli rol düşüyordu.¹¹⁶

Rum Patriğinin tartışılan davranışları ve Rumeli'de Rum-Bulgar münasebetleri üzerine yabancı elçiliklere İttihat ve Terakki tarafından bir muhtıra

¹¹⁴ Sina Akşin; **31 Mart Olayı**, s.10. Bkz Ek I: İkdam; 26 Ekim 1908.

¹¹⁵ Sina Akşin; **a.g.e.**, s.10. Bkz. Ek II: İkdam; 9 Ekim 1908.

¹¹⁶ Sina Akşin; **a.g.e.**, s.10.

verildi.¹¹⁷Yapılan seçimlerde İzmir ve İstanbul'da Rumlar büyük taşkınlıklar çıkardı.¹¹⁸

Osmanlı Devleti'nde mebus seçimlerinin bitmesiyle Meclis-i Umumi 17 Aralık 1908'de açıldı. Bir gün öncesinde Abdülhamit yeni atanan otuz dokuz ayan üyesinin adlarını açıkladı.¹¹⁹ Meclisin açılışıyla beraber imparatorlukta büyük bir bayram havası oluştu. Kamil Paşa Abdülhamit'i meclise gelmeğe zorlukla ikna etmesine rağmen halk kendisine sevgi gösterilerinde bulundu.

Meclisin açılmasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti bazı gazeteciler ve yazarlar tarafından eleştirilmeye başlandı. Onlara göre meclis artık açıldığına göre İttihat ve Terakki'nin kanun çerçevesine girmesini istiyor ve hükümet, Meclis ve İttihat Terakki olmak üzere üç ayrı siyasal gücün bir arada yürüyemeyeceğine işaret ediyorlardı. Artık cemiyetin gizliliği ve sorumsuzluğu ile Kanun-i Esasi'nin bağdaşmayacağı ileri sürülmüştür.¹²⁰

1.4.İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Karşı Muhalefet

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefetin geçmişi hayli öncelere dayanmaktadır. Ta Paris'teyken Jön Türkler iki gruba ayrılmışlardı. Bir bölümü Ahmet Rıza'yı desteklerken diğer bölümü ise Prens Sabahaddin Bey'i desteklemiştir. Meydana gelen bu bölüme yalnız iki şahsiyetin uyuşmazlığından değil, aynı zamanda birinin pozitivist, diğerinin ise Adem-i Merkeziyetçi olmasından kaynaklanıyordu.

¹¹⁷Sina Akşin; **a.g.e**, s.11.Bkz. Ek III Tanin; 5 Kasım 1908.

¹¹⁸ Sina Akşin; **a.g.e**, s.11.Bkz. İkdam; 22 Kasım 1908.

¹¹⁹ Sina Akşin; **a.g.e**, s.10.Bkz.Takvim-i Vekaye;3 Kanunievvel 1324.

¹²⁰ Sina Akşin; **a.g.e**, s.12.

Eylül 1908'de Prens Sabahaddin Bey memlekete döndükten sonra İttihat ve Terakki içerisinde umduğunu bulamadı.¹²¹ Onun için İttihat ve Terakki'den ilgisini keserek Osmanlı Ahrar Fırkası'nı kurdu.

Paris'te Jön Türkler arasında beliren ayrılık hürriyetin ilanından sonra imparatorluk sınırları içerisinde de kendini gösterdi. Burada en dikkat çekici gelişmelerin başında fikir özgürlüğün hızla yayılmasıdır. Nitekim hürriyetin ilanı ile birlikte gazete sayılarında ve tirajlarda ciddi anlamda artış görüldü. İstibdat döneminde İstanbul'da üç gazete varken, hürriyet ile birlikte bunların sayıları arttı. Sansür dönemindeki gazetecilik anlayışı ise terk edildi. Fikir özgürlüğünün yerleşmesiyle dönemin önde gelen gazetecileri ve yazarları İttihat ve Terakki'den umduklarını bulamadıkları veya kadronun içerisine giremediklerinden dolayı İttihat ve Terakki'ye muhalif olmuşlardır. Ali Kemal, Mizancı Murat, Derviş Vahdeti vb.¹²²

1.5. 31 Mart Olayı

Osmanlı tarihinde 31 Mart Olayı olarak bilinen 13 Nisan 1909 tarihinde meydana gelen olayın zeminini, II. Meşrutiyet'in ilânından hemen önce II. Abdülhamit'in mutlak monarşi rejimine karşı muhalefet eden cemiyetler ve kişiler arasında ortaya çıkan görüş ayrılığı ile hazırlanmaya başlanmıştır. II. Abdülhamit'in otuz üç sene süren iktidarının sonlarına doğru Jön Türklerin kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Selânik ve çevresinde teşkilatlanmış ve bu yapının içinde birçok subay da yer almıştı. Aslında bu cemiyet, Fransız İhtilali'nin 100. yılında bu ihtilalden ilham alarak 1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de İttihat-ı Osmanî Cemiyeti adıyla gizli bir

¹²¹ Ahmet Bedevi Kuran; **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, 1945, s.266.

¹²² Sina Akşin; **a.g.e**, s.14.

cemiyet olarak kurulmuştu.¹²³ Daha sonra, Paris'te faaliyetini sürdüren ve liderliğini Ahmet Rıza'nın yürüttüğü gurupla adı geçen cemiyet, İttihat ve Terakki adı altında, Dr. Nazım'ın öncülüğü ve çalışmaları sonucu birleştirilmiş ve cemiyetin faaliyetlerini yoğunlaştırmasıyla Abdülhamit Meşrutiyet'i yeniden ilân etmek zorunda kalmıştır. II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti idareyi Hüseyin Hilmi Paşa'ya vermiş, kendileri de el altında olaylara ve siyasete müdahale etseler de 31 Mart Olayı'nın çıkması ile Hareket Ordusu ile İstanbul'a gelerek iktidarı tam olarak ellerine geçirmişlerdir.¹²⁴ Osmanlı siyaset tarihinde II. Meşrutiyet denilen rejimin ilanında etkili rol oynayan İttihat ve Terakki adındaki bu Cemiyetin tuhaf bir teşekkülü vardır. Ülkede kanlı bir hatıradan başka bir şey bırakmayan bu gizli cemiyet, zamanla şekilden şekle girerek nihayet bir Balkan Komitesi haline geldi.¹²⁵ Bundan sonra konumlarını pekiştirmek ve Meşrutiyet'i korumak isteyen İttihatçılar, Nigehban-ı Hürriyet (Meşrutiyet'in, özgürlüğün bekçileri) unvanı verdikleri Avcı Taburları'nı Cemiyet adına Rumeli'den İstanbul'a getirmişler ve Taşkışla'da yerleştirmişlerdir.

31 Mart Olayı kısaca şu şekilde gelişmiştir: Sabah erkenden Ayasofya çevresinden silah seslerinin işitilmesiyle dikkatler bu yönde yoğunlaşmış ve bunu duyan halk o tarafa doğru akın etmiştir. Daha sonra kargaşaya dönüşen bu toplu hareketin içinde Avcı Taburları'na dâhil efradın önemli rolü olduğu ilk andan itibaren göze çarpmaktadır. Nitekim Ayasofya ve Bayezid meydanları askerler tarafından işgal altında bulundurulmakta, burada sivil insanlar da yer almaktaydı.

¹²³Celal Bayar; **a.g.e**, s.126.

¹²⁴T. Zafer Tunaya; **a.g.e**, s.53.

¹²⁵İsmail Hami Danişmend; **a.g.e**, s.357.

Olaya katılanlar adalet taleplerini Şeriat isteriz sloganıyla ifade etmekteydiler. İsyancılar askerler daha yoldayken yaşasın asker, yaşasın şeriat diye bağırmakta ve halka kaçmamalarını önermekte idiler.¹²⁶

Bu kargaşa ortamında bir nevi din siyasete alet edilmeye çalışılmıştır. Cemiyete üye sağlanması için dinin siyasete alet edildiğini başka bir olayda Said'i Nursi'nin imzası ile yayınlanmış olan şu bildiri açıkça gözler önüne sermektedir: Cemiyetimize her mümin kalbi ile bağlıdır. Bağlılık biçimi de Peygamberin sünnetini kendi âleminde yaşatmaya kesin olarak girişmesiydiler, ilk önce genel mürşit olan ulemayı, şeyhleri, öğrencileri şeriat adına birliğe çağırırız.¹²⁷ Daha sonra Hamdi Çavuş ve onun rütbesinde bazı askerler tarafından idare edilen nümayişlere hoca kisveli bazı şahıslar da destek vermekte, bunların halkı tahrik ettikleri görülmekteydi. Oysa bundan kısa bir süre önce askerlerin hocalarla görüşmemesi, din işlerinde tanrı ile kul arsına girmeye kimsenin hakkı olmadığı, padişah ile halkın İttihat ve Terakki Partisi'nden yana olduğu hakkında beyanatta bulunmuşlardır.¹²⁸

Olaylar çıkırından çıkmadan evvel Mahmut Muhtar Paşa isyanı önlemek ve kalabalığı dağıtmak istemesine rağmen Harbiye Nazırı Rıza ve Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşaların emir verme yönündeki tereddütleri buna mani oldu. Böylelikle olaylar tırmanır, Meclis'e gelmek isteyen ve isyancılar tarafından kendilerinden

¹²⁶E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.85.

¹²⁷E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.77.Bkz. Volkan;5 Mart 1909.

¹²⁸E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.90. Bkz. İkdam; 14 Nisan 1909.

nefret edildiği anlaşılan Adliye Nazırı Nazım Paşa, Ahmet Rıza ve Lazkiye Mebusu Aslan Bey de Hüseyin Cahit'e benzetilerek öldürülmüşlerdir.¹²⁹

Ayrıca, isyancılarda mektepli subaylara karşı oluşan soğukluk ve rekabet bazılarının hayatına mal olmuştur. Olayların bir şekilde önlenmesi ve sorumluların cezalandırılması gerekmekte idi. II. Abdülhamit'in isyancılara karşı kuvvet kullanması söz konusu olamazdı. Zaten ortada böyle bir kuvvet de görünmüyordu.¹³⁰ Fakat merkezde bulunan yetkililerle Abdülhamit'in olayları önleme yönündeki dirayetsizliği sebebiyle meydana gelen belirsizlik ve boşluğu giderecek askeri bir kuvvetin başka bir yerde, İttihat ve Terakki'nin güçlü olduğu bir bölgede teşekkül edeceği açıktı.

1.5.1.31 Mart Olayının Meydana Gelmesindeki Başlıca Sebepler

Olayın meydana gelmesinde başlıca sebepler şu şekilde ortaya konulabilir: Rumeli'den getirilen üç bin kişilik bu kuvvete mümtaz bir yer verilmesi kırk elli bin kişiyi bulan Hassa Ordusu'na ki, meşrutiyete bağlı olduğu bilinir, mensup olanları gücendirmekteydi. Bunun yanında, Avcı Taburları baskı mekanizması olarak kullanılmakta ve İstanbul'daki birçok kurum bundan nasibini almaktaydı. Hukuk'un sınırları zorlanarak istimal edilen bu taburlardan yine hukuk'un sınırlarını ortadan kaldıracak bir hareketin çıkacağı tahmin edilebilirdi. Belki de 31 Mart tarzında bir hareket beklenilmediği için bu tür bir yapılanma önemsenmiyordu. Ayrıca, görev dağılımında Harbiyeli subaylara öncülük tanınması olayların meydana gelmesinde önemli bir sebep teşkil etmekteydi. Nitekim alaylı subayların rolleri azaltılmış ve

¹²⁹A. Bedevi Kuran; **a.g.e**, s.278.

¹³⁰E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.89.

önemli oranda kadro dışı bırakılanlar olmuştu. Bu durum orduda kalmak isteyen erbaşların üzerinde olumsuz etki meydana getirmişti. Ancak meselenin kaynağı daha eskiye dayanıyordu. Meşrutiyet'ten önce devlet kadroları çeşitli gerekçelerle şişirildiğinden ve haksız yere terfiler dağıtıldığından bunların tasfiyesi ve liyakat esasına göre terfiler verilmesi ve görevlendirmeler yapılması gerekiyordu. Nitekim bu dönemde askeri alanda terfi ve atamalarda haksızlıklar oluyor, bu askerliği bir meslek olarak benimseyip kendilerini bütün varlıklarıyla işlerine vermelerini engelliyordu.¹³¹ Bunun için de mektepliler ön plana geçirilmeliydi. Bundan zarar görenler veya görececek olanlar, her fesat mektepten çıkar şeklinde askerler arasında propaganda yapıyorlardı. Böylece alaylı subayların kadro dışı edilmesi çok ciddi güven bunalımı meydana getirmiştir. Diğer bir husus, genellikle ayaklanan askerlerin arasına karışan bazı hoca kisveli şahısların olayları tahrik ettiğidir. Nitekim ilmiye sınıfına mensup olan Hoca Rasim Meclis kürsüsünde sözde asiler adına gerçekte ise kendi sınıfı adına din ile ilgili görüşler ve istekler kapsayan bir demeç vermiştir.¹³²

Bunun yanında dini değerlerin bu olaya alet edilmesinden bahsedilir ki, bütün bunların doğru olduğu anlaşılmaktadır. Yani, İttihatçıları etkisiz hale getirmek için bazı çevreler tarafından dini kavramlar ve değerler kullanılmıştır. Nitekim his ve heyecanın kabardığı, baskı ve terörün hüküm ferman olduğu, gazetecilere baskı yapılması ve hatta öldürülmesi¹³³ gibi bir ortamda insan kitleleri kendini güvende

¹³¹ Musa Çadırcı; **Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik**, Ankara,2008,s.143.

¹³²E. Ziya Karal; **a.g. e**, s.88.

¹³³6 Nisan gecesi Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi, azledilmiş kaymakamlardan Şakir Beyle Galata Köprüsünden geçerken bilinmeyen biri tarafından tabancayla öldürülmüştür. Serbesti İttihat ve Terakki'ye karşı keskin muhalefetiyle tanınmış bir gazete olduğu için başyazarının öldürülmesi ve

hissedebilmek, yapılan işleri meşrulaştırmak için sarılacak bir değer ararlar. Olaylar tırmandıkça kitle psikolojisinin ve tarafgirliğin etkisiyle birçok gayrı hukukî ve gayrı meşru olay kendini gösterir. Ayrıca böyle bir ortamda, kültür ve eğitim düzeyi de düşük olan insanlardan mantıklı davranışlar beklemek zordur. 31 Mart Olaylarında bütünüyle bu süreç yaşanmıştır. Bununla beraber, 31 Mart'ın bir irtica hareketi (vakıa-i irticaiye, hadise-i irticaiye) olduğuna dair düşünceler ileriye sürülmüş ve bu konuda yaygın bir inanç, anlayış meydana gelmiştir. Ancak, önceleri Tanin ve Rumeli Gazeteleri'nin yaydığı ve kabul ettirdiği, hatta resmîleştirdiği bu görüş, daha sonra adeta kesinleşmiştir. Hatta birçok belgede bahsi geçen olay hakkında irtica tabiri kullanıldığı da görülmektedir.¹³⁴

Hâlbuki irtica hareketi, o dönemde mutlakıyet yönetimini geri getirmek amacı gütmeliydi ve mürteciler yalnız dört beş kişiye değil, hiç ayırım yapmadan bütün mebuslara karşı olmalıydılar. Taleplerini de Meclis'ten değil padişah'tan istemeleri gerekirdi. Diğer taraftan, isyan içinde olan askerler Meclis'i talan etmiyor ve Yıldız'dan da bir beklenti içine girmiyorlardı. Ayaklanan askerlerin istediği; kabinenin düşmesi, bazı kişilerin mebusluktan istifa etmeleri ve nihayet kendilerinin affedilmeleri ve çıkarılan alaylı subayların yerlerine tayiniydi.

öldüreninde yakalanamaması büyük tepkilere yol açmıştır. Kamuoyu cinayetin siyasi ve bundan İttihat ve Terakki'nin sorumlu olduğu sonucuna vardı. Bkz: Sina Akşin; **31 Mart Olayı**, Ankara, 1970, s.27-28.

¹³⁴Nazmi Eroğlu; “*Hareket Ordusu*”, *Meşrutiyet'in 100. yılında Türkiye Demokrasisi*, **Köprü Dergisi**, Sayı.103, İstanbul, 2008, s.161. Ayrıca Bkz: ZB, 414/66, Mayıs 1325, 12, 13. varak; MV, 128/25, 4 Haziran 1325/1909.

Olayların gidişatından 31 Mart Vakası'nın bir irtica ayaklanmasının yanında amacına ulaşamayan bir askeri darbe teşebbüsü olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1909 tarihli bazı belgelerde ihtilal-i askeriye'ye iştirak edenlerden bahsedilmesi Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından işin aslının anlaşıldığını göstermektedir.¹³⁵ Alt rütbedeki askerler, tutumlarını beğenmedikleri üst rütbedeki subayların ve onlarla ilişkisi olan hükümetin, özellikle hükümette ve parlamentoda görevli bazı vekillerin tasfiyesi için kaba bir şekilde siyasete el koymuşlar ve başkentte anarşi terör havası estirmişlerdir. Hatta bununla da yetinmeyip İstanbul'da yanlışlıkla bazı bakanları öldürmüşlerdir.¹³⁶

Bu olaylara halkın önemli bir kesiminin de destek verdiği bilinmektedir. Ve bu teşebbüsleri isyanları, yine ordunun içinden ve üst yönetimi temsil eden diğer bir gurup İttihatçı ağırlıklı tarafından önlenerek, bastırılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise bu vesile ile başta Abdülhamit olmak üzere muhaliflerini tasfiye etme imkânına kavuşmuştur.

1.5.2.Hareket Ordusu'nun Teşekkülü ve Faaliyetleri

Olaylar başladıktan sonra İttihatçıların bir kısmı kendilerini güvende hissedemediklerinden Selanik'e firar etmek zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine

¹³⁵Nazmi Eroğlu; **a.g.m.** s.162. Ayrıca bkz: DH. EUM. THR, 92/28, Teşrinievvel-Teşrinisani 1325, 2, 4 ve 5. varak; ZB, 413/70; İrade Askeri, no. 14. Bununla beraber başka belgelerde ihtilal, hareket-i ihtilaliye, harekât-ı iğtişâşiye, vakıa-i ihtilaliye, hadise-i ihtilaliye tabirleri de kullanılmaktadır. (ZB, 414/66, 3, 13, 20. varak; 604/56; 496/7; 442/66, Mayıs-Temmuz 1325; DH. EUM. THR, 2/28, 3. Varak)

¹³⁶E. Ziya Karal; **a.g.e.** s.90-91. Bkz. İkdâm; 14 Nisan 1909.

teşkilatın merkezinin de bulunduğu Selanik'te Üçüncü Ordu Kumandanı ve Rumeli Umum Müfettişi Ferik Mahmut Şevket Paşa'nın yönetiminde yapılan bir toplantıda oluşturulacak ve sevk edilecek bir ordu sayesinde isyanın bastırılabilceğı ve böylece düzenin sağlanabilceğı düşünülmüştür. Bunun yanında İstanbul'daki bir kısım askerlerin muhtemelen isyana destek verdiği düşüncesiyle terhis ettirilmesini talep eden ve Siroz'da bulunan Mahmut Şevket Paşa, bir telgrafla görüşlerini üst yönetime bildirmiştir 8 Nisan 1325. Bu telgraf Harbiye Nazırı ve Hassa Kumandanı ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi paşalar tarafından okunarak değerlendirilmiş ve duruma uygun bir karar verilmiştir 9 Nisan 1325. Bu kararda şu düşünceler yer almaktadır: İstanbul askeri kıtalarından ihtiyat efradının terhis ve sevkleri esasen kararlaştırılmış olup bu günden itibaren icraatına dahi başlanmıştır. 1321 ve 1322 seneleri efradının tefrik edilerek ve silahları alınarak terhisleri hali hazırda mümkün değildir. Çünkü 31 Mart Hadisesiyle Harbiyeliler yakından alakadar olmuşlardır.¹³⁷

İstanbul'da bulunan sunuf-ı askeriye'nin ihracından sonra ikinci ve üçüncü ordular kuvve-i mertebesinin İstanbul'a idhali hakkında teklif-i atufileri bu gün için kabil-i icra görülemiyor. Buradaki askeri terhis ile bir gaileye ve her bar hükümete müracaat etmekte bulunan sefaretlerle binlerce ecanibin emniyet-i can ve malını muhataraya ilka eylemek gibi gayet vahim ve neticesi ağır karşılıklara sebep ve mahal verilmemek için taraf-ı atufilerinden dahi aynı hissiyat ve mesleğin tatbik ve takibi zımnında icap edenlere evamir ve talimat-ı katiye itası emirler ve kesin talimatlar verilmesi kesinlikle gereklidir. Ayrıca düşündüğünüz tedbirin uygulanabilmesi için “dünkü gün verilen karar ve işar-ı vechile Hassa Kumandanı Nazım Paşa'nın bilmuhabere tayin olunacak bir mahalde zat-ı atufileriyle mülakat ve icra-yı

¹³⁷A. Bedevi Kuran; a.g.e, s.277.

müzakerat eyleyip ve müttefikan verilecek karar dairesinde hareket olunması ve aksi halde mahzurat ve mazarrat-ı azime tevliidi melhuz olduğundan (sakıncalar ve büyük zararlar doğacağı düşünüldüğünden) bunun mesuliyeti heyetçe deruhte ve kabul olunamaması tabii idüğü meclisin karar-ı müzakeratı iktizasındandır.”¹³⁸

Diğer taraftan tedbir yönünde yapılan çalışmalarda İttihat ve Terakki Cemiyeti de aktif bir şekilde rol oynamış ve 14 Nisan 1909’da Selanik Hürriyet Meydanı’nda bir miting düzenleyerek halkı harekete geçirmiştir. Bölgede yaşayan hemen bütün unsurlardan (Türk, Rum, Sırp, Arnavut, Bulgar, Ulah, Makedon, Ermeni ve Yahudiler) 20–30 bin kişi bu mitinge iştirak etmiştir.¹³⁹ Bu arada, Cemiyet vasıtasıyla Edirne’deki II. Ordu Kumandanı Salih Paşa ile irtibata geçilmiş ve onların da İstanbul’a gönderilecek orduya katılmaları temin edilmiştir. Burada tertip edilen ordunun kumandanı Mirliya Şevket Turgut Paşa, kurmay başkanı Kolağası Kazım Karabekir olarak düşünülmüştür. Selanik’ten yola çıkacak asker ve gönüllülerin kumandanlığını ise Ferik Hüseyin Paşa, kurmay başkanlığını Kolağası Mustafa Kemal yürütecektir.¹⁴⁰ Nihayet İstanbul yakınlarında buluşacak bu birliklerin en üst düzeydeki kumandanlığını Mahmut Şevket Paşa ele alacaktır. Bu orduya “Hareket Ordusu” denmesi genel kabul görmüş ve çeşitli yerlerde bu ismin fikir babasının Mustafa Kemal Bey olduğu dile getirilmiştir.

Hareket Ordusu’nu oluşturan bu düzenli orduların yanında gönüllü kuvvetler de yer almaktaydı. Bunların içinde Balkanlarda devleti meşgul eden Sandaniski, Paniça,

¹³⁸Nazmi Eroğlu; **a.g.m.** s.164.Bkz: MV, 127/7, 9 Nisan 1325.

¹³⁹Sina Akşin; **a.g. e.** s.47-48.Bkz: İkdam;15 Nisan 1909.

¹⁴⁰İ. Hami Danişmend; **a.g.e.** s.375.

Çircis, Kaptan Keta, Karayko gibi çete reisleri bulunmakta; hatta 700 kişilik bir Musevî Taburundan da bahsedilmektedir. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde önemli katkılar sağlamış olan asker kökenli sembol kişilerin (Resneli Niyazi ve Eyüp Sabri gibi) katkılarının da hareketi güçlendirdiği söylenebilir. Diğer taraftan, gayrimüslim unsurların ve çete reislerinin böyle bir hareketin içinde İttihatçılar ve askeri erkân tarafından kabul edilmeleri güç toplama ihtiyacından ziyade politik sebeplere dayanmaktadır. Zira ordunun İstanbul'a yürümesiyle Selanik'teki askerî gücün zayıflayacağı düşünülmüş olmalıdır. Bu sebeple Balkanlar'da hassas olan dengelerin bozulmaması için böyle bir tedbire başvurulmuştur.

31 Mart ayaklanmasından bir gün sonra Selanik'ten İstanbul üzerine bir kuvvet gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴¹ Nihayet, Binbaşı Muhtar Bey'in kumandası altında yer alan ilk öncü birlikler 15 Nisan 1909'da Selanik'ten hareket edip bir gün sonra Çatalca'ya ulaşmış ve bunu haber alan Babıâli'nin önde gelen devlet adamları durumu endişeyle izlemeye başlamıştı. Oysa Hareket Ordusu kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa İstanbul'daki elçiliklere gönderdiği telgrafta ordunun meşrutiyeti güçlendirmek için geldiğini, elçilerin ve yabancıların korunacağı ve İstanbul'da asayişin bozulmayacağını telgrafla beyan etmişti.¹⁴²

Meclis'te yapılan görüşmeler neticesinde bu birliklerin bulundukları yeri terk etmemesi için çeşitli çareler düşünülmüştür. Tophane-i Amire Nazırı Ferik Hurşit Paşa, Erkân-ı Harp Mirlivası Memduh Paşa, Halep Mebusu Nafi Paşa, Üsküp Mebusu Sait Efendi, Rize Mebusu Ahmet Bey ve Ders Vekili Halis Efendi gibi

¹⁴¹E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.98.

¹⁴²Sina Akşin; **a.g.e**, s.130.Bkz. İkdâm 19 Nisan 1909.

şahsiyetlerden oluşan bir heyet Çatalca'da heyecan içinde bekleyen askerlere nasihat etmek üzere gönderilmiştir. Diğer taraftan Tophane Nazırı Hurşit Paşa ve mebus Ahmet Bey döndükten sonra mecliste yaptıkları açıklamada, Selanik'ten gelen askerlerin asla düşmanca niyetleri olmadığına dikkat çekmişlerdir.¹⁴³ Ayrıca, komutanlar başkent, Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet'in tehlikede olduğuna dair bilgi aldıklarını belirtmişlerdir. Bu bakımdan, güvenliğin somut bir şekilde korunması ve temini maksadıyla gelmekte olduklarını, kendilerinin geri çevrilmelerine imkân bulunmadığını da ilave etmişlerdir. Yalnız Dersaadet de bulunan askerlerin Selanik'ten gelen meslektaşlarını iyi karşılamasıyla bu kuvvetten istifade ile huzur ve güven ortamının temin edilmesi gerekmektedir. Bunun için, merkezde bulunan askerlerin Hareket Ordusu mensuplarına karşı olumlu bir tavır içinde olmaları ve ulema vasıtasıyla gelen askerlerin kendilerine taarruz edilmeyeceği yönünde telkinde bulunulmasının icap edeceği Hurşit Paşa tarafından mecliste ifade edilmiştir. Ayrıca, durum gereği müzakere sonrası Selanik'ten gelen askerleri İstanbul haricinde Rami Kışlası arkalarında ve uygun görülecek mahallerde tevakkuf edip buradan gönderilecek kıtayı askeriye tarafından selamlanması ve gelecek taburların behemehâl Hassa Ordusu kumandanının emir ve kumandasına tabi olması ve Hassa kumandanının kumandasına girdikten sonra askerlerin iskân ve barındırılmaları hususu askeriyece yerine getirileceğinden ona göre tedbir alınması gerekecektir.¹⁴⁴

Bu gelişmeler yaşanırken yapılan propagandalar karşılıklı düşmanlıkları körüklemekte ve derinleştirmekteydi. Bu psikoloji içinde büyük bir çatışma ve kan dökülmesi ihtimali de kaçınılmaz hale gelmekteydi. İttihatçılar ülke çapında örgütlü

¹⁴³Sina Akşin; **a.g. e.** s.132.Bkz. Takvim-i Vekayi;10-16 Nisan 1325.

¹⁴⁴Nazmi Eroğlu; **a.g.m.** s.166.Bkz: MV, 126/62, 5 Nisan 1325.

olduğu için değişik bölgelerden gönderdikleri telgraflarda üst yönetimin değiştirilmesini ve özellikle Tevfik Paşa'nın Sadaret'ten uzaklaştırılıp yerine Hilmi Paşa'nın getirilmesini talep etmekteydiler. Rumeli'den hareket eden ve gittikçe büyüyen ordu birlikleri 19–20 Nisan'da İstanbul'un batısındaki yakın bölgeleri denetim altına almışlar, Makriköy (Bakırköy) civarına kadar hâkim olmuşlar ve Ayastefanos Yeşilköy'de karargâh kurmuşlardır. Çatalca Yeşilköy istihkâmları kısa süre içerisinde Hareket Ordusunun birliklerinin eline geçmişti.¹⁴⁵ Bu zamana kadar ciddi hiçbir karşılık görülmemesi sebebiyle rahatlıkla İspartakule-Halkalı hattı ele geçirilmiş ve bu gelişmelerden cesaret alan azınlıklara mensup bazı mebus ve temsilciler orduya katılma talebinde bulunmuşlardır. Ancak bu taleplere olumlu cevap alamamışlardır.

Bu olaylar yaşanırken İstanbul'da isyanın öncülüğünü yapan askerlerin ve bunlara tabi olan silahlı neferlerin Hareket Ordusu'yla bir çarpışmaya girmemesi için gerekli tedbirlerin alındığı bilinmektedir. Bu doğrultuda bazı yetkililerden hükümetten bu topluluk nezdinde, Hareket Ordusu'na karşı konulmaması için talepte bulunuldu. Bunun üzerine hükümet, Dâhiliye, Harbiye ve Meşihat'tan bir heyet oluşturup isyancı askerleri itaat ettirmek üzere gönderdi 19 Nisan.¹⁴⁶

Bu arada Hareket Ordusu adına Ferik Hüseyin Paşa tarafından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İzzet Paşa'ya ve İstanbullulara hitaben bir beyanname neşredildi. Burada, Meşrutiyet'e karşı isyan olarak düşünülen olaylara sebebiyet verenlerin şiddetle cezalandırılacağı, anayasanın hükümsüz kılınmasının önündeki engellerin

¹⁴⁵E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.98.

¹⁴⁶Sina Akşin; **a.g.e**, s.130-131.Bkz. İkdâm; 19 Nisan 1909.

kaldırılıp yeniden bu düzenin temin edileceğinin altı çizildi. Ayrıca, halka dokunulmayacağı, ordunun vatanın selametinden başka bir şey düşünmediği belirtildi. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın beyanatının özünü teşkil edebilecek şu ifadeler dikkat çekicidir: Hareket Ordusu'nun maksat ve vazifesi hükümet-i meşrua-i meşrutamızı hiçbir kuvvetin sarsamayacağı surette tersin etmek ve sırf kuvvet-i şariat-ı garra ile müeyyet bulunan Kanun-ı Esasi'nin fevkinde hiçbir kanun ve hiçbir kuvvet olmadığını ve olamayacağını ispat eylemek ve meşrutiyet-i meşruamızın istikrarından memnun olmayan vatan ve millet hainlerine son ve kati bir ders-i intibah vermektir.¹⁴⁷

1.5.3.Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi

13 Şubat 1909'da Kamil Paşa Hükümeti mecliste güvensizlik oyu aldı. Kamil Paşa'nın azledilmesiyle yerine Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti kurmakla görevlendirildi. Yeni kurulan Hilmi Paşa Hükümeti dış siyasette fazla değişikliğe gitmedi. İç politikada ise milletin selameti ve huzuru için çeşitli çalışmalar başladı. Hüseyin Hilmi Paşa mecliste yaptığı konuşmada milletin selameti için uygulamaya çalıştıkları politikaları şöyle açıklar: "...Çünkü hür ve terakkiyata teşne bir milletin izdiyadisaadet ve teâlii şeref ve haysiyetinden başka bir şey düşünmeksizin menafii vatana hizmet etmek azmindeyiz."¹⁴⁸ Ancak kısa bir süre sonra iç siyasette yeni kurulan hükümete karşı muhalif gruplar oluştu. Bu muhalif gruplar Hilmi Paşa'nın sadaretine razı olmamakla beraber birçok çareleri de zorlamaya başladılar. Muhalif gruplar tarafından Kamil Paşa konağının önünde ve İngiliz elçiliği önünde gösteriler

¹⁴⁷Mehmet Zeki Pakalın; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. I, İstanbul, 1983, s. 740.

¹⁴⁸**Meclisi Mebussan Zabıt Ceridesi**; I. Devre, C:I,4 Şubat 1324,s.677-679.

tertiplendi.¹⁴⁹ Daha da tehlikeli ve uygulamaya konulan bir çare din adamlarının ve dinci çevrelerin Hilmi Paşa'ya ve İttihat ve Terakki'ye karşı harekete geçirilmesiydi. Bütün bu gelişmelerden sonra ilmiye öğrencileri de bir cemiyet halinde teşkilatlanarak muhalefet saflarına katıldılar.¹⁵⁰

Bu gibi dinci hareketleri Kör Ali ve Karagöz Olaylarından ayırt etmek gerekir; çünkü bu olaylar başıbozuk istibdatçı hareketlerdi. Bu ilmiye öğrencilerinin hareketi ise tamamen istibdada karşı ve Kanun-i Esasi düzeninden yana olduklarını iddia ediyorlardı. Şu da bir gerçektir ki ulema sınıfının birçoğu İttihat ve Terakki'nin laiklik ve masonluk yönündeki eğilimleri dolayısıyla cemiyete kuşkuyla yaklaşmışlardır.¹⁵¹

2.İTTİHAT-TERAKKİ İKTİDARI VE DÖNEMİN KABİNELERİ

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ülke genelinde merkezi idarede bir gevşeme yaşandı. Hatta öyle ki bu karışıklıklar Arabistan'a kadar yayıldı. Bunun sonucunda birçok yerden vergi alınamaz oldu. Bu olaylardan sonra gerçekleşen 31 Mart Olayı sonrası İttihat ve Terakki Hareket Ordusu ile İstanbul'a gelerek bu isyanı bastırdı ve bu isyanın sorumlusu olarak gördüğü Padişahı tahttan indirdi. 31 Mart Olayından sonra İttihat ve Terakki siyaset meydanında tek bir güç haline geldi.¹⁵²

¹⁴⁹ Sina Akşin; **a.g.e**, s.20.Bkz. İkdâm; 3 Mart 1909.

¹⁵⁰ Sina Akşin; **a.g.e**, s.20.Bkz. Volkan; 3 Nisan 1909.

¹⁵¹ Sina Akşin; **a.g.e**, s.20.

¹⁵² Mehmet Memduh; **Tanzimat'tan Meşrutiyete**, Haz; Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul, 1995, s.132-133.

Bundan sonra İttihat ve Terakki'nin muhalefete karşı en ufak bir tahammülü kalmamış muhalefet genel anlamda sindirilmişti. II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki günlerde İttihat ve Terakki aleyhinde yazı yazan ve muhalefet yanlısı bazı gazeteciler tutuklandı. Bunlara en iyi örneklerden birisi de İttihat ve Terakki'nin önemli liderlerinden biri olan ve hatta 1896'da Paris'te bir ara cemiyetin lideri konumuna gelmiş, kuruluş ve gelişme aşamalarında cemiyete büyük katkısı olan Mizancı Murat'tır.¹⁵³

Mizancı Murat meşrutiyetin ilanından bir süre sonra İttihat ve Terakki ile anlaşmaya çalışır; ancak cemiyet onu kabul etmez bunun üzerine Mizancı Murat gazete aracılığıyla muhalefete başlar. Ama bir süre sonra 31 Mart hadisesini körükleyenler arasında olduğu için İttihat ve Terakki tarafından tutuklanarak önce hapse atılır; daha sonra Rodos'a kalebind olarak ömür boyu sürgün edilir. Böylelikle Abdülhamit dönemindeki gibi yeniden bir tek fırkalı bir siyasi hayata girilmeye çalışılır. Bu sebeple İttihat ve Terakki ülkeyi 1918'e kadar tek partili bir görüş içerisinde bir nevi bir diktatörlük benzeri bir yönetimle idare etmeye başladı.¹⁵⁴

İttihat ve Terakki üyeleri siyasi gücü tamamen ellerine alınca eski yönetim yani II. Abdülhamit dönemi idari ve askeri kesimini hızlı bir tasfiye işine giriştiler ve bu tasfiyeden sonra bu kadrolara kendileri yerleşmişlerdir.¹⁵⁵ 31 Mart Olayından sonra istifa etmek zorunda kalan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin yerine İttihatçı subaylar kendilerine büyüklük yapacak, aynı zamanda kendilerini dinleyecek bir kişi

¹⁵³Mizancı Mehmet Murat; **Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdat**, Haz: Ahmet Neziha Galitekin, İstanbul 1997, s.8-10.

¹⁵⁴Mizancı Murat; **Mücadele-i Milliye**, Haz: Sabahattin Çağın-Faruk Gezgini, İstanbul, 1994, s.7.

¹⁵⁵ Ali Birinci; **31 Mart Vakası'nın Bir Yorumu**, Türkler Ansiklopedisi, C.XIII, Ankara, 2002, s.207.

arıyorlardı; zira Osmanlı toplumu gibi bir toplumda gençlerin devleti yönetmesi halkı huzursuz edebilirdi. Ayrıca devleti yönetme vazifesi üstüne alan bu genç subayların gerekli donanımları da yoktu.¹⁵⁶

2.1.İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi Dönemi

Bütün bu sebeplerden dolayı kabineyi kurma görevi 10 Ocak 1910'da İbrahim Hakkı Paşa'ya verildi. İbrahim Hakkı Paşa İttihatçılar tarafından çok sevilen bir kişiydi. Zira bunda etkili olan diğer etken ise İbrahim Hakkı Paşa'nın 22 yıl boyunca Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk ve Hamidiye Ticaret Mekteblerinde sosyal konuda verdiği dersler sayesinde genç neslin örnek aldığı aydın bir şahsiyet olarak gösterilmesidir. Bu sırada Mahmut Şevket Paşa'nın da Harbiye Nazırı olması ile ordunun da iktidarı paylaşması söz konusu olmuştu. İbrahim Hakkı Paşa 25 Ocak'ta yeni hükümetin programını Meclise sundu uzun tartışmalardan sonra program kabul edildi. İbrahim Hakkı Paşa'nın programının sloganı adalet ve bağıştı. Mecliste program özellikle muhalefetten Lütfi Fikri ve Rıza Nur tarafından şiddetli eleştirilere tabi tutuldu. Ancak muhalefetin bütün eleştirilerine rağmen hükümet meclisten 34'e karşı 187 olumlu oyla güvenoyu almayı başardı.¹⁵⁷

İbrahim Hakkı Paşa döneminde hükümete yönelik 15 gensoru önerisi verildi bunların başlıcaları: Chester projesi, Arnavutluk olayları ve 1327 yılı bütçesi gibi konulardı. Bu dönemde meclisteki fırka hayatına bakıldığında büyük bir örgütlenme ve tam olarak fırka bazında bir partileşme mevcut değildi. Ama Osmanlı Demokrat Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ve bunlar kadar da güçlü olmasa da

¹⁵⁶ Sina Akşin; *Türkiye Çağdaş Tarihi*, C.IV, İstanbul, 1995, s.29.

¹⁵⁷ Enver Ziya Karal; *Osmanlı Tarihi*, C.IX, TTK, Ankara, 1999, s.123.

genelde dini kesimin üyelerini barındıran Ahali Fırkası gibi fırkalar sesini duyurmaya başlamışlardı. Bu dönemde gerek Meclis içinde gerekse de Meclis dışında muhalefeti fitilleyen ve onun halktan destek alarak güçlenmesinde etkili olan en büyük olay muhalefetin sesi olarak bilinen Seday-ı Hak gazetesi başyazarı Ahmet Samim Bey'in öldürölme olayıdır 9-10 Haziran 1910.¹⁵⁸ Yine bu dönem de İttihat ve Terakki'nin mecliste aktif bir rol oynaması ve siyasete el atması sonucunda Hizb-i Cedit denen başını Miralay Sadık Bey ile Karesi Mebusu olan Abdölaziz Mecidi Efendi'nin çektiğı İttihat ve Terakki'nin meclisteki etkinliğine muhalefet olan yeni bir grup oluşmuştur. Bu grup on maddelik bir program yayınlamıştır. Grubun temel ilkelerine baktığımızda şunlar yer almaktaydı:

- 1- Milletvekillerinin iş takip etmeleri, İş görmeleri ve bazı imtiyazların çıkarılması için bizzat uğraşmaları yasaklanmalıdır.
- 2- Partinin milletvekillerinden birinin nazır olabilmesi gizli oya ve meclisin 2/3'üne tekabül edecek yüksek bir çoğunluğun oluşmasına bağlıdır.
- 3- Ahlak ve dini terbiyenin bemehal koruması bunun yanı sıra iktisat ve eğitimle ilgili gelişmeler toplumun gereksinimleriyle sınırlandırılmalıdır.
- 4- Kuvvetler arasındaki Yasama, Yürütme ve Yargı dengesinin korunabilmesi için hilafet ve saltanatın bazı haklarının yeniden anayasa içinde yer alması sağlanmalıdır.
- 5- Gizli amacı olan cemiyetlere izin verilmemelidir. Görüldüğü gibi bu programda doğrudan doğruya İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumisi hedef alınmaktaydı. Bu

¹⁵⁸Sina Akşin; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, İstanbul,2001,s.270-271.

önemde bazı nazırların, Sadrazam ve Mahmut Şevket Paşa gibi şahısların hükümetten istifa etmek istemeleri bir burhan ve siyasi bunalımın oluşmasına neden olmuş ve bunun sonucunda İbrahim Hakkı Paşa bunlara daha fazla katlanamayarak istifa etmiştir.¹⁵⁹

2.2.Sait Paşa Kabinesi Dönemi

Bu dönemde ne İttihatçılar ne muhalefet ne de Sait Paşa bir kabine değişikliği beklemiyordu. İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması ile sarsılan İttihatçılar kendilerine tecrübeli bir sadrazam aramaya başladılar. Muhalefet ise Kamil Paşa'nın sadrazam olmasından yanaydı. Ancak İttihatçılar İngiliz yanlısı Kamil Paşa'nın bu makama gelmesini istemiyorlardı. Bu yüzden Meclisteki güçlerini kullanarak daha önce 6 defa sadrazamlık yapan Sait Paşa'yı sadrazam yaptılar.¹⁶⁰

Sait Paşa da sadrazamlık yapacağı süre içinde kuracağı iki kabineden ilkinin 3 Ekim'de kurdu ve hemen çalışmalara başladı.¹⁶¹ Sait Paşa'yı çok karışık bir siyasi dönem bekliyordu; en büyük sorun da hiç şüphesiz Trablusgarp Savaşı'ydı. Bu dönemde muhalefet ve iktidar yani İttihatçılar arasında şiddetli tartışmaların yaşanacağını belirttileri yavaş yavaş kendini göstermeye başladı. Bu muhalefet sonucunda 21 Kasım 1909'da kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruldu.¹⁶²

¹⁵⁹ Tevfik Çavdar; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1839–1950)** Ankara, 1999,s. 119–120.

¹⁶⁰ Enver Ziya Karal; **a.g.e**, s.148.

¹⁶¹ Tarık Zafer Tunaya; **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.III, İstanbul 2000, s.121.

¹⁶² Ali Birinci; **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergâh Yayınları, İstanbul,1990,s.48-49.

Bu fırka İttihat ve Terakki Partisinden ayrılan ve muhalif bağımsız mebusların bileşmesiyle oluşan bir gruptu.¹⁶³ Fırkanın asıl amacı hiç şüphesiz İttihat ve Terakki'yi yıkmaktı. Bu sebeple bu fırka bir nevi muhalefetin ortak bir noktada bulunduğu bir koalisyon halini almıştı. Sait Paşa Kabinesi'ni en çok yıpratan ve muhalefetle tartışmasına neden olan olaylardan en önemlisi hiç şüphesiz anayasanın 35. maddesinin değiştirilmesi üzerine yapılan tartışmalardı. Bu maddenin içeriğine bakarsak 35. madde genel olarak yeni seçimlere gidilmek üzere meclisi kapatmak hakkını senatonun da onayını almak şartıyla padişaha tanınmıştı ancak padişahın bu kararı alabilmesi için hükümet ve mebuslar meclisi arasında üzerinde anlaşmazlık çıkan maddelerin birinde hükümet direnirse ve bu madde mebuslar tarafından bir defadan fazla olmak üzere kesin çoğunluk ile ret edildiği takdirde, hükümetin değiştirilmesi ve dört ay zarfında yeni seçimlere gidilmesi padişahın hakkıydı. İttihat ve Terakki 35.maddenin değiştirilmesini geleceği için olmasa olmaz bir şart olarak belirlemişti. Yani meclisin fes edilmesi lüksünü eline almak ve hükümete verilmesi konusunda ısrarlıydı. Zira İttihat ve Terakki'ye karşı büyük bir muhalif kitle vardı; bu yüzden istediği birçok yasayı çıkarmakta zorluk çekeceklerini gayet iyi biliyorlardı.¹⁶⁴

Bu yüzden Sait Paşa'ya büyük bir baskı yapıldı. Muhalefet ise bunun tam tersi olarak Padişah Sultan Reşat'ın görev ve yetkilerinin arttırılmasını istiyordu, zira muhalefetin bu gibi bir tavır almasındaki sebebin nedeni, gücü tamamen İttihatçıların eline vermemek kaygısıydı. Sonuçta bir anlaşma sağlanamayarak hükümet bunu birçok defa ret etti. Bunun üzerine Sait Paşa görevden istifa etti.

¹⁶³Sina Akşin; **a.g.e**, s.286.

¹⁶⁴E. Ziya Karal; **Osmanlı Tarihi**, C.IX, TTK, Ankara, 1999, s.148–156.

Ancak Padişah Reşat onu tekrar görevlendirse de bu sorunun bir çözüme kavuşturulamaması sonucunda Mecliste yine bir buhran oluştu.¹⁶⁵

Bu dönem muhalefet kendini İttihat ve Terakki'ye saldırmaya ve yıpratmaya o kadar kaptırmıştı ki Trablusgarp Savaşı devam ederken bile Mecliste bir birlik ve beraberlik sağlanamamış, sanki savaş yokmuş gibi muhalefet, iktidar kapışması aynı şiddetiyle devam ediyordu. Zira bundan en çok zarar gören devletin sınırları ve kaybedilen yerlerin halkı oluyordu.1911'de İstanbul'da yapılan ara seçimlerinde İttihat ve Terakki Parti'si adayı yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf Parti'si adayı karşısında 195 oya karşı 196 oyla yenik düşmüştü.¹⁶⁶ Bu seçimde de görüldüğü gibi mebusundaki çoğunluklarını yitiren İttihat ve Terakki muhalefete karşı daha ılımlı bir politika izlemek zorunda kaldığını biliyordu. Bunun aşmak içinde Mecliste tekrar bir çoğunluk sağlamak için yeni bir seçime gidilmesi gerektiğini biliyordu.¹⁶⁷

13 Ocak'ta 35. maddenin oylamasına geçildi. 125 kabul oyuna karşı 105 ret oyu ile 3/2 çoğunluk sağlanamadığı için madde değişikliği tasarısı meclisten geçemedi.35.madde üzerine muhalefetle yeni hükümet arasındaki anlaşmazlık devam edince 35.maddeye dayanarak 15 Ocak'ta Sultan Reşat'ın kararı ile meclis yeni seçimler yapılincaya kadar 3 ay süre ile kapatılması kararı Ayan Meclisinde alınan karar ile 54 oya karşı 39 oyla onaylanarak 19 Ocak'ta Meclis dağıtıldı.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Sina Akşin; **a.g.e.** s.302-303.

¹⁶⁶ Sina Akşin; **a.g.e.** s.288.

¹⁶⁷T. Zafer Tunaya; **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, İstanbul, 2000, s.38.

¹⁶⁸E. Ziya Karal; **a.g.e.** s.159.

1912’de yapılan genel seçimlerde İttihat ve Terakki zor kullanarak ve bazı haksızlıklar yaparak seçimlerden tek güç olarak iktidar çıkmayı başarmıştı. Bu seçimlere Sopalı ve Dayaklı Seçimlerde denir.¹⁶⁹ Böylelikle İttihat ve Terakki Mecliste üstünlüğü tekrar ele geçirmiştir. Zor da olsa kendisine muhalif olan grupları sindirme yoluna gitmiştir.

18 Nisan 1912’de yeni Meclis toplandığında eski Mecliste 100’ü aşan muhalif mebustan sadece 5’i yeni Meclise girebilmişti.¹⁷⁰ Muhalefet 1912 seçimlerinde büyük haksızlıkların yapıldığını bu yüzden seçimlerin tekrar yapılmasını istedi. Bir yandan Arnavutları ayaklandırmaya ve ordudaki subayları kendi saflarına çekmeye çalışırken diğer yandan muhalefetin desteklediği çoğunluğunu ordu içindeki subayların oluşturduğu yeni bir oluşum olan Halaskâran Zabitan örgütü denen bir grup da oluştu.¹⁷¹

Bu grubun Arnavutluk olayları ile eş zamanlı ortaya çıkması akla her ne kadar Arnavutluk Olayları ile bir bağlantısı olduğunu getirse de, bunla alakalı kesin bilgiler ve belgeler henüz bulunamamıştır. Bu grubun ileri gelenlerinin başında Gelibolulu Kurmay Binbaşı Kemal Bey, Kamil ve Nazım Paşalar gibi askeri şahsiyetlerin yanında Prens Sabahaddin de bu guruba parasal destek veriyordu. Grup İttihat ve Terakki’ye karşı bir bildiri sundu. Bu bildirinin özünde memleketin içinde bulunduğu kötü durumun İttihat ve Terakki’nin ve onun kukla hükümetlerinin kötü idaresinden kaynaklandığı, buna sebep olan ordunun siyasete karışmaması

¹⁶⁹T. Zafer Tunaya; **a.g.e**, s.38.

¹⁷⁰E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.161.

¹⁷¹Y. Hikmet Bayur; **a.g.e**, s.210

gerektiğini ve en kısa zamanda hükümetin istifa etmesi ve İttihat ve Terakki'nin yönetimden el çekerek seçimlerin daha şeffaf bir ortamda, usulüne uygun olarak tekrarlanması gerektiği anlatılmaktadır. Halaskâran Zabitan gurubu zamanla bu tutumunu şiddetle arttırdı. Zira sonunda bu baskılara dayanamayan Sait Paşa istifa etmiştir.¹⁷²

Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'ye göre Sait Paşa'nın güvenoyu aldıktan sonra istifa etmesinin asıl sebebi Trablusgarp Savaşı'nın aleyhimize sonuçlanarak Trablusgarp ve Bingazi'nin elimizden çıkacak olması, Arnavutluk Ayaklanması'nın devam etmesi ve Sait Paşa'nın Balkanlardaki karışıklığı önceden tahmin ederek ülkenin büyük bir Balkan Savaşları'na sürüklenmesi gibi gerçekler onu korkutmuş ve bu ağır yükümlülüğün altına girmek istemediğin için görevden ayrılmıştı.¹⁷³

Sait Paşa Dönemini kısaca değerlendirirsek; Sait Paşa, seçimlerden sonra yeni bir kabine kurmuştur. Böylece sadrazamlık yaptığı bir dönemde iki defa kabine kurmuş olan bir hükümet özelliğine sahip olmuştu. Meclisten güvenoyu alan yeni kabine çalışmalara başlamıştır. Ancak Sait Paşa sadrazamlık yaptığı bu 9,5 ayda askerlerin siyasetle uğraşmalarını yasaklayan kanun Arnavutluk, Balkanlar sorunu 35. madde ve son olarak da Halaskâran-ı Zabitan hareketinin de bunlara eklenmesi ile çok yıpranmıştır. Güvenoyu aldığı halde istifasını Padişah Reşat'a sunmuştur 3 Temmuz 1912. Bunun sonucunda iktidar İttihatçıların büyük şaşkınlığı içinde muhalefete tekrar teslim edilmiştir. Bundan sonra Sadrazam adayı olarak Gazi

¹⁷²E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.159-171.

¹⁷³Şeyhülislam Cemaleddin Efendi; **Siyasi Hatıralarım**, Haz: Ziyâeddin Engin, İstanbul, 1978, s.87.

Muhtar Paşa ve muhalefet yanlısı Kamil Paşalar bu görevin kendilerine verilmesi için beklemekteydiler.¹⁷⁴

2.3.Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi Dönemi

Katırcıoğlu Sülalesinden Ahmet Muhtar Paşa Harbiye Mektebini 140 kişilik sınıf içinden birinci olarak bitirmiş ve 32 yaşında mareşal olmuş ve savaş alanlarında birçok başarı kazanmıştır. Bunlardan en önemlisi de 93 Harbi'nin (1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı) Plevne Savunması ile meşhur olan Osman Paşa ile birlikte yıldızı parlamıştı. Daha sonra Anadolu Ordusu başkumandanı olarak Erzurum'da Ruslara karşı başarılı müdafaalar yaptıktan sonra Gazi unvanını aldı. Gazi Paşa'yı bu başarıları kuruntularını tahrik ettiği için II. Abdülhamit onu askeri görevlerin dışında tutmaya özen gösterdi.¹⁷⁵ Muhtar Paşa 1885'ten itibaren yirmi üç yıl boyunca Mısır'da fevkalade komiser olarak görev yaptı. Sadrazam olduğunda yetmiş üç yaşındaydı. Muhtar Paşa sadrazam olmak için çok hevesliydi ve yıllarca hep aklında bu hayal ile yaşamıştı.¹⁷⁶

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın kurduğu kabineye Büyük Kabine adı verilmiştir. Zira Kabinede üç eski sadrazam vardır Kâmil Paşa, Şûray-ı Devlet Reisidir; Hüseyin Hilmi Paşa Adliye, Ferit Paşa Dâhiliye Nazırıdır. Nazım Paşa da

¹⁷⁴T. Zafer Tunaya; **a.g.e.** s.123.

¹⁷⁵ Sina Akşin; **a.g.e.** s.312.

¹⁷⁶Sina Akşin; **a.g.e.** s 312.

Harbiye Nazırlığına getirilmiştir. Bu kabineye Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırlığını, oğlu Mahmut Muhtar Paşa'ya vermesinden dolayı Baba-Oğul Kabinesi de denilir.¹⁷⁷

Kabinenin ilanından bir gün sonra Halaskâr Zabitan grubu Meclis-i Mebussan Reisi Halil Bey'in evine bir mektup bırakarak bir tehditli ibareyle meclisi Fındıklı Tiyatrosuna benzeterek eğer Mebussan meclisi 48 saat içerisinde fes edilmese bazı mebusların öldürüleceği tehdidini yapmıştır.¹⁷⁸ Ancak bu tehdit pek işe yaramamış, zira mebuslar kutsal bir görev uğrunda ölmek onur vericidir, nidalarıyla bu tehdit mektubuna gereken cevabı vermişlerdir.¹⁷⁹

Bu kabine, İttihat ve Terakki'ye karşı bir tepki kabinesiydi. İstanbul'da polis müdürü ve merkez kumandanın değiştirilip yerlerine Halaskâr ya da onlara yakın kişilerin atanması ile başlayan değişiklikler bunun bir göstergesiydi. Ancak İttihat ve Terakki'den kurtulmanın tek yolu vardı o da İttihatçı Mecliste çoğunluğun elinde bulunan Meclisin, fes edilerek seçimlerin yeniden yapılmasını sağlamaktı.¹⁸⁰

Muhalefetin elinde bir koz olarak İttihat ve Terakki'nin Meclisten geçiremediği 35. madde sorunu vardı. Muhalefet İttihatçıların yoğunlukta bulunduğu meclisten güvenoyu alma yoluna gitti. Ancak İttihatçılar bu işi ellerinden geldiği kadar yavaştan alıyorlardı zira güvenoyu vermeseler meclis, yeniden seçimlere gitmek zorunda kalacak ve bunun sonucunda bir daha mecliste, İttihat ve Terakki çoğunluğunu sağlayamayacaklardı. Fakat güvenoyu verirlerse de muhalefetin,

¹⁷⁷T. Zafer Tunaya; **a.g.e**, s.143.

¹⁷⁸Y. Hikmet Bayur; **a.g.e**, s.294.

¹⁷⁹ Celal Bayar; **a.g.e**, s.540-541.

¹⁸⁰T. Zafer Tunaya; **a.g.e**, s.144.

hükümetini kabul etmek zorunda kalacaklardı. Sonuçta İttihatçı mebuslar istemeye istemeye yeni hükümete güvenoyu vermek zorunda kaldılar. Oylama sonucu yeni hükümet Meclisten kırk beş olumsuz oya karşı, yüz on beş olumlu oyla geven oyu olarak görevine başlamış oldu.¹⁸¹ Muhtar Paşa kabinesi, on beş kişi dışında baştanbaşa İttihatçı olan Meclis karşısına 30 Temmuz 1912 günü çıkmasıyla birlikte sürtüşmede aynı gün başlamıştı.¹⁸²

Muhtar Paşa kabinesinin, Mecliste rahat hareket etmesi için İttihatçıların çoğunlukta bulunduğu bu Meclisten kurtulması gerekiyordu. Bunu da Hariciye Nazırı Nordonkian Bey'in dâhiyane fikri sağladı. Bu plana göre 1912'de seçilen Mebussan Meclisi, bütün bir dönem için değil, dağıtılmış olan 1908 Mebussanı'nın geri kalan dönemini bütünlemek için seçilmişti. Bu yorum Kanun-u Esasi'yi yorumlamak yetkisinde bulunan Âyana gizli bir oturumda Mahmut Şevket'in muhalefetine rağmen Arnavutluk'taki ayaklanmanın bastırılarak bilinmesinin bir şartı olarak sunulmuş ve 5'e karşı 28 oyla kabul edilmişti.4 Ağustos gecesi padişah'tan fesih iradesi alınarak, Meclisin ertesi günü öğleden sonra toplanması istendi. Burada Halaskâr sorunu üzerine bir gensoru önergesi verildikten sonra yapılan tartışmalar sonunda hükümete güvensizlik oyu verildi ve Meclis süresiz tatile girdi. Bunun sonucunda Meşrutiyet'in gelişiyi kaldırılan sıkıyönetim 7 Ağustos'ta tekrar ilan edildi. Bu dönemde Muhtar Paşa kabinesi çok sıkıntılı günler içerisinde girdi. Zira Trablusgarp olayı eski önemini yitirse de hala büyük bir sorundu ama bundan daha önemli olan, Arnavutluk İsyanı ve bunun paralelinde Balkanlar sorunu gibi iki tane büyük önemli sorun bulunuyordu. Muhtar Paşa hızla yayılan Arnavutluk İsyanı

¹⁸¹Sina Akşin; **a.g.e**, s.313.

¹⁸²T. Zafer Tunaya; **a.g.e**, s.145.

karşısında silahlı mücadeleyi bırakarak Arnavutların sorunlarını dinlemek ve bunlara çözümler üretmek amacıyla Müşir İbrahim Paşa'yı görevlendirdi.¹⁸³

Arnavutlar 8 Ağustos'ta 14 maddelik isteklerini hükümete bildirdiler. Bu 14 maddede genel olarak adliye, askeriye, idare, eğitim ve eğitim dili, ticaret, bayındırlık, ziraat ve Sait ve Hakkı Paşaların Arnavutluk'taki sert politikası için yargılanmaları ile alakalı reformlar içeriyordu.¹⁸⁴ Arnavutlar kısaca özerk bir yönetim istiyorlardı. Tabii ki bu maddelerin tümünün kabul edilmesi imkânsızdı, bu yüzden 3. ve 12. maddeler dışındaki maddelerin yerine getirileceği taaddüt ediliyordu. Kabul edilmeyen bu iki maddeye bakarsak 12.maddede Sait ve Hakkı Paşaların yargılanması ve 3. maddedeki Arnavutların elinden toplanan silahları geri verilmesi idi. Yine Muhtar Paşa Arnavutluk'ta bir genel af ilan etti. Ama Arnavutlar hala isyanlarını sürdürmekteydiler, bunun üzerine Muhtar Paşa biraz sert bir tavır takınınca Arnavutlar daha fazla bir şey alamayacaklarını anlayarak dağılmaya başladılar. Arnavutluk sorununda hiç şüphesiz İttihat ve Terakki'nin Sait ve Hakkı Paşa dönemlerindeki isyanları bastırmada sert bir tavır almalarının bir sonucuydu. Bunun ceremesini de bir nevi Muhtar Paşa Hükümeti çekiyordu. Bu şartların kabulü ile Arnavutluk özerk bir hale geldi, bu da hiç şüphesiz Balkanlardaki diğer azınlıkları cesaretlendiren ve Balkan Savaşı'nın sebeplerinden birini oluşturdu.¹⁸⁵

¹⁸³Sina Akşin; **a.g.e**, s.314-315.

¹⁸⁴E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.183.

¹⁸⁵E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.184-185.

Muhtar Paşa'nın ilgilendiği bir diğer konuda memur ve subayların siyasetle uğraşmasını yasaklamaktı.¹⁸⁶ Eylül'de bir genelgeyle resmen memur ve subayların siyasetle uğraşmaları yasaklandı.¹⁸⁷ Artık Muhtar Paşa Hükümeti'nin en buhranlı günleri başlıyordu zira daha Arnavutluk sorununu doğru dürüst çözemedi yeni bir gaile olarak Balkanlarda içten içe bir savaş isteği kendini belli ediyordu. Zira Osmanlının bu dönemde hem içte hem de dışta sorunlarla mücadele ettiği bir dönemdi.

Avrupa'nın da desteğini alan Balkan Ülkeleri Avusturya ve Rusya'nın önderliğinde hazırlıklarını tamamlayarak Osmanlı Devleti'ni yoktan bir sebeple savaşa çekmek için beklemeye başladılar. Bulgarlar Osmanlı'yı savaşa çekmek için hain emellerini uygulamaya koymak için Koçana, Selanik ve Toyranda bombalar patlatarak masum insanları öldürmeye başlayınca, gerek halk içinde gerekse hükümet bünyesinde, Bulgar çetelerine karşı sert bir müdahalede bulununca buna ilk tepki Avusturya'dan geldi; Muhtar Paşa Hükümeti'nin en çok korktuğu olay gerçekleşmeye başladı. Avusturya Arnavutlara' verilen halkların diğer azınlıklara da verilmesini içeren bir notayı Osmanlı Hükümeti'ne bildirdi. Rusya ve Fransa'nın da desteğini alan Balkanlar II. Abdülhamit döneminde Berlin Anlaşması'nda söz verilip uygulamaya konmayan 23.maddenin uygulanmasını ileri sürdüler, ancak bunlar Osmanlı'yı savaşa çekmek için birer bahaneydi. Zira Osmanlı Hükümeti Arnavutlara

¹⁸⁶ Sina Akşin; **a.g.e**, s.316.

¹⁸⁷ E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.184.

verilen hakların diğer azınlıklara da verileceğini beyan etse de 30 Eylül'de Balkan Devletleri Osmanlı'ya seferberlik ilan ettiler.¹⁸⁸

5 Ekim'de hükümet bir adım daha atarak büyük devletlere Berlin Antlaşmasının 23. maddesine göre hazırlanan 1880 Islahat Kanunu'nun hemen uygulanacağını bildirse de bütün bu çabaları fayda etmez, aynı gün Karadağ savaşı ilan eder. 13'ünde Bulgar, Sırp ve Yunan Hükümetleri Osmanlı Hükümetine kabul edilmesi değil düşünülmesi bile olanaksız bir nota verirler. Zira bu notaya göre bundan sonra Balkanlardaki vilayetler özerk olacak, başlarında Belçikalı veya İsviçreli valiler olacak, Hristiyanlar askerliklerini kendi illerinde yapacaklar ve başlarında Hristiyan subaylar olacak bu subaylar yetişene kadar Hristiyanlar askerlik yapmayacak ve diğer talepleri ise her ulus nüfusları kadar Mecliste temsil edilecekti. Balkanlardaki ve ülke genelindeki azınlıkların işlerine İstanbul'da Balkan Devletleri'nin ve büyük Avrupa Devletlerini elçilerinin gözetimi altında yarısı Müslüman yarısı gayr-i Müslim bir yüksek kurul bakacaktı. Böylece Osmanlı'nın iç işlerine karışmakla birlikte Mecliste de büyük bir güç oluşturarak memlekete istedikleri gibi yön verebilecek güce ulaşma niyetindeydiler. Sonuçta Osmanlı'nın bütün iyi niyetine rağmen savaş başlamıştı. Savaşa girmeden alelacele İtalya ile süren Trablusgarp sorunu 15 Ekim'de Uşi Antlaşması'yla halledilerek savaşa girildi. Ancak Osmanlı Ordusu savaşlarda bir varlık gösteremedi. Şu da bir gerçektir ki Balkan Savaşları çıkmadan önce bölgeden 75.000 civarında eğitimli asker terhis edilmişti.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Sina Akşin; **a.g.e**, s.319.

¹⁸⁹ E. Ziya Karal; **a.g.e**, s. 185.

Balkan Savaşları'nda başarısız olunmasının bir başka sebebi de Sait Paşa döneminde Arnavutlara uygulanan sert politikanın etkisi sonucu Arnavutların küstürülmesi idi. Zira bir zamanlar Osmanlının savaşta en çok güvendiği Arnavut halkının her ferdi İttihat ve Terakki'nin bu sert politikalarından bıkmıştı. Güney Arnavutluk'ta ve kısmen de Batı Arnavutluk'taki muhtariyet fikri kısa zamanda Kuzey Arnavutluk'ta da hızlı bir şekilde yayıldı.¹⁹⁰

Bunun sonucunda Osmanlının Rumeli'de en çok güvendiği ve ordusunun temelini oluşturan Arnavutların istemeyerek savaşmasına neden oldu. Bu ve benzeri sebepler sonucu Balkan Savaşlarında Osmanlı büyük bir hezimete uğradı.¹⁹¹

Artık Düşman Çatalca önlerine kadar gelmişti. Bunun en büyük sorumlusu olarak tabii ki Harbiye Nazırı Nazım Paşa görülüyordu. Zira askerin birbiriyle savaş esnasında haberleşeme, donanmanın zayıflığı, mali sıkıntılar, iletişim, yol sorunları ve salgın hastalıklar yüzünden, ordu birbirinden habersiz rastgele savaşmak zorunda kalması sonucunda düzgün bir strateji geliştirememişti.¹⁹²

Balkan savaşları devam ederken dıştaki sorunlar yetmiyormuş gibi içte de öğrenci olayları başladı. Üniversite öğrencileri hükümeti eleştirerek mitingler düzenledi. Yürüyüşler günden güne artınca hükümet 7 Ekim 1912'de sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalındı. Bazı öğrenciler tutuklansa da daha sonra serbest

¹⁹⁰Gazmend Shpuza; **Arnavutlar ve Jön Türkleri**, Osmanlı Ansiklopedisi, C.II, Ankara 1999, s.471.

¹⁹¹Müfid Şemsi; **Şemsi Paşa Arnavutluk ve İttihat-Terakki**, Haz; Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul, 1995,s.104.

¹⁹²Ş. Cemaleddin Efendi; **a.g.e.**, s.104-106.

bırakıldılar.¹⁹³ Ferit Paşa Padişah Reşat'ında onayını alarak Muhtar Paşa'yla görüştü ve kendisinin istifa etmesini istedi bunun sonucunda Muhtar Paşa istifasını 29 Ekim 1912'de verdi. Bundan sonra sadrazamlığa Kamil Paşa getirilerek kabineyi kurmakla görevlendirildi 30 Ekim 1912.¹⁹⁴

2.4.Kamil Paşa Kabinesi Dönemi

Kamil Paşa Kabinesini 30 Ekim'de kurarak, çalışmalara başladı. Hiç şüphesiz Kamil Paşa'nın Sadrazam olmasındaki en büyük etken onun İngiltere'ye olan yakınlığıydı. Zira askeri gücümüzün bizi bu savaştan galip çıkaracağına ümit yoktu. Bu yüzden geriye siyaset meydanı kalıyordu eğer İngiltere'nin desteği sağlanabilirse kendi menfaatimize olan güzel bir anlaşma yapılma ümidi vardı. Bu kabineye baktığımızda genelde İttihat ve Terakki aleyhtarı bir görünüm arz ediyordu.¹⁹⁵ Zira kabine genel mahiyette önceki kabineye benziyordu. Kabineye dikkat çekici bazı şahıslar eklenmişti bunlardan en önemlisi İttihatçıların baş düşmanı olan, Dâhiliye Nazırı Ahmet Reşit Bey'in bulunmasıydı.¹⁹⁶

Harbiye Nazırı olarak da Nâzım Paşa bulunmaktaydı. Tabi ki bu kabinenin kuruluşuna en çok sevinen Arnavutlar, Halaskâranlar ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasıydı. Ancak Kamil Paşa Kabinesinin başa geldiği dönem devletin çok zorda kaldığı bir dönemdi.¹⁹⁷ Kamil Paşa'nın iktidara gelmesiyle İttihat ve Terakki'nin denetleme

¹⁹³Yücel Aktar; **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)** ,Ankara, 1999, s.150.

¹⁹⁴E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.189.

¹⁹⁵E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.187-189.

¹⁹⁶Sina Akşin; **a.g.e**, s.324-325.

¹⁹⁷E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.189.

iktidarından ayrılması muhalefetin güçlenmesini sağlayacağına tam tersi bir etki yaparak muhalefet içinde çatışmalar ve ayrışmalar yaratmış ve bunun sonucunda Hürriyet ve İtilafın gücü azalmıştı.¹⁹⁸ Muhalefet İttihat ve Terakki'nin bir daha siyasi hayata girmeyecek şekilde sindirilmesi gerektiğine inanıyordu.

Bu yüzden Muhtar Paşa Kabinesi zamanında İttihatçı devlet görevlilerinin ve valilerin siyasetle uğraşmayacaklarına dair kendilerinde yazılı bir belge istendi. Ancak bu kabul edilmeyince bunlar görevlerinde azledildiler, geriye kalanlarda bu ve çeşitli yapmacık sebepler ile tutuklanmaya başlandı. Zira tutuklanmalar günden güne artıyordu ve tutuklananların sayısı bu sıra elli beşi bulmuştu. Ama muhalefet İttihat ve Terakki'nin yakasını bırakmıyordu. Bu yüzden bir bahane arıyorlardı. Onu da kısa zamanda buldular zira İttihat ve Terakki'nin Trabzon Şubesi'nde yapılan tahkikatta, bulunan bir belgede İttihat ve Terakki'nin hükümeti devirerek, gücü eline alma girişimleriyle alakalı bir belge bulundu. Buna dayanarak ülke genelindeki bütün İttihat ve Terakki kulüpleri kapatılarak, üyeleri hakkında soruşturmalar başlatıldı. Pek çok üye tutuklandı. Ancak bu girişim, İttihat ve Terakki'yi sindirmek bir yana tersi bir etki yaparak sinirlendirerek çalışmalarını hızlandırmasına neden oldu. Bütün bu sorunlar içte devam ederken, dışta ta büyük sorunlar hükümeti bekliyordu. Trablusgarp da bir avuç İttihat ve Terakkili subayın yaptıkları işler, Osmanlı kamuoyunda günden güne yankı uyandırırken İttihat ve Terakki'ye halk içinde bir sempati oluşmaya başlamıştı. Düşman askeri Çatalca'ya kadar ilerlemiş ve Edirne'nin kendilerine teslimini istiyordu. Ancak Edirne gibi Osmanlı'ya başkentlik yapmış, halkın çoğunluğunun Müslüman Türklerin oluşturduğu ve Osmanlı'nın en güzide şehirlerinden biri olan, bu toprakları vermek kolay değildi. 3 Kasım 1912'de

¹⁹⁸ Sina Akşin; **a.g.e.**, s.325.

Bab-ı Âli büyük devletlerden barış için aracı olmalarını istemesine rağmen olumsuz bir yanıt almıştı. Ama Avrupa'nın da desteğini alan Balkan Devletleri bu isteklerini durmadan yeniliyorlardı.¹⁹⁹

Kamil Paşa Sadrazam olurken ondan asıl beklenen şey İngiliz taraftarı olduğu için askeri gücümüzle başaramayacağımız bu durumu akıllıca bir siyasetle İngiltere'nin desteğini alarak başarmaktı. Ancak Kamil Paşa bile İngiltere'nin bu tutumu karşısında şaşırarak, Balkan sorununu halletmede tek güvendiği kozunu da kaybetmiş oluyordu. Kamil Paşa ve kabine Çatalca'nın olası bir savaşta savunulabileceğine dair Harbiye Nazırından bir rapor istedi. Nazım Paşa bu şartlar altında zor olsa da denenebileceğini söyledi. Kabinenin diğer üyelerinin de görüşü bu idi. Ancak Kamil Paşa, durumu olduğundan da kötü göstererek tek çarenin Edirne'yi vererek, yapılacak olan bir antlaşmada olduğunu söylüyordu. Sonuçta bu isteğini kabul ettirerek anlaşma yapılması kararlaştırıldı. Bu sırada İttihat ve Terakki Edirne'nin verilemeyeceğini söyleyerek halkı galeyana getirerek yapacağı baskına ortam hazırlama uğraşı içerisine girdi.²⁰⁰

2.4.1.Bab-ı Âli Baskını

Bab-ı Âli Baskını'nı çok kolaylaştıran bir olay vardı, oda Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın ikili oynamasıydı. Bilindiği gibi Nazım Paşa Sait Paşa Hükümeti'nin son günlerinde Harbiye Nazırı olmak için İttihat ve Terakki ile görüşmelerde

¹⁹⁹Celal Bayar; **a.g.e**, s.968.

²⁰⁰Sina Akşin; **a.g.e**, s.333.

bulunmuş ve hatta Arnavutluk'ta isyan eden subayları cezalandıracağını ve orduyu gençleştireceğine dair bir yazılı kâğıt bile imzalamıştı.²⁰¹

Ama İttihat ve Terakki onun isteklerini fazla bulmuş ve bu işe yanaşmamıştı. Bunun üzerine Nazım Paşa Halâskaranları desteklemişti.²⁰² Ama Nazım Paşa'nın asıl tutkusu sadrazam olmaktı. Kamil Paşa Nazım Paşa'nın bu sadrazamlık hevesini öğrenmiş olmalı ki, aralarında bir güvensizlik meydana geldi. Hatta Kamil Paşa'nın İstanbul Muhafızlığındaki ve Divani Harpteki bazı Nazım yanlılarını değiştirmesini, Nazım Paşa kendisini görevinden uzaklaştıra çalışmaları olarak yorumladı. Bundan Çatalca'dan alelacele gelerek görevleri ellerinden alınanların görevlerini tekrar geri iade etti. Talât Bey, Nazım Paşa ile yaptığı görüşmeler sonucunda tutuklu bulunan Kamil Paşa üyelerini serbest bırakmasını ve Enver Bey'i bazı birlikleri İstanbul'da olan Hurşit Paşa kolordusuna kurmay başkanı olarak atamasına ikna edebilmişti. Nazım Paşa'nın bu şekilde davranmasında hiç şüphesiz, zayıflayan Hürriyet ve itilaf Fırkasına azalan güveni etkiliydi. İttihat ve Terakki'nin Bab-ı Âli baskınını Edirne'yi kurtarmaktan ziyade bu olayı bir şans olarak değerlendirdiklerini ve asıl amacın iktidarı tekrar ele geçirebilmek için yapıldığı da ileri sürülüyor. Ama kafaları karıştıran şey bu düşünceye rağmen İttihat ve Terakki'nin baskını hükümetin barış kararını vereceği günden bir gün önce yapılması olmuştu. Ama baskından önce alınan bir karara göre, baskının barıştan sonra yani Edirne'nin verilmesinden sonra yapılması gerekiyordu. Herhalde baskın planının öne alınmasının en büyük sebebi

²⁰¹Sina Akşin; **a.g.e**, s.334.

²⁰²Y. Hikmet Bayur; **a.g.e**, s.219.

kamuoyunu yani halkı İttihat ve Terakki'nin Edirne için dövüşecek ve savaşıacak, ne pahasına olursa olsun mücadele edecek bir hava yaratma düşüncesi olabilir.²⁰³

Ekim'den beri Bulgarlar tarafından kuşatılan Edirne, bütün bunlara rağmen direniyordu. Ama 22 Ocak'ta yapılacak antlaşma ile bir zamanlar Osmanlı'ya başkentlik yapmış Müslüman şehri bir Gayr-i Müslim devlete veriliyordu. Bu yüzden 23 Ocak'ta yapılacak baskın için İttihat ve Terakki halkı galeyana getirerek baskına ortam hazırlanmaya çalışıyordu. Edirne ve Adalar verilemez diye afişler basılarak halka dağıtılıyordu.²⁰⁴

23 Ocak'ta Kabine üyeleri büyük devletlerin notasına verecekleri cevaba son şeklini Babıâli'de verecekleri sırada yüzü aşmayan İttihatçılar, Bab-ı Âli'nin önlerine geldiler daha sonra bunlara halktan kimselerin katılmasıyla burada büyük bir kalabalık oluşmaya başladı. Başta Enver ve arkadaşları Bab-ı Âli'nin bahçe kapısından içeri girdiler. Zira bahçedeki Bab-ı Âliyi korumakla görevli askerler ve komutanı daha önceden elde edilmişti. Enver ve arkadaşları salona girince güvenlik memurları ve yaverlerin direnmesiyle karşılaşınca burada ufak bir çatışma yaşandı. Burada yaverlerden Arnavut Nafiz, Kıbrıslı Tefik ve sivil bir komiser vuruldu. Bu sıra da İttihatçı Mustafa Necip de çatışmada hayatını kaybetti. Silah seslerini duyan Harbiye Nazırı Nazım Paşa gelerek Enver ve arkadaşlarını azarlamaya başlaması üzerine Yakup Cemil tarafından öldürüldü. Kamil Paşa'nın odasına gidilerek Sadrazamlıktan istifasını bildiren bir yazıyı yazmasını istediler, Kamil Paşa başta

²⁰³ Sina Akşin; **a.g.e.** s.339.

²⁰⁴ E. Jan Zürcher; **a.g.e.** s.159-160.

biraz dirense de sonra yazmak mecburiyetinde kaldı.²⁰⁵ Yazıya cihet-i askeriyeden diye başlaması üzerine Enver Bey ayrıca ahali sözcüğünün de yazıya ilave edilmesini istedi. Bu takdirde bu hareketin sadece bir askeri darbe değil, aynı zamanda halkın isteğinin de bir tecellisi olarak algılanması vurgulanıyordu. Böylece istifasını belirten mektup, hemen padişaha sunuldu. Oda bu istifayı kabul ederek yerine İttihatçıların isteği doğrultusunda Mahmut Şevket Paşa'nın rütbesi Mareşalliğe yükseltilerek bu göreve atandı. Böylece İttihat ve Terakki ellerinde kaçırmış oldukları iktidarı tekrar ellerine almayı başardı.²⁰⁶

Bir görüşe göre de, Halaskâr Zabitan adlı cemiyet aslında İttihat ve Terakki tarafından kurulmuş bir cemiyetti, zira bu dönemde Trablusgarp Savaşı ve Arnavutluk, Girit, Bosna-Hersek gibi birçok yerler elden çıkmıştı. Yine Balkan ülkelerinin Osmanlı'ya bir savaş hazırlığı içinde olduğunu hiç şüphesiz oluşumunu Rumeli'de tamamlamış olan İttihatçı subaylar tarafından, tahmin edilebiliyordu. Bu yüzden İttihat ve Terakki böyle bir oyunla bu gibi büyük başarısızlıkların ve toprak kayıplarının sorumluluğunu muhalefete atarak kendini yıpratmamak için kısa bir dinlenme ve güç toplama molası vermişti. Zira her şey düzelince hiç zorlanmadan Bab-ı Âli baskını ile tekrar iktidarı eline aldı. Ama baskını erken yaptı. Zira bu yüzden Edirne topu kendi ellerinde patladı ve İttihat ve Terakki'nin prestijini düşürdü. Eğer biraz daha sabretselerdi, bu işten daha kârlı çıkacaklardı.²⁰⁷

²⁰⁵ Sina Akşin; **a.g.e.**, s.339-340.

²⁰⁶ Tefik Çavdar; **a.g.e.**, s.127-129.

²⁰⁷ Sina Akşin; **a.g.e.**, s.342-343.

2.5.Mahmut Şevket Paşa Kabinesi Dönemi

Mahmut Şevket Paşa sadrazam olduktan sonra harbiye nazırlığı görevini de üstlenmişti. Yeni kabine İttihatçı olmasına rağmen Mahmut Şevket Paşa doğrudan doğruya İttihatçı olmamakla beraber, İttihatçılık eğilimi vardı.²⁰⁸ Mahmut Şevket Paşa kabinesi normal bir hükümet değildi. Bab-ı Ali Baskını sonucu iktidara gelmişti. Mahmut Şevket Paşa Hükümeti dört aydan fazla bir zaman diliminde iktidarda kalmıştır.²⁰⁹ Bağdat doğumlu olan Mahmut Şevket Paşa Sadrazamlığa geçtiği sırada 57 yaşındaydı. Harp okulunu kurmay yüzbaşı olarak bitirdikten sonra ordunun çeşitli hizmetlerinde bulunmuş 1905’de Kosova Valiliğinde Meşrutiyet’in duyurulması üzerine Üçüncü Ordu Komutanlığı’nda ve ek görev olarak da Rumeli vilayetleri genel Müfettişliğinde bulunmuştu. Hüseyin Hilmi, Hakkı ve Sait Paşa kabinelerinde Harbiye Nazırlığı yapmış ve askerlerin siyasetle uğraşmalarını yasak eden kanun çıkmasıyla bu görevden çekilmişti.

Yine II. Abdülhamit döneminde 8–10 sene çeşitli askeri görevler gereği Almanya’da bulunduğu için Alman Ordusu’nun eğitim usullerini yakında görmüş ve bunları Türk ordusunda uygulamıştı. Bu bakımdan onun Alman yanlısı bir siyaset takip ettiği kanaatinde bir görüş vardır. Tabi ki onu asıl meşhur eden olay hiç şüphesiz Harekât Ordusu’nun başında bulunarak 31 Mart İsyanını bastırması olmuştur. Bu sayede hiç şüphesiz halk gözünde demokrasinin koruyucusu olmuştu.²¹⁰

²⁰⁸E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.188.

²⁰⁹T. Zafer Tunaya; **a.g.e**, s.158.

²¹⁰E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.199-200.

Yeni hükümet, Ahmet Muhtar ve Kamil Paşaların hükümetlerinin uygulamalarına karşı bir karşı harekâta girmemeye çok dikkat etti. Kendini korumakla beraber savaş durumuna yaraşır bir politika izledi. Önceki kabinelerdeki muhalefetten kişileri, hapisten çıkararak yurt dışına gitmelerine izin verdi. Yine yurt dışına çıkmak istemeyenlerden de siyasetle uğraşmadıkları takdirde kendilerine dokunulmayacağına dair teminat verdi. Bunlardan başka da 11 Şubat 1913'te çıkartılan bir kanunla siyasal genel af ilan edildi. Ama sadece Balkan Savaşları'nda, düşmanla fiilen ve manen ilişki kuranlar bunun dışında bırakıldı. Hatta muhalefeti kendileri ile işbirliğine davet etmek için Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ni kurdular. Prens Sabahaddin'i bile bu cemiyete katma girişiminde bulunsalar da bir sonuç alamadılar.²¹¹

Bütün bu iç gelişmelerin dışında hala Balkan sorununa bir çözüm bulunamamıştı. Hükümet Bulgarların ve büyük devletlerin verdiği notaya cevap olarak, Edirne'nin verilemeyeceğini ama Meriç'in sağ kıyısına düşen kısmının verilebileceğini, Ege Adalarının ise Çanakkale Boğazı'na ve Anadolu'ya yakınlıkları yüzünden önemli bir stratejik konumda olduklarını bunların verilmesi ile bu bölgelerin güvenliklerinin tehlikeye gireceğini belirtmiş, ancak buraların kaderinin büyük devletlerin görüşlerine bırakılacağını bildirdi. Fakat bunların karşılığında Bâb-ı Âli'nin büyük devletlerden iktisadi bağımsızlıkla ilgili bazı talepleri oldu.²¹² Bunlar; Gümrük özgürlüğü, eşit şartlarda ticaret antlaşmaları yapma hakkı, bütün yapancıların Osmanlı vergilerini ödemekle yükümlü olmaları ve bunlar uygulanıncaya kadar gümrük vergilerinin yüzde dört artırılması yani kısacası

²¹¹ Sina Akşin; **a.g.e**, s.342.

²¹² Sina Akşin; **a.g.e**, s.343.

kapitülasyonların kaldırılması istenmekteydi. Bâb-ı Âlinin bu notasına büyük devletler olumlu yanıt verdi ve Bulgarlara barış görüşmelerinin tekrar başlaması için uygun bir zemin olduğunu bildirdiler.²¹³

Hükümet 30 Ocak notasının esasları paralelinde bir anlaşma imzalanacağını bildirdi. Bu sırada Osmanlı Bankası'ndan istenen 500.000 liralık borcun alınamamasından dolayı hükümet büyük bir mali zorluk çekiyordu. Ancak Bulgarlar ve büyük devletler 30 Ocak değil de 17 Ocak notası paralelinde bir anlaşma yapılabileceğini bildirdiler. Bir ay sonra hükümet bu antlaşmayı yapmak zorunda kaldı. Bunun sonucunda Edirne ve Kırklareli'nden vazgeçilmiş oluyordu.²¹⁴ Enver Paşa ve arkadaşları hala savaşa devam edilmesi taraftarıydı. Ama Mahmut Şevket ve İzzet Paşa artık barış yapılmasını şart koşuyorlar, aksi takdirde İzzet Paşa Başkumandanlık vekâletinden ayrılacağını söylüyordu. İzzet ve Mahmut Şevket Paşaların böyle davranmasındaki en büyük etken İzzet Paşa'nın hazırlattığı raporda düşmanın ve bizim ordu arasındaki güç farkıydı. Zira Balkanlı Müttefikler 400.000 askere ve 1800 topa sahipken bizim Trakya'daki mevcut ordumuz 165.000 askere ve 550 topa sahipti. Raporlara göre ordu içindeki disiplinsizliklere ve askerlerin subaylarını öldürdükleri da belirtiliyordu. Sina Akşin, bu tutumun yanlış olduğunu zira bu dönemde Balkan Devletleri arasında büyük anlaşmazlıkların başladığını, hükümetin imza konusunda aceleci davrandığını, hatta Sırp Elçisinin Balkan dağlarını Osmanlı için sınır kabul ettiğini, Romanya'nın Bulgarların genişlemesine karşı olduğunu ve Dobruca'da gözü olduklarını ve bunun yanında Almanlarında

²¹³Sina Akşin; **a.g.e**, s.343.

²¹⁴E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.201.

Yunanlılara Osmanlı ile uzlaşmalarını istediklerini, söyler.²¹⁵ 26 Mart'ta Edirne'nin düşmesi ile hükümet tamamen pes eder.14 Nisan'da Çatalca Mütarekesi ve 30 Mayıs'ta da Londra Barışı imzalanır. Sonuçta İttihat ve Terakki'nin Edirne'yi veriyorlar diye yerden yere vurduğu ve idareyi ellerinde aldıkları Kamil Paşa Hükümeti'nin yapacağı şeyi kendileri yapmış oluyorlardı ve Edirne'yi kendi elleriyle düşmana veriyorlardı.²¹⁶

Mahmut Şevket Paşa ordunun Osmanlı devletini askeri bakımdan kalkındırmak için Almanya'dan yardım başvurusunda bulunur. Bunun sonucunda, Alman generali Liman Von Sanders heyetiyle beraber gelir ve çalışmalar başlar.²¹⁷ Aynı gün İngilizleri gücendirmemek için hükümetin yeni çıkardığı Vilayetler Kanunu'nun uygulanmasına yardımcı olması için İngiltere'nin desteği istenir. Bunun için Dâhiliye Nezareti'ne bir müşavir, bir genel müfettiş ve Doğu (Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır Vilayetleri) ile Kuzey Anadolu (Erzurum, Sivas, Trabzon Vilayetleri) bölgeleri genel müfettişlikleri için, birer jandarma, birer adliye, birer tarım ve orman, birer bayındırlık müfettişi ayrıca yedi ildeki jandarma komutanlarına birer komutan istenmekteydi.²¹⁸ Doğu ve Kuzey Anadolu birer pilot bölge olacak bu uygulama yavaş yavaş bütün ülkeye yaygınlaştırılacaktı. Bab-ı Âli'nin bu tedbirlerin 1878 Kıbrıs Antlaşması'na uygun olduğunu belirtmiştir.²¹⁹

²¹⁵Sina Akşin; **a.g.e**, s.344.

²¹⁶Sina Akşin; **a.g.e**, s.346.

²¹⁷Cemal Paşa; **Hatıralar**, Haz: Alpay Kabacalı, İstanbul, 2001,s.89-90.

²¹⁸Sina Akşin; **a.g.e**, s.347.

²¹⁹İlhan Tekeli-Selim İlkin; **Cumhuriyetin Harcı Kökten Modernitenin Doğuşu**, İstanbul, 2003,s.95-96.

Bu sırada İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet, bir darbe girişimi için çalışmalara başlamıştı. Bunda başı Prens Sabahaddin çekiyordu. Prens Sabahaddin kanlı bir darbe ile İttihat ve Terakki'yi iktidardan indirmek için bir arayış içine girse de bir türlü aradığı desteği bulamıyordu. Yine Prens Sabahaddin'den başka Eski Stockholm Elçisi Kürt Şerif Paşa ve Damat Salih Paşa gibi şahıslar, böyle bir darbe girişimine maddi destek sağlıyorlardı. Amaçları Salih Paşa'yı Sadrazam yapıp, Padişah Reşat'ın yerine Vahdeddin'i getirmektir. Hazırlanan plan gereğince Mahmut Şevket Paşa, Talât, Cemal, Emanuel Karasu ve Nesim Rüso ölecek kişiler listesinde başı çekiyordu. Bu darbe girişinin ilk halkası 11 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ile başladı. Darbe planlandığı gibi devam ettirilemedi, yarıda kaldı. Suikasttan sonra Cemal Paşa olaylarla ilişkisi olabilecek 200'ü aşkın muhalifi tutuklatarak Sinop'a sürerek, orada ikamete mecbur etti. Suikastın yapıldığının ertesi günü, Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden sorumlu tutulan suikastçılardan sekizi idam edildi.

İttihat ve Terakki'nin suikastın önce bunu bildiklerini, hatta suikastçıların içine bir adam sokarak hareketlerini günü gününe takip ettikleri, ama Mahmut Şevket'ten kurtulmak için buna ses çıkarmadıklarını ve bir önlem almadıklarını ancak Mahmut Şevket Paşa'ya suikastın bir gün önce, olası bir suikast tehlikesinin varlığını haber ettikleri ve onunda bu konuya pek ehemmiyet vermediğini söylerler. Zira suikasttan sonraki tutumları da bu düşünceye yakındır.²²⁰

Mahmut Şevket Paşa ölünce yirmi kişiden oluşan suikastçılar, diğer kişileri öldürmeden, olaydan kısa bir süre sonra yakalanır. Suikastın perde arkasındaki ismi

²²⁰ Süleyman Kocabaş; **Osmanlı İhtilallerinde Yabancı Parmağı**, İstanbul, 1993, s.240-247.

Prenses Sabahaddin ise yurt dışına kaçır.²²¹ Bu suikast her zaman olduğu gibi yine İttihat ve Terakki'nin işine yaramıştı.²²² Zira Mahmut Şevket Paşa İttihat ve Terakki yanlısı olsa da tam bir İttihat ve Terakkili değildi, istenilen her şey yaptırılamıyordu. Çünkü fırka ve hükümet içinde büyük bir gücü vardı. Bu yüzden ortadan kaldırılması bir zaruret olmuştu.²²³ Zaten Mahmut Şevket Paşa'nın ölmesiyle ülkede İttihat ve Terakki'ye karşı çıkabilecek bir güç kalmamış ve muhalefet tamamen sindirilmişti. Bundan sonra İttihat ve Terakki iktidarda tek güç olacak ve artık Enver, Talat ve Cemal üçlüsünün dönemi başlayacaktı.²²⁴

2.6.Sait Halim Paşa Kabinesi Dönemi

Sait Halim Paşa Kabinesi Meşrutiyet'in duyurulmasından bu yana kurulan kabineler arasında ilk koyu İttihatçı kabine idi. Sadrazam Sait Halim Paşa, Mısır' da bir hanedanlık kurmuş olan ve Osmanlı'nın başını çok ağrıtan ünlü Mehmet Ali Paşa'nın hanedandan idi. 19 Şubat 1863'te Kahire'de doğmuştu. Babası Mehmet Ali Paşa'nın son oğlu Halim Paşa'dır. Halim Paşa 1867'de Mısır Veraset Fermanı'nda, valiliğin hanedanının en yaşlı erkek üyesine geçmesi yerine, babadan evlada geçmek üzere yapılan değişiklik sonucu olarak, valilik haklarından yoksun edilmişti. Mısır Valiliği üzerinde hakkı kalmadığı için İstanbul'a gelmiş ve 1888'de Devlet Şurası üyeliğine atanmıştı.²²⁵ İlerici fikirlere sahip bulunduğu için Abdülhamit tarafından göz hapsinde tutulmuştu. Ama bir kolayını bularak Avrupa'ya

²²¹ Taylan Sorgun; **İttihat ve Terakki Devlet Kavgaları, İstanbul**, 2001, s.355.

²²² Süleyman Kocabaş; **a.g.e**, s.240.247.

²²³ Sina Akşin; **a.g.e**, s.335-357.

²²⁴ Şerafettin Turan; **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, 1991, s.33-34.

²²⁵ Sait Halim Paşa; **Buhranlarımız**, Haz; M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, s.11.

kaçmaya muvaffak olmuş, orada istibdada karşı çalışan İttihat ve Terakki üyeleri arasına katılarak, onlara önemli para yardımlarında bulunmuştu.

II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a gelmiş ve İttihatçılarla işbirliğine devam etmişti. Hatta bir ara İttihat ve Terakki genel sekreterliğine bile seçilmişti.²²⁶ Bu arada Ayan Meclisi üyeliği de yapmıştı. Mahmut Şevket Paşa'nın öldüğü sırada Hariciye Nazırı idi. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürüldüğü gün, İttihat ve Terakki alelacele sadrazam adayını belirleyerek padişaha bildirdi. Aday Sait Halim Paşa idi. Padişah ilk önce buna şaşırdı, zira onun kafasında sadrazam olarak Hüseyin Hilmi Paşa'yı sadrazam yapma düşüncesi vardı. Bu yüzden Sait Halim Paşa'yı Sadrazam Vekili olarak atamak yoluna gitti. Ama İttihatçıların direnmesi üzerine kararını değiştirerek, bir gün sonra Sait Halim Paşa'yı sadrazam yapmak zorunda kaldı.²²⁷

Sait Halim'in Sadrazam oluşu İttihat ve Terakki'nin artık tam iktidar olma yolunda olduğunu gösterir, zira Sait Halim Paşa, İttihat ve Terakki'ye aktif olarak hizmet etmiş bir İttihat ve Terakki üyesiydi. Paşanın kişiliğinin fazla bir ağırlığı olmaması, İttihat ve Terakki'nin istekleri ve emirleri dışına çıkmaması sebebiyle rahat kontrol edilebilmesini sağlıyordu. Kişiliği ne olursa olsun, kurduğu kabinenin üyelerinin çoğunlukla İttihat ve Terakkili olmaları, denetleme iktidarının son bulduğunu gösterir. Bu sırada muhalefet siyaset sahnesinden silinerek ağır bir baskı altına almıştı.²²⁸

²²⁶Sina Akşin; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, İstanbul,2001,s.379.

²²⁷E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.209-210.

²²⁸Sina Akşin; **a.g.e**, s.377-378.

Sait Halim Paşa kabinesini kurarken büyük zorluklarla karşılaştı. Bu zorluklar İttihat ve Terakki'nin üyeleri arasındaki bir güç münakaşasından kaynaklanıyordu. Sait Halim Paşa, Hariciye Nazırlığını üzerine alarak, Devlet Başkanlığı'nı Mebuslar Meclisi eski başkanı Halil'e, Dâhiliye Nazırlığını Talât'a, Nafia Nezareti'ni Berlin Elçisi Osman Niyazi Paşa'ya, Ziraat ve Ticaret Nezareti'ni eski mebuslardan Süleyman Bostani Efendi'ye verdi. Mahmut Şevket Paşa'nın öteki nazırlarını da yerlerinde bıraktı. Harbiye Nazırlığında, Başkomutan vekilliği de üzerinde bulunmak üzere İzzet Paşa'ya verilmişti. Sait Halim Paşa Kabinesi'nin ilk işi, Paşa'nın öldürülmesi üzerine tutuklanan suçluları ve onları teşvik edenlerin, Harp Divanı'na verilmek suretiyle cezalandırılmalarını sağlamak oldu. Bundan sonra da, Balkan Savaşı'nın meydana getirdiği siyasal bunalımlarla uğraşmaya koyuldu.²²⁹

Bab-ı Âli Baskını, Kâmil Paşa Hükümeti'nin Edirne'den vazgeçtiğini bildirmesine engel olmak için yapılmış, ya da hiç değilse kamuoyunda öyle bir izlenim uyandırılmıştı. Buna rağmen, iktidara gelince, ordunun ve Mahmut Şevket'in büyük bir taarruz harekâtını göze alamadıkları görülmüştü. Mahmut Şevket'in ölümü, bu yöndeki önemli engellerden birini ortadan kaldırıyordu.²³⁰ İttihat ve Terakki Merkez-i Umumîsi, Edirne'nin geri alınması için kararı almış bulunuyordu. Talat Paşa, Merkez-i Umumîye hükümetin tutumunu kabul ettirdi. Bunun üzerine İttihat ve Terakki müfettişleri, Enver ve Cemal Paşalar ile birlikte hükümete baskı yaptılar ve Edirne'nin geri alınması için karar aldıldılar.

²²⁹E. Ziya Karal; **a.g.e.**, s.210-211.

²³⁰Sina Akşin; **a.g.e.**, s.381.

30 Haziran gecesi, Bulgarlar, Sırlarla olan pazarlıklarının sonuçlanmamasından dolayı, Sırp ve Yunan kuvvetlerine karşı, bir baskınla harekâta girişildi. 4 Temmuz'da, her iki orduyla yapılan muharebe yenilgiyle sonuçlandı. İki gün sonra Osmanlılar, Londra Antlaşması'nda kararlaştırılmış olan Midye-Enez çizgisine kadarki Trakya topraklarını işgal etme niyetlerini açıkladılar. Antlaşmayla tanınmış bir hak olduğu için, kimse buna itiraz edemedi. 15 Temmuz'da Midye-Enez çizgisi işgal edildi. 19 Temmuz'da Bab-ı Âli, Meriç'e dek ilerleyeceğini, daha ileriye gitmeyeceğini açıkladı ve 22 Temmuz'da ordu, Edirne ve Kırklareli'ne girdi. Bulgarlar direnç gösterememişlerdi. Bundan sonra, Türkleri Midye-Enez çizgisine geri döndürmek için Avrupa'nın baskısı başladı. Fakat Londra'da, yapılan Konferans'ta, Osmanlı'ya karşı zorlayıcı tedbirler konusunda anlaşmaya varılamadı. Rusya tek başına girişimlerde bulunmaya çalışmışsa da, Fransa buna karşı çıktı. İngiltere, Osmanlı Edirne'den çıkmazsa, İstanbul'da kalmasının dahi tehlikeye gireceği yolunda çeşitli tehditler savurmakla yetindi.²³¹ Y. Hikmet Bayur'a göre burada Rusların fazla karşı çıkmadıklarını, çünkü Edirne, Bulgarlar yerine Türklerde olursa, İstanbul ile birlikte Edirne'yi de ele geçirmeyi umabileceklerini ileri sürüyor.²³² Cemal Paşa Edirne ve Meriç sınırı ile yetinmenin yanlış olduğunu, Gümülcine-İskeçe bölgesinin de ezici çoğunluğu Türk, Dedeâğaç da Edirne'nin iskelesi olduğu için buraları da işgal edip, vermemek gerektiği görüşündeydi.²³³

²³¹Sina Akşin; **a.g.e**,s,382.

²³²Y. Hikmet Bayur; **a.g.e**, s.415.

²³³ Celal Bayar; **a.g.e**, s.1296.

Edirne'nin alınmasıyla Osmanlı Devleti'nin makûs talihi ilk kez, kısmen de olsa yenilmiş gibiydi. Bunun, herkesin kafasındaki koyu umutsuzluk bulutları arasında bir ümit ışığı parlattığı söylenebilir. Hiç şüphesiz bu olayın, İttihat ve Terakki'nin nüfuzunu bir anda yükselttiği, ona büyük bir güç kaynağı olduğu da açıktır.²³⁴

İttihat ve Terakki'nin atılganlığı ve cesareti olmasaydı, Edirne geri alınmasaydı, İttihat ve Terakki yine iktidar olurdu belki; ama ihtimal, yaptığı işler daha kısa soluklu olur, partinin içinde çok büyük huzursuzluklara, belki kopmalara yol açılırdı.²³⁵

Balkanlılar arasındaki savaşı sona erdiren 10 Ağustos 1913 Bükreş Antlaşması'ndan sonra, 29 Eylül'de yapılan görüşmelerin ardından İstanbul'da imzalanan Osmanlı-Bulgar Antlaşması'yla, küçük istisnalar dışında sınır, Meriç oluyor, çoğunlukla kâğıt üzerinde kaldığı anlaşılan bazı esaslı ayrıcalıklar karşılığında, Batı Trakya'da Bulgaristan'a veriliyordu. İstanbul Konferansı'nda Bulgarlar, Osmanlı ile ittifak kurmaktan söz ederler ve gizli bir ittifak taslağı hazırlanırsa da, arkası gelmez. Bulgarların Osmanlı arazisi üzerinde bir emelleri olması artık imkânsızdı; çünkü Doğu Trakya, İstanbul ve Boğazlar Rusların payı sayılıyordu. Buna karşılık Bulgaristan, diğer komşularının, kendi arazisi olması gereken birçok yeri elinden aldıkları inancı içindeydi. Fakat İstanbul Barış'ı sırasında yapılan bir pazarlıktan ve Aralık 1913'te yapılan bir diğer pazarlıktan da hiç sonuç çıkmamıştı. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan ittifakı ancak Cihan Savaşı

²³⁴Sina Akşin; **a.g.e**,s.384.

²³⁵Sina Akşin; **a.g.e**, s.383.

içinde gerçekleşmiştir. Bu sıralar İttihat ve Terakki'nin 20 Eylül 1913'te V. Kongresi İstanbul'da yapılıyordu. Ali Fethi Bey Kâtib-i Umumî sıfatıyla faaliyet raporunu okudu.²³⁶ Bunda, yılın olayları anlatılıyor ve İttihat ve Terakki'nin karşısında bulunanların, gençlerin hükümete gelmelerine karşı olduklarından yakınılıyordu. İktisadî kalkınma gereğine işaret ediliyor ve bunun için yeni mevzuat, tarım kooperatifleri, bankalar isteniyordu. Eğitimin de geliştirilmesi ve bu arada İslamiyet'in çağdaş koşullara uydurulması gerekiyordu.²³⁷

Dil konusunda, sayı üstünlüğü olan mahallî dillerin okul, mahkeme ve devlet dairelerinde geçerli olması, bir yere atanacak memurların oranın dilini bilenler arasından seçilmesi öngörülüyordu. Nitekim Kongrenin hazırladığı programda ilk ve orta eğitimin mahalli dilde olması, Türkçenin ancak dil olarak zorunlu okutulması öngörülüyordu. Oysa 1908 ve 1909 programda ancak ilköğretimin mahallî dille olması öngörülmüştü. Kongrenin çıkardığı yeni nizamname, Cemiyetin bir Fırka Siyasiye olduğunu duyuruyor ve Cemiyet-Fırka ilişkileri sorununu eskiye nispetle daha normal sayılabilecek bir biçime sokmaya uğraşıyordu. Bu sıradaki hayli ilginç bir gelişme, İttihat ve Terakki'nin İslamcı bir siyaset izleme kararı almış olmasıdır.²³⁸ Rumeli'nin elden çıkmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan uyruklarında olağanüstü bir azalma olmuştu. Üstelik imparatorluğun Arap eyaletlerindeki bir takım ulusçu

²³⁶Sina Akşin; **a.g.e**,s,384.

²³⁷Sina Akşin; **a.g.e**, s.385.

²³⁸Sina Akşin; **a.g.e**, s. 385

kıpırdanmaları karşılamak bakımından, ortak dayanışma temeli olarak İslâmiyet'in öne sürülmesi yararlı olurdu.²³⁹

20 Mart 1913'te Ziya Gökalp, Türk Yurdu Dergisinde Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak başlığını taşıyan yazı dizisinde Ulusçuluk hakkındaki görüş ve düşünceleri bildiriyordu. Ona göre İslam düşüncesi çağa ayak uydurmalıydı. Kısaca İttihat ve Terakki'nin, İslamiyet-i ulemanın elinde bulduğu biçimiyle benimsemeye niyeti yoktu. Onun İslamiyet'i, çağdaş koşullara uygun, hatta çağdaşlaştırıcı bir İslamiyet olacaktı.²⁴⁰

Mahmut Şevket'in öldürülmesiyle, muhalefet sindirilmiş, genç subaylar Edirne kurtarıcısı durumuna gelmişlerdi. Ayrıca, İttihat ve Terakki'ye karşı yapılan darbe girişimine, bazı yüksek rütbeli ve yaşlı kumandanlar bulaşır gibi olmuşlardı. Bu üç unsur bir İttihat ve Terakki'nin Harbiye Nazırı olmasını kolaylaştırıyor, dördüncüsü de İttihat ve Terakki iktidarını pekiştirmek için bunu hayati kılıyordu. 4 Ocak 1914 günü çıkan bir bildiri, Enver'in Trablusgarp'taki ve Balkan Savaşları'ndaki hizmetlerinden ötürü üçer yıl kıdem kazandığını ve birincisi sayesinde Albay, ikincisi sayesinde Mirliya olduğunu sonra da İrade-i Seniyye ile istifa etmiş olan İzzet Paşa'nın yerine Harbiye Nazırı atandığını anlatıyordu.²⁴¹

Cemal Paşa da, aynı biçimde iki rütbe alarak Paşa ve Osman Nizamînin yerine Nafia Nazırı Vekili oldu. Enver Paşa Harbiye Nazırı atanır atanmaz, ilk iş olarak, ordudaki tasfiyeyi gerçekleştirdi. 6 Ocak 1914 günlü İrade-i Seniyye ile

²³⁹Sina Akşin; **a.g.e**, s.386.

²⁴⁰Ziya Gökalp; **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, İstanbul, 2004,s.105.

²⁴¹Yusuf Hikmet Buyur; **Türk İnkılâbı Tarihi**,C.II, Ankara, 1983,s.318-319.

yaşlı ve yüksek rütbeli komutanların çoğunu emekliye ayırdı, yerlerine genç subaylar getirdi.²⁴² Bu kıdemli komutanların tasfiyesi, bir yönüyle Balkan Savaşı sorumlularının temizlenmesi oluyordu. Diğer bir sebep ise, Enver Paşa'ya karşı öncelik iddiasında bulunabilecek, ya da ona aynı sebeple gereken uysallığı göstermeyecek kimseleri tasfiye edecek, onun ordu üzerindeki egemenliğini pekiştiren bir tedbirdi. Bu yönüyle de İttihat ve Terakki iktidarı için tehlikeli olanların ayıklanması söz konusuydu. Bunu sağlamak için Enver Paşa, daha nazırlığının ilk günlerinde 1100 kadar yüksek rütbeli subayı emekliye ayırdı. Askeri Şûrayı kaldırarak bir tahkik komisyonu kurarak tavsiye işini genişletti. Böylelikle kısa süre içinde orduda eski yaşlı şöhretlerden kimse kalmadı.²⁴³

14 Şubat 1914'te çıkan Teşkilât-ı Umumiye-i Askeriye Nizamnamesiyle ordu yepyeni bir örgüte kavuştu. Fakat orduda yapılacak çok iş vardı. Von Sanders, yaptığı teftişlerde, ordu birliklerinde ve askerî hastanelerinde şartların ne denli perişan ve sefil olduğunu anlatmaktadır.²⁴⁴ 1913–1914 Kışında Mebussan seçimleri yapıldı ve 24 Mayıs 1914'te Mebussan Meclisi açıldı. Seçimlerde yalnız İttihat ve Terakki vardı. 30 Mayıs'ta yeniden Maliye Nazırı olan Cavid Bey, 1914 bütçesini Meclise sundu, ilginçtir ki, Enver Paşa'nın orduyu adam etmek konusundaki kararı, Harbiye ödeneğini artırmak biçiminde tecelli etmiyordu. Tersine, Harbiye bütçesinde % 30 dolaylarında azalma görülüyordu. 1911 bütçesinde Hayriye'nin yeri % 24.8 iken, 1914'te % 17.6 olmuştu. Enver'in bu akılcı tavrı, şüphesiz, Mahmut Şevket'in tersine İttihat ve Terakki'nin çizgisine uymak

²⁴²Sina Akşin; **a.g.e**, s. 391.

²⁴³ Süreyya Aydemir; **İkinci Adam**, C.I, Ankara, 1993, s.79-80.

²⁴⁴ Sina Akşin; **a.g.e**, s. 391.

istemesinin bir sonucudur. Üstelik 1913–1914 gelirlerinde, Balkanlarda kaybedilen bunca araziye rağmen bir önceki yıla göre 495.000 liralık bir artış vardı. Girişilen başka bir ıslahat da, Sarayı çağın gereklerine göre çekidüzen vermek için, 1914'te Ocak ayında bir komisyonun kurulmasıydı. Veliaht başkanlığındaki komisyonda, Şeyhülislam, Enver Paşa, Sait Halim Paşa bulunuyordu. Hazırlanan bir nizamnameyle, saray mensuplarının siyasete karışması, komisyonun ve Padişahın izni olmadan seyahat etmeleri yasaklanıyordu.²⁴⁵

2.6.1.I.Dünya Savaşı İçinde İttihat ve Terakki

Osmanlı Devleti'nin Avrupa Savaşı'nın genişlemesi ve bir Dünya Savaşı durumuna girmesi halinde tarafsız kalması, çok zordu. İttihatçılar böyle bir tarafsızlık için daha savaşın arifesinde Üçlü itilaf Devletleri'ne başvurmuşlardı; ama olumlu bir sonuç alamamışlardı. Osmanlı Hükümeti ilk olarak İngiltere ile 1911 yılından itibaren bir ittifak yapmak için görüşmelere başlar, ancak sonuç alamaz. 1913'te yine bu çabalar devam eder. Ancak Avrupa'nın güçlü devletleri buna pek yanaşmaz. Bunun farkına varan hükümet zaten ılımlı baktığı Almanya ile ilişkilerini daha da geliştirmeye devam eder.²⁴⁶

Avrupa'da olayların savaş doğrultusunda gelişmesi, Alman otoritelerini Osmanlı ittifak teklifini yeni bir açıdan incelemeye zorladı. Yetkililer 1898'de Alman İmparatoru Giyom'un Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyareti sırasında kendisini 300 milyon Müslüman'ın koruyucusu ilan etmesinin sadece ekonomik

²⁴⁵ Sina Akşin; **a.g.e**, s. 392.

²⁴⁶ Şevket Süreyya Aydemir; **Enver Paşa**, C.II, Ankara,1993,s.505-506.

çıkarlar için söylenmiş olmadığını hatırladılar. Bu söz bir Dünya Savaşında, Osmanlı coğrafyasının da oynayacağı önemli rolün anlamını da kapsamaktaydı. Böyle bir savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nun dostluğu, her şeyden önce Almanya'yı üçlü uzlaşma devletleri tarafından bir çember içine alınmaktan kurtaracaktı.

Bundan başka, Osmanlı Devleti boğazların bekçiliğini yapmak suretiyle Rusya ile müttefiklerinin bağıntısını kesecek ve Rusya'nın güney sınırlarında devamlı bir tehdit yaratacaktı. Nihayet, Halife'nin Cihat ilan etmesiyle İslam coğrafyasında özellikle de Mısır ve Hindistan'da ayaklanmalar başlayacak, Büyük Britanya İmparatorluğu, iki önemli noktadan vurulacaktı. Yani Osmanlı İmparatorluğu, Almanya'nın doğu hâkimiyeti için hem bir kalkan, hem de bir sıçrama tahtası vazifesi görecekti.²⁴⁷

Bu ittifaka önceleri Avusturya Hükümeti taraftarlık göstermişse de, Almanya Dışişleri Bakanı Van Yagow Osmanlı İmparatorluğu zayıf olduğundan, merkezi hükümetlere katılmasının yarar yerine zarar vermesinin muhtemel bulunduğunu ve böyle bir ittifaka taraftarlık gösterilmemesi gerektiğini, 14 Temmuz 1914 tarihli gizli bir telgrafla Baron Wangenheim'e tebliğ etmiştir. Fakat sonradan İmparator Wilhelm'in müdahalesi ve Türkiye'de bulunan Alman askeri heyeti başkanı Liman Van Sanders Paşa'nın Osmanlı'nın askeri kuvveti hakkında verdiği teminat üzerine Almanya hükümeti de ittifaka razı olmuştur. Bu şekilde Almanya, Avusturya ve İtalya Devletleri'nin oluşturduğu üçlü ittifaka, Osmanlı hükümeti de dâhil olmuştur.²⁴⁸

²⁴⁷E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.379-381

²⁴⁸ Ahmet Bedevi Kuran; **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, 2000,s.424

Varılan antlaşmaya göre Osmanlı Hükümeti, ordusunu Almanya hizmetine vermesi halinde Osmanlı'yı Rusya'ya karşı koruyacaktı. Antlaşma görüşmeleri son derece gizli tutuldu. Sadrazam Sait Halim Paşa, Enver ve Talat Paşalarla Mebuslar Meclisi Başkanı Halil Bey'den başkası bu konuda haberdar edilmemişti.²⁴⁹ Cemal Paşa ile Cavid Bey'ce antlaşma Sadrazam ile Alman Elçisi tarafından imza edildikten sonra bilgi verildi. Sadrazam, devletin geleceğini kurtaracaktır diye güvendiği; ancak İmparatorluğun yıkılmasında kesin etkisi dokunacak olan antlaşma şu hükümleri içeriyordu:²⁵⁰

1. Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki harpte iki devlet tarafsızlığını korumayı taahhüt ederler.
2. Rusya harbe askeri müdahalede bulunursa Almanya'nın Avusturya'ya karşı taahhütlerini yapması gerekeceğinden Türkiye'nin de taahhüdünü ifa etmesi zorunlu olacaktır.
3. Harp durumunda Alman askeri heyeti Türkiye'de kalacaktır. Türkiye'de yüksek komutasının bu heyet tarafından bilfiil icrasını sağlayacaktır.
4. Almanya, Türkiye'nin halen elinde bulunan topraklarını Rusya 'ya karşı tekeffül eder.

²⁴⁹ Sina Akşin; **a.g.e**,s,405.

²⁵⁰ E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.380.

5. Antlaşma, Sırbistan Harbi ve bu harpten milletler, arasında çıkabilecek anlaşmazlıklar süresince yürürlükte kalacaktır. Eğer bu harp, Almanya ile Rusya arasında bir harp ortaya çıkmasına sebep olmazsa antlaşma hükümsüzdür.²⁵¹

Sonuç olarak ön planda Avusturya ile Sırbistan arasındaki ihtilafta tarafsızlık gözetme söz konusudur. İkinci maddede; Bundan sonra, Rusya'nın bu ihtilaf karşısında fiili askeri tedbirlere başvurusu halinde Almanya'nın ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı ortak bir hareket izleyecekleri saptanmaktadır. Oysaki Rusya, 31 Temmuz'da genel seferberlik ilan etmiş, Almanya'da bunu fiili askeri tedbir sayarak 1 Ağustos'ta Rusya'ya savaş açmıştır.

Osmanlı-Almanya Antlaşması ise 2.08.1914 imzalanmakla²⁵², Osmanlı Devletinin Almanya yanında Rusya'ya karşı savaşa girmesi şartı, imzadan önce gerçekleşmiş demektir. Yani Enver Paşa ve arkadaşları anlaşmayı imzaladıkları andan itibaren savaşa girmiş oluyorlardı. Antlaşmada veya ona bağlı bir askeri protokolle Osmanlı Devleti'nin savaş sorumlulukları belirtilmemişti. Bunun yerine, Osmanlı ordusunun yüksek sevk ve idaresinde Alman askeri heyetinin söz sahibi olacağı saptanmıştı. Antlaşmanın 4. maddesi ile Osmanlı toprakları bütünlüğünün Almanya tarafından korunacağı belirtilmekteydi. Buda Rusya'dan başka herhangi bir devletin saldırısına karşı Osmanlı toprakları, Almanya'nın garantisi altına alındığını gösteriyordu.²⁵³

²⁵¹A. Bedevi Kuran; **a.g.e**, s.424.

²⁵²Sina Akşin; **a.g.e**,s.411.

²⁵³E. Ziya Karal; **a.g.e**, s.381-382.

Sekiz maddeden ibaret olan ve beşinci maddesi Osmanlı Sadrazamının itirazı üzerine değiştirilen bu antlaşma, 1918 tarihine kadar geçerli olmak ve söz konusu maddede öne sürülen kayıtlar kaldırılmak şartıyla 22 Ağustos 1914 tarihinde taraflarca imzalanmıştır. Birkaç derece birden terfi ettirilerek Harbiye Nezaretine getirilen Enver Paşa ile Talat Bey'den başka, nazırlardan hiçbirisi durumdan haberdar edilmemişti. Hatta bu ittifak görüşmesi, bir İki derece terfi ettirilerek ilk defa vekâleten, Bayındırlık Nezaretine ve sonra da Bahriye Nezaretine tayin edilen, Cemal Paşadan bile gizli tutulmuştu. İttifakın imzalanmasından az bir süre sonra da Sait Halim Paşa istifa etmek zorunda kalmış ve Talat Bey vezirlik rütbesini elde ederek sadrazam olmuştur.²⁵⁴ Bütün bu görüşme ve hazırlıklardan açık bir şekilde anlaşılıyor ki, İttihat ve Terakki hükümeti harbin daha ilk günlerinde harbe katılmaya karar vermiş bulunuyordu. Avusturya Macaristan'ın Sırbistan'a harp ilan etmesi 28 Temmuz 1914'te gerçekleşmiştir. Almanya'nın Rusya'ya harp ilanı 1 Ağustos 1914'te ve Türkiye'nin Almanya ile ittifakı ise 2 Ağustos 1914 tarihindedir. Bütün bunlardan sonra, muhaliflerin Paris'teki toplantısı veya Türkiye'nin harbe girmemesi hakkında Sabahaddin Bey'in Sultan Reşat'a ve Talat Paşa'ya yaptığı başvuru boşunaydı. Mesele daha önce bir karara bağlanmış ve Türkiye Üçlü ittifaka katılmış bulunuyordu.²⁵⁵

2.6.2.I.Dünya Savaşı'nın Genel Seyri

2 Kasım 1914'te Rusya, üç gün sonra da İngiltere ve Fransa'nın savaş ilanıya, savaş artık resmen başladı. 11 Kasım'da Osmanlı Devleti bu ülkelere savaş,

²⁵⁴ Sina Akşin; **a.g.e**,s.443-444.

²⁵⁵ A. Bedevi Kuran; **a.g.e**, s.425.

ilan etmiş 23 Kasım'da ise Cihat ilan etti.²⁵⁶ Böylece, bütün İslam âlemi itilaf Devletlerine karşı yürütülecek savaşta İttifak Devletleri'ni desteklemeye çağrılmış oluyordu. Almanlar ve Avusturyalılar, Avrupa'daki cephelerin yükünün hafiflemesi için, Osmanlının bir an önce taarruza geçmesini istediler. Enver Paşa bu yardımı sağlamak için Doğu Anadolu'da Ruslara karşı Sarıkamış, İngilizlere karşı da Kanal Harekâtını planladı. Birincisinin kumandasını bizzat üstlendi. 18 Aralık'ta başlayan ve parlak sonuçlar vermesi beklenen, 10 Ocak 1915 gibi Doğu Anadolu'nun o dondurucu soğuklarında doğru düzgün planlanmadan yapılan, Sarıkamış harekâtında Osmanlı Ordusu daha savaşmadan dondurucu soğuklara yenilerek imkânı tarifsiz bir kayıpla büyük bir yenilgi aldı.²⁵⁷

Bu harekâttaki Osmanlı birliklerinin neredeyse tamamı yok oldu. Askerlerin kimisi soğuktan donarak ölürken, kendini donmaktan kurtaranlar ise Rus kurşunlarına hedef olmaktan kurtulamadı. Ölenlerin birçoğu muharebe sonucu değil, soğuktan, yoksuzluktan, açlıktan, hastalıktan ölmüşlerdi. Sonuç belli olmaya başladığı sırada dahi, Enver Paşa, taarruzda ısrar ediyordu, Enver Paşa, sonucu kamuoyundan gizleyerek, İstanbul'a döndü. Ayrıca, Almanların istediklerinin tersi oldu ve Ruslar, karşılarında Osmanlı kuvveti kalmayınca, birliklerini Avrupa Cephesine kaydırdılar. Öte yandan, Cemal Paşa da büyük hayallerle Kanal Harekâtına girişti. Bahriye Nazırlığı görevi devam etmekle birlikte, Şam'daki 4. Ordu Komutanlığına atandı.³ Şubat'ta Kanal'ı aşma girişiminde bulunulur, fakat başarısız. Zira 35.000 kişilik bir birlik Sina

²⁵⁶Sina Akşin; **a.g.e**,s.425.

²⁵⁷Şerif Köprülü; **Sarıkamış**, İstanbul, 1998, s.254-255.

Çölü'nü aşmak o kadar da kolay değildi. İşin umutsuz olduğu anlaşıncı, Cemal Paşa geri dönme emrini verdi.²⁵⁸

Kanal harekâtına katılan ve harekâtın özellikle sürdürülmesi için baskıları olan Alman Kurmay Kress'e göre aslında bu harekâtın daha baştan başarısızlıkla sonuçlanacağı biliniyordu. Ama asıl amaç İngilizlerin burada yıpratılması ve hiç olmasa İngilizleri tehdit edilerek rahat hareket etmelerinin önlenmesiydi.²⁵⁹

Rusların, Sarıkamış Muharebesi sırasında, Osmanlı'nın başka bir yerden sıkıştırılmasını istemesi üzerine, İngiltere, Çanakkale Harekâtını planladı. Fransızların da yardımıyla 19 Şubat 1915'te Çanakkale'ye karşı denizden taarruz başladı. Bu arada Ruslar, İstanbul üzerindeki iddialarının İngiltere ve Fransa tarafından tanınmasını istiyorlardı. İstanbul ve Boğazlar dâhil, Midye-Enez ile Sakarya Nehri sınırları arasında Marmara Bölgesi'nin Rusya'ya verilmesi kabul edildi.²⁶⁰ Bu konuda rekabete tahammülü olmayan Rusya, Yunanistan'ın üç tümen gönderme önerisini, hatta bir ara İtalya'nın İtilafa katılmasını veto etti. İtalya, 26 Nisan 1915 Londra Antlaşması'yla İtilaf Devletleri'ne katıldı. Bulgaristan ve Romanya da Çanakkale'deki gelişmelere gözlerini dikmiş bulunuyorlardı. Bu iki ülke bu sırada tarafsız olduklarından, Almanya'dan Türkiye'ye gelen savaş malzemesi pek azdı. Bütün olumsuzluklara rağmen Osmanlı Ordusu Çanakkale Cephesi'nde itilaf güçlerine karşı başarılı oldu. Böylece, Rusya'daki Çarlık Rejiminin yardımsız kalarak çökmesine, savaşın uzamasına yol açıldı. Avrupa'nın

²⁵⁸Sina Akşin; **a.g.e**, s.426.

²⁵⁹Alpay Kabacalı; **Arap Çöllerinde Türkler**, İstanbul, 2003,s.10-11.

²⁶⁰Sina Akşin; **a.g.e**,s.426.

sömürge İmparatorlukları bundan iyice sarsıldı. 18 Mart 1915'te İtilaf donanmasının denizden Çanakkale'ye girmek girişimi başarısızlığa uğradı. Onun üzerine Gelibolu Yarımadası'nda 25 Nisan'da çıkarma yapıldı. Donanma toplarının bombardıman desteğine ve çok kanlı muharebelere rağmen, İtilaf kuvvetleri Aralık 1915 ve Ocak 1916'da Gelibolu'yu terk etmek zorunda kaldılar.²⁶¹

Özellikle Ağustos 1915'te Anafartalar Muharebelerinde gösterdiği parlak ve yürekli komutanlıkla, Miralay Mustafa Kemal, İstanbul'u kurtaran adam olarak tanındı. Türklerin, Çanakkale'de sağlam durduklarına kanaat getiren Bulgarlar, 6 Eylül 1915'te İttifak Devletleri'ne katıldı. Sonuç olarak, Sırp savaşı dışı edildi ve 17 Ocak 1916'da Orta Avrupa'dan ilk yardım treni Sirkeci'ye geldi.²⁶²

I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, ordunun ihtiyaçları için hem Almanya'dan hem de Avusturya'dan yardım almaya çalıştı.1 Şubat sene 331 tarihli tezkire-i vâlasına verilen cevapta Avusturya'dan alınmaya çalışılan yardım açıkça görülmektedir: “Viyana'ya sipariş edilen eşyalar irsal buyrulmuş ise de eşya-ı mezkureden icra-ı mevrud ettiği itibar olunan 9600 marktan maade 29000 marklık mübaya edilmiş ve bunların sevk-ı irsali bulundukları Sefaret-i Seniyyesinden işaretlemeyle hesap edilen eşyaları sarf-ı nazarla bu defa ihzarına karar verilerek Sefaret-i Seniyyeye telgrafla lazım-ı derdest iane bulunmuş olmakla irsal buyrulan

²⁶¹Sina Akşin; **a.g.e**,s.427.

²⁶² Sina Akşin; **a.g.e**,s.427.

numuneler aynen taraf-ı vâlasına iade-i tesir kılındığından beyanıyla arz-ı istirham olunur.”²⁶³

29 Nisan 1916'da Türk ordusu çok büyük bir başarı daha elde eder. Irak'ta, Kutülamare'de bir süredir İngiliz Generali Townshend komutasındaki bir orduyu kuşatmış bulunan Osmanlı Ordusu, bunları teslim olmak zorunda bırakır. Fakat bu başarı geçici oldu, zira Enver Paşa, ülkenin kendi toprakları yeterince değilmiş gibi, İran'da da askerî harekât yaptırmaktadır. Sonuç olarak İngilizler toparlanırlar ve 11 Mart 1917'de Bağdat'ı alırlar. Doğu Anadolu'da da durum hiç parlak değildi. 11 Ocak 1916'da Rus Taarruzu başlar. Birkaç ay içinde Erzurum 16 Şubat, Rize 8 Mart, Trabzon 18 Nisan, Erzincan 25 Temmuz'da düşer. Öte yandan, 1-2 Haziran 1916'da, gizlice İngilizlerle anlaşmış bulunan Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Osmanlı'ya isyan eder. Mekke'yi ele geçirir.²⁶⁴

Savaşın Türklerce ne denli zor şartlarda yürütüldüğünü gösteren en iyi olaylardan biri de Osmanlı demiryollarının durumuydu. Savaş başladığında Bağdat Demiryolu ancak Telabiyat'a (Akçakale) kadar yapılmıştı. Daha kötüsü, tünel yapımını gerektiren, Toroslar'da 37, Avanoslarda 97 kilometrelik iki bölüm eksikti. Buralarda eşya ve yolcuların bazı geçici dağ yollarından ve daha çok hayvan sırtında aktarma edilmesi gerekiyordu, İstanbul'dan Bağdat'a en iyi şartlarda 22

²⁶³ Hariciye Nezareti Siyasi Kısım, Tasnif No: HR. SYS, Dosya No: 2174, Gömlek No: 3, Belge Adedi: 97, Varak Adedi: 165, Tarih: 1915-5,20, Kayıt No: 180/2.Bkz Ek: XI

²⁶⁴ Sina Akşin; **a.g.e.**s.428.

günde gidilebiliyordu. Mütarekeden ancak 21 gün önce, 9 Ekim'de Halep ile İstanbul arasında doğrudan tren seferleri başlayabilmişti.²⁶⁵

Doğu Anadolu'da ise hiç demiryolu yoktu. Doğu Cephesi'ne taşımalar, Ulukışla'dan sonra karayolu ile yapılmak zorundaydı. Rusların yeni savaş gemilerini hizmete sokması dolayısıyla Karadeniz egemenliği kısa bir süre sonra onlara geçmiş ve deniz yolundan pek yararlanılmaz olmuştu. Almanların Avrupa'daki yükünü hafifletmek için, Alman Von Kress komutasında Ağustos 1916 başında ikinci bir Kanal Seferi yapılır ve hayli kayıp verilerek bir sonuca ulaşmadan geri gelinir. Öte yandan, en seçme askerler, en iyi araç ve gereçlerle Romanya 3 tümen, Galıçya 2 tümen, Makedonya 2 tümen Cephelerine Türk birlikleri gönderiliyordu, 1916'nın ikinci yarısından ve 1917 başlarından itibaren kendi cepheleri dışına hiçbir yere asker vermeyen Bulgarlar, Enver Paşa'nın birliklerimizi teftiş etmesine bile izin vermemişlerdi.²⁶⁶

Mart 1917'nin ilk yarısında Rus Çar'ı tahttan çekilir. Kurulan yeni hükümet, Rusya'yı İtilaf Devletleri safında ve savaşta tutmaya çabalar. 16 Nisan 1917'de Lenin, Almanların yardımıyla Rusya'ya gelir. 7 Kasım 1917'de Bolşevikler, yaptıkları bir darbeyle iktidara gelirler. Bolşevikler kayıtsız şartsız barış istediklerini, İtilaf Devletlerinin gizli paylaşma antlaşmalarını reddettiklerini duyururlar.²⁶⁷ Bununla da kalmazlar, bu gizli antlaşmaları yayımlayıp hemen

²⁶⁵ Sina Akşin; **a.g.e**,s.428.

²⁶⁶ Sina Akşin; **a.g.e**,s.429.

²⁶⁷ Sina Akşin; **a.g.e**,s.429.

mütareke görüşmelerine başlarlar. Böylelikle 15 Aralık'ta Brest-Litovsk'da Ruslarla mütareke yapılır.²⁶⁸

Almanya'da Nisan 1917'de başlayan grevler ve Temmuz 1917'de donanmada bir ayaklanma savaş bıkkınlığının etkili olmaya başladığını göstermekteydi.12 Şubat 1918'de Türk ordusu ilerlemeye başlar, o ay Erzincan ve Trabzon, Mart'ta Erzurum, Ardahan, Nisan'da Sarıkamış, Van, Batum, Kars alındı. 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması'yla 93 Harbi'nde kaybedilen Kars, Ardahan, Batum sancakları geri anlıyordu. Fakat Osmanlı ordusunun harekâtı bununla kalmaz. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan eder. Kurulan hükümet, kendini Ermeniler, Ruslar ve İngilizler yönünden tehdit altında gördüğü için, Osmanlı hükümetinden yardım ister. Böylece, Osmanlı ordusu üç sancakla yetinmez, Azerbaycan yönünde ilerlemeye devam eder. 15 Eylül'de Bakü'yü İngiliz işgalinden kurtarır. Osmanlı ordusu bununla da yetinmez, daha kuzeye, Dağıstan'a da müdahale edip, 6 Ekim'de Derbent'e de girer.²⁶⁹

2.7. Talat Paşa Kabinesi Dönemi

Çocukluğu çeşitli sıkıntılarla geçen Talat Paşa, Edirne Askerî Rüştiyesi'ni bitirdi. Babasının ölümü dolayısıyla çalışmak zorunda kalarak, Edirne posta idaresine kâtip olarak girdi.1895-1896'da hürriyetçi hareketlere katıldığı için 25 ay hapis yattı, Padişahın affıyla çıktı ve Selanik'e sürüldü. Orada postada çalıştı, bir süre sonra başkâtip oldu. Siyasal mücadelesini sürdürebilmek için Mason oldu. Selanik Hukuk Mektebi'nde bir süre okudu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra

²⁶⁸ Sina Akşin; **a.g.e**,s.429.

²⁶⁹ Sina Akşin; **a.g.e**,s.430.

Edirne Milletvekili olarak Osmanlı Mebuslar Meclisine girdi. Meclis Reis Vekilliği yaptı.1909 yılının Temmuz ayında Dâhiliye Nazırı, sonra Posta ve Telgraf Nazırı oldu. Tekrar Dâhiliye Nazırı iken,1916'da Sait Halim Paşa'nın istifası üzerine sadrazamlığa getirildi.²⁷⁰ Osmanlı Devleti'nde Sadrazam olan ilk ve son mebusun o olması anlamlıdır. Sait Halim, İttihat ve Terakkili ve örgütte çalışmış, sorumluluk almış bir kişi olmakla birlikte, tipik bir İttihat ve Terakkili değildi.²⁷¹

Talat Paşa'nın sadrazam oluşu İttihat ve Terakki'nin içindeki iktidar gerçekliğine de uygun değildi. Sait Halim'in mevkii, ittihat ve Terakki'nin ve daha geniş olarak siyasal yapının, ağabeylik kurumuna henüz kendisini muhtaç gördüğünün belirtisiydi. Sait Halim soyluydu, tecrübeliydi, yabancı dil biliyordu ve yabancı elçilerle haşır neşir olabilecek münasip bir kimseydi. Bütün bunlara rağmen Sait Halim, Fırkanın gerçek önderi değildi. Sait Halim'in durumu önce Hariciyeden ayrılmasıyla sarsıldı. Talat Paşa, Sadrazam evrakı okumadığından, kapitülasyonlar kalkmış olduğu halde, bu konuda gelen yazılara cevap verildiğinden yakınıyordu. Daha da önemlisi, kendisi yıpranmadan Enver Paşa'yı kabinde dengelemek için Hariciyeye bir adamını koymak istiyordu. Sait Halim'in harcanabilir görünmeye başlaması, İttihat ve Terakki'deki egemen çevrelerin kendilerine olan güvenini gösterir ki, bu, büyük ölçüde Çanakkale'deki başarının verdiği bir güvendir. Sait Halim, Hariciyeye Halil'i getirmek arzusunu Talat'tan duyunca, direnmek istedi ve ancak Talat'ın arkadaşlarıyla istifa etmek tehdidi karşısında işe razı oldu. Halil Bey 1915'te Hariciyeye geldi. Bu olaya rağmen Sadrazamlığını sürdürdüyse de, adeta

²⁷⁰Sabahattin Selek; **Milli Mücadelede Ulusal Kurtuluş Savaşı**, Örgün Yayınları, İstanbul,1982,s.82.

²⁷¹Sina Akşin; **a.g.e**, s.443.

boykota uğradı.²⁷² İşler onun haberi olmadan yürüyordu. Bu, bir yıl kadar sürdü, İttihat ve Terakki içindeki iç çekişmeler olmasaydı, Sait Halim'in sadareti belki daha önce sona ererdi.²⁷³

Enver ve Talat Paşa arasında bir çekememezlik vardı. Bu yüzden Talat Paşa sadrazam olmak için Enver Paşa bir oyun oynamıştı. Buna göre; Sadrazam adayı olarak Halil Bey'i öne sürmüş, Enver Paşa buna karşı çıkararak Talat'ın sadrazam olmasını istemiştir. Zira Enver ve Cemal Paşalar sadrazam olarak eski Paşalardan birini değil, kendi içlerinden birin bu mevkide görmek istiyorlardı. Bu sayede Talat'ın sadrazamlığını bir anlamda onaylamak zorunda kalıyorlardı. Y. Hikmet Bayur'a göre; Almanların sınırsız denizaltı savaşına başlamalarının, Osmanlıyı zafere götürecek yol olarak görülmesinin de kabine değişikliğinde payı olduğunu söyler.²⁷⁴

Bir görüşe göre de Sait Halim'in aslında hayli nüfuzlu olduğunu, İslamcı ve Arap oluşu sayesinde hükümeti Araplara daha sevimli gösterdiğini, onun sayesinde Emir Hüseyin'in İsyanının geciktiğini, nitekim İttihat ve Terakki'nin isyan çıktıktan sonra onu harcamasının normal olduğu tahmin ediliyor. Sait Halim, Arap olmamakla birlikte, Mısırlıydı. Savaşın başlaması üzerine istifa eden Süleyman El-Bustanî'nin ayrılmasından sonra, savaşın sonuna dek kabineye Türk olmayan hiç kimsenin alınmamış olması da dikkate değer bir noktadır. Anlaşılan, Sait Halim'e muhalefet artırınca, istifasını elde etmek zor olmadı. 4 Şubat 1917 günü yerine Talat

²⁷²Sina Akşin; **a.g.e**, s.444.

²⁷³Sina Akşin; **a.g.e**, s.444.

²⁷⁴Y. Hikmet Bayur; **a.g.e**, s.326.

Paşa atandı. Hariciyeye Ahmet Nesimi geldi, Halil Bey'de Adliye'yi aldı. Maliye'ye Cavid Bey getirildi. Talat Paşa Dâhiliyeyi muhafaza etti. Şeyhülislam Musa Kazım oldu. Sultan Reşat, 3 Temmuz 1918'de ölünce, yerine Vahdeddin geçti. Böylece hükümet istifa etti. 8 Temmuz'da Talat yeniden görevlendirildi.²⁷⁵

Diğer taraftan gerek halk gerekse muhalefet birer İttihat ve Terakki düşmanı olmuşlardı. Sadrazam Talat Paşa artık muhalefetin ve halkın eleştirilerinin hedefi olmuştu. Bu yüzden baskılara dayanamamış ve istifasını padişaha arz etmişti. Bununla beraber Padişah Vahdeddin bu ağır ve vahim durumda beklediği emele ulaşmıştı. Bu arada Sadrazamlık adayı için muhalefetin baş isimlerinden Tevfik Bey ile İttihatçı Ahmet İzzet Paşaların isimleri geçti.²⁷⁶

2.8. İzzet Paşa Kabinesi Dönemi

İzzet Paşa Kabinesi 14 Ekim 1918'de kuruldu. İzzet Paşa Harbiye Nezaretini de üzerine aldı.²⁷⁷ Kabinenin mütareke talebine mecburiyet gördüğü gün Damat Ferit Paşa için için sevinmişti. Çünkü artık İttihatçıların iktidar mevkiinden çekilmek zorunda kalacaklarına hükmetmişti. Ancak Talat ve Enver Paşaların birlikte Padişahın huzuruna çıkmaları kendisini hayli telaşa düşürmüştü. Muhalefet sadrazam olarak Tevfik Paşayı önermişti.²⁷⁸ Ama İttihat ve Terakki zayıflamış olsa da hala askeri gücü elinde bulunduruyordu. Padişahın böyle bir tutumu İttihat ve Terakki'yi bir şiddete ve

²⁷⁵Sina Akşin; **a.g.e**, s.445.

²⁷⁶Süleyman Kâni İrtem; **Son Osmanlı Son Saltanat Sultan Vahideddin**, Haz; Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, 2003, s.12-13.

²⁷⁷ Sina Akşin; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983, s.27.

²⁷⁸Sina Akşin; **a.g.e**, s.461.

hatta kendini indirmeye varabilirdi. Bu yüzden Sadrazamlığa eski İttihatçı, Ahmet Rıza Bey'e teklif etmemişti. Ahmet Rıza Bey bütün harp senelerinde İttihat ve Terakki hükümetine muhalif bulunmuş, iaşe işlerindeki yolsuzluklardan dolayı Ayan Meclisinde hükümete şiddetli hücumlar etmiş idi.23 Ekim 1918'de Kabinesi göreve başladı. Ahmet İzzet Kabinesi bir nevi geçiş kabinesi görevi yaptı.²⁷⁹

Padişah Vahdetinin İzzet Paşa Kabinesine tutumu olumsuzdu. Enver ve Talat Paşaların yurt dışına kaçmasıyla bütün eleştiri oklarına hedef olan İzzet Paşa Padişah tarafından hastalığı bahane edilerek yanına sadrazamlıktan çekilmesini Abdurrahman Şeref aracılığıyla bildirildi. İzzet Paşada Padişahın isteği üzere 6 Kasım 1918'de çekilir.²⁸⁰

2. 9.İttihat ve Terakki'nin Sonu

I.Dünya savaşı sonunda Osmanlı'nın yer aldığı ve başını Almanya'nın çektiği İttifak grubunun yenileceği artık kesin bir şekilde belli olmuştu. Bunun sonucunda parti içinde kopmalar İttihat ve Terakki'nin son kongresi toplanmadan, yani Ekim ayı içinde meydana gelmiş, Sofya elçiliği yapmış olan Mustafa Kemal'in arkadaşı, İttihat ve Terakki mebusu ve İzzet Paşa kabinesinin Dâhiliye Nazırı Ali Fethi Bey, Karesi mebusu Hüseyin Kadri ile birlikte Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkasını kurmuştu.²⁸¹ İttihat ve Terakki Kongresi, İttihat ve Terakki'yi feshe kararlı olmakla birlikte, yeni bir fırka kurulup kurulmaması konusunda tartışmış ve

²⁷⁹Süleyman Kâniİrtem; **a.g.e**, s.13-15.

²⁸⁰Mareşal Ahmet İzzet Paşa; **Askeri ve Siyasi Hayatı**, Ankara, 1997,s.180-188.

²⁸¹Sina Akşin; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul,1983,s.35.

kurulması yönünde karar alınmış ve yeni fırkanın programı kongrece hazırlanmıştır.²⁸²

Karesi mebusu Hüseyin Kadri Bey 19 Teşrinievvel 1334'te Mecliste yaptığı konuşmasında İttihat ve Terakki'nin ilgasından sonra kurulacak Teceddüt Fırkası hakkındaki görüşlerini şöyle ifade eder: "...Efendim, bazı Mebus arkadaşlarımızla birlikte İttihat ve Terakki Fırkası'ndan ayrılarak şu esasat dairesinde bir fırka teşkil etmiş bulunuyoruz. Kanunu Esasi'nin Millete verdiği hukuk tamamen muhafaza edilerek hürriyet perverlikesasatına sadık kalmak ve Kanunu Esasinin ruhuna muhalif olan kavaninve nizamatı ilga etmek ve Kanunu Esasiyi Hâkimiyet-i Milliyyeesasatı dairesinde tadil eylemek ve alelhusus harb vesulh kararları gibi Milletin hakkı olan mesaili İradei Milliye bırakmak ve Meclisi Milliye tahkikatı teşriyye icrasına salahiyetdar kılmak istiyoruz. Beynelmilel, kendi hakkınakaani ve başkalarının hakkına riayetkar bir unsuru müsalemet olarak hür yaşamak arzusundayız. Düsturu esasımız budur. Bu esasat dairesinde tanzim edilmekte olan program -ki yakında neşr olunacaktır- müfredatında Sadrazam Paşa Hazretlerinin şimdi vaki olan beyanatına da muvafık bulunuyoruz. Her türlü şakavetin Memleketten refi ile beraber sükûnun iadesi için de bozulmuş olan hakların temini lazımdır. Bunun için de Sadrazam Paşa Hazretlerinin beyanatında izahatı kafiyye vardır. Sulhu istiyoruz ve istediğimiz şeraiti de gayet mükemmel olarak izah ettiklerinden dolayı Heyetimizi namına Hükümete beyanı itimad ediyor ve o yolda da bir tahrir takdim ediyoruz..."²⁸³ Yeni fırka İttihat ve Terakki'nin inkılâpçı rolünü terk ederek liberal bir kimliğe sahip olmasını kararlaştırmıştı. Burada ayrıca

²⁸²Sina Akşin; **a.g.e**, s.462.

²⁸³**Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**; III. Devre, C:I,19 Teşrinievvel 1334,s.29.

cemiyetin kuruluşundan beri devam eden Fırka-Cemiyet çekişmesi tümüyle fırkadan yana çözülmüş oluyordu.²⁸⁴ Liberalleşmenin başka bir işareti, programda siyasal suçlardan ötürü idam cezasının kabul edilmemesiydi. 5 Kasım 1918'deki son toplantıda 4 çekimser, 9 olumsuz oya karşı 35 oyla İttihat ve Terakki adının tarihe karıştığı kabul edilmiş ve en çok Teceddüt adı üzerinde durulmuştu.²⁸⁵ 9 Kasım günü kurulan Teceddüt Fırkasında ilk önce dikkati çeken husus, 21 kişilik Meclis-i İdare'de eski Ziraat Müsteşarı Sason Efendi yanında, İstanbul Mebusu Orfanidis gibi bir Ruma ve mebus Barsamyan Efendi gibi bir Ermeniyeyi verilmesiydi.²⁸⁶ Böylece, İttihat ve Terakki son bulmuş oldu. Tabii ki, bu hukuken bir son bulmadır. Zira örgütün adı değişmekle, ya da yerine geçen Teceddüt Fırkası kapatılmakla, İttihatçılık son bulmazdı. İttihat ve Terakki'nin ülkülerini benimsemiş olanlar, o program çerçevesinde davranmaya devam edeceklerdi. Nitekim İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi ezmek amacıyla oldukları anlaşıncı, kurulan Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin esas itibarıyla İttihat ve Terakkililerce oluşturulmuştur. Ondan da önce, İzzet Paşa kabinesinde Cavid ve Hayri gibi İttihat ve Terakkililer, Rauf ve Fethi gibi eski İttihat ve Terakkililer de vardı.²⁸⁷

İzzet Paşa Kabinesi, bir anlamda İttihat ve Terakki'nin eski denetleme iktidarı rolüne dönmesi demektir. Kabinenin kendisi tersini iddia etse de, kamuoyu onu bir İttihat ve Terakki kabinesi olarak tanıyordu. 30 Ekim 1918'de Mondros'ta İngilizlerle mütareke imzalanınca, 1/2 Kasım gecesi Talat, Enver, Cemal, Paşalar Beyrut Valisi Azmi, eski Polis Müdürü Bedri, Dr. Nâzım, Dr. Bahaettin Şakir, Cemal

²⁸⁴Sina Akşin; **a.g.e.**, s.462.

²⁸⁵ Sina Akşin; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul,1983,s.36.

²⁸⁶Sina Akşin; **a.g.e.**, s.36.

²⁸⁷Sina Akşin; **a.g.e.**, s.463.

Azmi Arnavut köyden bir Alman denizaltısıyla Odesaya kaçtılar. Bunların kaçabilmiş olması, hükümetin durumunu sarstı.²⁸⁸ 1 Ocak 1919'da ise çıkarılan bir irade ile bu önemli şahsiyetler askerlikten atıldılar.²⁸⁹ 4 Şubat 1919'da İttihat ve Terakki'nin mal varlığına el koyuldu. Cemiyetin kurduğu İzmir'deki Ticaret Mektebi kapatıldı. 8 Şubat 1919'da Donanma ve Milli Müdafaa Cemiyetleri kapatılarak, İzmir'deki cemiyetin kurduğu Milli Kütüphaneye el konuldu.²⁹⁰

7 Kasım'da İstanbul'a bir İngiliz Heyeti (Albay Murphy, Binbaşı Chilton, Yüzbaşı Hoylet, Teğmen Dveyk) geldi.²⁹¹ Vahdeddin, zaten Meşrutiyeti getirdiği için nefret ettiği İttihat ve Terakki'den kurtulmak için harekete geçti. Böylece itilâf Devletlerinin gözüne girmeyi ve barış masasında hafif şartlar elde etmeyi de umuyordu. Ayrıca, başarabildiği ölçüde, siyasal düzeni değiştirip 1908 öncesine dönmeye hazırlanıyordu.²⁹² İtilaf Devletleri de eski ayrıcalıkları tekrar geri alma çabasıındaydılar. Yani, kapitülasyonlar geri gelecek ve hatta ağırlaştırılacak, Ermeni ve Rumlar eski yerlerine dönecekler, Türkiye artık bütün büyük devletlerin değil, yalnızca itilâf zümresinden büyük devletlerin ortak sömürgesi olacaktı.²⁹³

Vahdeddin, Hayri ve Cavit Beylerin istifasına rağmen, İzzet Paşa Kabinesini istemiyordu, İttihat ve Terakki eğilimli olduğunu ileri sürdüğü diğer nazırlara da

²⁸⁸Sina Akşin; **a.g.e**, s.464.

²⁸⁹Hasan Babacan; **Enver Paşa**, Türkler Ansiklopedisi, C.13, Ankara 2002, s.270.

²⁹⁰Celal Bayar; **a.g.e**, s.1544-1546.

²⁹¹ Sina Akşin; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983, s.64.

²⁹²Sina Akşin; **a.g.e**, s.464.

²⁹³Sina Akşin; **a.g.e**, s.464.

itiraz eder görünüyordu. Kabine, durumu anladı ve 8 Kasım'da istifa etti. Vahdeddin, sadarete Tefvik Paşa'yı getirdi.²⁹⁴

²⁹⁴Sina Akşin; **a.g.e**, s.464.

III. BÖLÜM

1.İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ ÜLKE EKONOMİSİ

1.1.İttihat ve Terakki Liberalizmi (1908-1914)

Osmanlı Devleti'nde 1908 Devrimi sonrasında birçok alanda olduğu gibi iktisadi alanda da önemli gelişmeler meydana geldi. Kısa sürede Osmanlı siyasi yaşamında hürriyet istibdat arasındaki ikilem iktisadi düşünceye de yansdı. II. Meşrutiyetle birlikte Serbesti, Serbest-i Mukavelat, Serbest-i Mubadelat, Serbest-i Ticaret, Serbest-i Rekabet vb. iktisadi kavramlar iktisadi yaşamda temel yönlendirici kavramlar haline geldi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, devrimin anlamlı sonuçlar vermesi için, ekonomik bağımsızlığa ulaşmak gerektiğinin bilincindeydi. Devrimden Balkan Savaşı'na kadar ki dönemde, İttihatçılar reformlara müzakereler yoluyla bu amaca erişmeye çalıştılar.²⁹⁵

Bireyin kişisel çıkarları gözetildiği takdirde toplumu en üst refah düzeyine ulaştırılabileceği vurgulanmış, şahsi teşebbüs II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hürriyet kadar en çok kullanılan kavram haline geldi. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarından itibaren bireyciliğin en güçlü savunucusu, Prens Sabahaddin ve Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyetçi grup yanı sıra, M. Cavit Bey ve Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuasıydı.²⁹⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti savaş yıllarına kadar iktisadi alanda liberal politikayı uygulamaya çalışmıştır.1914'te savaşın patlak vermesiyle iktisadi

²⁹⁵E. Jan Zürcher; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul,2004,s.187.

²⁹⁶Zafer Toprak; **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**,Yurt Yayınları,Ankara,1982,s.23.

politikalarda zorunlu bir değişiklik olmuştur. Bu da savaş koşullarının oluşturduğu yapısal bir zorunluluktur.

1.1.1. Liberalizm Politikayı Oluşturan Etmenler

1908 Temmuz’unda II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle idari alanda yeni bir dönem başladı. İdari yapıdaki değişikliğe rağmen XIX. yüzyıl boyunca kapitalist ekonomileri nüfus alanı içerisine çekilerek, ekonomik ve mali bağımsızlığını önemli ölçüde kaybeden Osmanlı Devleti’nin bağımsız politikalar uygulayabilmesi I.Dünya Savaşı öncesi koşullarında mümkün olamazdı.²⁹⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde savaş yıllarına kadar iktisadi politikalarında köklü bir değişiklik görülmez. XIX. yüzyıldan itibaren dünyaya açık olan Osmanlı pazarları, kapitalist ekonomilerin hammadde ve talep kaynağı, yatırım alanı olmaya devam etti.

I.Dünya Savaşı öncesi, emperyalist devletlerarası rekabetin doruk noktasına ulaştığı bir ortamda, Batı ülkeleri Osmanlı Devlet politikalarına kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirirken, diğer taraftan ellerinde tuttukları mali ve ekonomik denetim vasıtalarını en küçük siyasi olayda kullanmaktan geri kalmamışlardır.²⁹⁸ Osmanlı Devleti ise Batılı emperyalist güçler karşısında denge politikalarını takip ederek ekonomik olarak devletin zararını en asgari düzeye indirmeye çalışmıştır. Ancak alınan bütün önlemlere rağmen, devlet ekonomik taviz vermekten kurtulamamıştır.²⁹⁹ İç ve dış politikalarda yapılan zorlamalar, zaten başlangıçta

²⁹⁷ Abdüllatif Şener; **Sona Doğru Osmanlı**, Birleşik Kitabevi, Ankara,2007,s.30.

²⁹⁸ Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.31.

²⁹⁹ Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.32.

iktisadi politikası belirsiz olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liberalist eğilimlerinin belirleyicisi oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liberalizmin oluşmasında Maliye Nazırı Cavid Bey'in faktörü etkili olmuştur.³⁰⁰

Cavid Bey, bir yandan ülkedeki birikimini oluşturulması, diğer yandan da yabancı sermayenin girişini kolaylaştırmak gerektiği fikrindedir. Ona göre güçlü bir gümrük engeline takılmayan yabancı malların ülke pazarlarını işgali faydalı bir olaydır. Osmanlı ekonomisi dünya ekonomisinden tecrit edilmemeliydi. Cavid Bey uluslararası iş bölümünde Türkiye'nin payına tarım sektörünü düştüğünü, sanayileşmenin ülkeyi yoksullaştıracığını savunuyordu. Kalkınmanın yabancı sermayesiz gerçekleşmeyeceğini Meşrutiyet'in ilk yıllarından itibaren ileri sürerek, yabancı sermayeyi Osmanlı topraklarına çekecek özendirici tedbirlere başvurmak gerektiğini savunmuştur. Maliye Nazırı olan Cavid Bey'in iktisadi politikalarını I.Dünya Savaşı yıllarına kadar yabancı sermayeye karşı etkin bir muhalefet doğurmamıştır.³⁰¹

1.1.2.Uygulanmaya Çalışılan Liberal İktisat Politikasının Doğuşu

Liberalizm, Osmanlı Devletini XIX. yüzyılın II. yarısından itibaren etkilemeye başlamıştır. Çok genel anlamda, Osmanlı modernleşmesinin izlediği Batılı modelin esas itibarıyla liberal siyasi kurumlara dayanması nedeniyle, Osmanlı Devletinin XIX. yüzyıl başlarından itibaren belirginleşen modernleşme çabasının aynı zamanda liberalleşme anlamına da gelmesidir.

³⁰⁰ Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.32.

³⁰¹ Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.33.

Türkiye tarihinde ilk anayasanın Kanun-i Esasi 1876 yılında yürürlüğe konmasının arkasındaki fikri kaynak ve destek, başlıca temsilcileri Namık Kemal; Ziya Paşa ve Ali Süavi olan Yeni Osmanlılardan gelmiştir. Namık Kemal sadece anayasalı bir yönetimin siyasi hürriyetin garantisi olacağını değil, aynı zamanda serbest ticareti savunması bakımından da liberal doktrinin etkisi altında kalmıştır. Ondandır yaklaşık bir kuşak önceki bir başka düşünce ve edebiyat adamı İbrahim Şinasi de teşebbüs hürriyetinden yana fikirler ileri sürmüş ve devletin toplumun çıkarlarına hizmet etmesi gerektiğini savunmuştur.

Aşağı yukarı aynı sıralarda Mekteb-i Mülkiye’de iktisat dersleri veren Ohannes Paşa’nın ise iktisadi liberalizm düşüncesinin Türkiye’deki temellerini atan düşünür olduğu söylenebilir.³⁰² Ohannes Paşa’ya göre Osmanlı devletinin iktisadi kalkınması için mülkiyet hakkına ve girişim özgürlüğüne dayalı, açık ve rekabetçi bir iktisadi yapı gerekliydi. Ohannes Paşa temel yaklaşımına uygun olarak, ekonomide korumacılık, devletçilik ve tekelin yanlış olduğunu ileri sürmüştür.

Onu izleyen Cavid Bey de sıkı bir iktisadi liberaldi. Cavid Bey 1908-1910 yıllarında Ulum-i İktisadiyye ve İctimaiyye Dergisi’ni çıkaranlar arasında yer almıştır. Cavid Bey yazılarında Osmanlı Devleti’nin kalkınmasının ancak dünya ekonomisiyle bütünleşmesi ve bu amaçla yabancı sermayeyi teşvik etmesi yoluyla olabileceğini savunmuştur.³⁰³ O da serbest ticareti savunarak, iktisadi korumacılığa karşı çıkmış ve özel teşebbüsün önemini vurgulamıştır.

³⁰²Sina Akşin; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, İstanbul,2001,s.418.

³⁰³Sina Akşin; **a.g.e**, s.418.

Meşrutiyet döneminde liberal tezleri savunan başka bir fikir adamı Prens Sabahaddin idi. Prens Sabahaddin, özel teşebbüs taraftarı olmakla beraber, diğerlerinden farklı olarak, iktisadi görüşlerini bireyci bir toplumsal teoriyle temellendirmiştir. Ona göre, bireyci toplumlar komüniteryen toplumlara göre daha üretken, girişimci ve bağımsız karakterlidirler. Bu nedenle, bütün diğer Doğu toplumları gibi cemaatçi bir toplumsal yapısı bulunan Osmanlı Devleti'nin bunalımdan çıkabilmesi bireyselliğin gelişmesi gerekir. Ayrıca, verimsiz bürokratik mekanizmalar ortaya çıkaran merkeziyetçiliğin terk edilmesi ve idarenin Âdem-i Merkeziyet ilkesi doğrultusunda yeniden düzenlenmesi şarttır şeklinde beyanlarda bulunmuştur.

1.1.2.1.Piyasa Ekonomisini Güçlendirme Çabaları

XIX. yüzyılın II. yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde üzerinde en çok durulan, en çok tartışılan konulardan birisi hiç şüphesiz girişimcilik mantığının gelişmediğinin vurgulanmasıdır. XIX. yüzyılın II. yarısında Osmanlı uyruğunun ticarete karşı duyulan ilgisizlik Batıda ciddi anlamda iktisat anlayışının değişmesiyle Osmanlı Devleti'nde bu dönemde yakınılan en önemli husus olmuştur. Osmanlı Devletinde girişimciliği canlandırma çabaları İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından da sürdürülmüş bu duygunun güçlenmesi Cavid Bey'de kazanma zevkine bağlanarak, girişimciliğe karşı ilginin artması gayr-ı meşru yollardan da olsa takdir konusu olmuştur.³⁰⁴

Bilindiği gibi Batıda oluşan kapitalizme özgü siyasi ve iktisadi kurumlar, bu toplumları yücelten değerler olarak kabullenme geleneği ittihatçılarca devralınmıştır.

³⁰⁴ Abdüllatif Şener; **a.g.e.**, s.37.

Artık Osmanlı Devleti'nde serbest rekabet kuralları yerleşmeye başlamış, Osmanlı kurumları tasfiye edilmiştir. Önce sermaye birikimi ve pazar ekonomisinin canlandırılması için Osmanlı esnaf teşkilatları ve toprak sistemi çerçevesinde sermaye birikimini engelleyen yapı yıkılmıştır. Meydana gelen bu gelişmeler Batı ülkelerinin Osmanlı toprakları üzerindeki emellerine de uygun ortamlar oluşturmuştur.

Osmanlı ekonomisinde iktisadi liberalizmin önündeki engellerden biri Osmanlı geleneksel düzeninde mülkiyete getirilen sınırlamalardır. Mülkiyet ilişkilerini güçlendirme çabaları İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı döneminde de sürmüştür; 1858 tarihli Arazi Kanununda yapılan 1912, 1913 ve 1915 tarihli değişikliklerle miri arazinin mülk araziye dönüştürülmesi sürecine devam edilmiştir.³⁰⁵ Yapılan bütün bu düzenlemelerle miri arazinin mirasçıları çoğalmış, alım satım yasakları da kaldırılmıştır. Ayrıca harap vakıf bina ve arsaların satılarak ekonomiye kazandırılması sağlanmıştır. Yapılan bütün düzeltmeler doğrultusunda Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda da kendisini gösterdi. Kanuna uygun olarak kurulan fabrikalar gümrük ve vergilerden muaf tutuldu.³⁰⁶

1.1.2.2.Dış Borçlar ve Düyun-ı Umumiye

Osmanlı Devleti'nde dış borçlar alımı XIX. yüzyılın ortalarına kadar gider. Bu dış borçlar Osmanlı Devleti'ni Batılı ülkelere karşı iktisadi olarak bağımlı hale getirdi. 1854'ten itibaren düzenli olarak alınan dış borçlar II. Meşrutiyet'e kadar

³⁰⁵Halil Cin; **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1978, s.457.

³⁰⁶Abdüllatif Şener; **a.g.e.**, s.38.

devam etmiştir.³⁰⁷ Dış borçlar İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarında ehemmiyeti anlaşılmamış borç bulmanın eskiye nazaran kolaylaştığı sanılarak adeta övünç kaynağı haline gelmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda devlet dış borçları ödemeyi bir yana, faizleri bile ödeyemez hale geldi.

Kamu borçları yüzünden ortaya çıkan Düyun-u Umumiye idaresi İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarında da etkinliğini sürdürdü. Bu idare zamanla daha da gelişerek bünyesindeki personelle maliye nezaretinde çalışan personel sayısını geçti. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Düyun-u Umumiye idaresinde toplanan gelirler bütçe gelirlerinin % 23'ünü oluşturuyordu.

1.1.2.3.Yabancı Banka Hâkimiyeti

Osmanlı Devleti'nde yabancı banka hâkimiyeti, Galata bankerleriyle başlamıştır. Bu bankerler kurulan ilişkiler nedeniyle bir dizi gelişme başlatmış ve Osmanlı Maliyesini denetleyen bir hâkimiyet kuruluş haline geldi.³⁰⁸ Osmanlı Devleti'nde yabancı banka hâkimiyeti I.Dünya Savaşı yıllarına kadar sürdü. II. Meşrutiyet sonrasında savaş yıllarına kadar kurulan bankaların büyük çoğunluğu yabancı sermayeye aittir.³⁰⁹ Osmanlı Bankasının durumuna baktığımızda bu banka iç ve dış borçların alınmasında ödenmesinde Osmanlı Devleti'nin tek resmi aracıdır. Hazine görevini de üstlenen Osmanlı Bankası yabancı sermaye hâkimiyetinden

³⁰⁷ Abdülatif Şener; **a.g.e**, s.40.

³⁰⁸ Abdülatif Şener; **a.g.e**, s.41.

³⁰⁹ A.Gündüz Ökçün; “1909-1930 yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar” **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar 8-10 Haziran 1973**, H.Ü. Yayını, Ankara, 1975, s.414-415.

kurtulamadı. Yabancı mali devlet hâkimiyeti İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarından savaş yıllarına kadar sürdürdü.³¹⁰

1.1.2.4.Yabancıların Dış Ticaret Ayrıcalıkları

Osmanlı Devleti'nde ticaret faaliyetinde bulunan yabancı tüccarlar kapitülasyonların ve yapılan ticari antlaşmaların sayesinde Osmanlı tüccarının sahip olamadığı birçok ticari ayrıcalığa sahiptiler. Osmanlı tüccarların ödediği bazı vergileri yabancı tüccarlar ödemiordu. Klasik dönemden itibaren verilen bu ticari ayrıcalıklar, başta Avrupa ticaretini Osmanlı'ya çekmek amacıyla verilse de XIX. yüzyıla gelindiğinde tamamen Osmanlı aleyhine işlemeye başladı. Bu tavizler Osmanlı sanayisi ve ticareti üzerindeki yıkıcı etkisi tartışılmayacak kadar açıktır. Bütün bu olumsuzlukları gören devlet yetkilileri zaman zaman bu ticari ayrıcalıkları kaldırmaya çalışmışsalar da ne yazık ki başarılı olamamışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara geldikten sonra birkaç kez kapitülasyonları kaldırma teşebbüsünde bulunmuş ancak; I.Dünya Savaşı'na dek yabancılara tanınan bu ayrıcalıklar en katı biçimde devam etmiştir. Hükümet kapitülasyonların kaldırılmasını 5 Eylül 1914'te kararlaştırdı. Ancak bu karar 1 Ekim 1914'ten itibaren yürürlüğe girebilmiştir. Böylelikle 20 Eylül'de yüzde 11 ve 8 olan gümrükler, yüzde 15 ve 11 oldu.³¹¹

Ticari ayrıcalıklar dışında Osmanlı gümrük vergilerini düşük oranları ve sanayiye korumaktan uzak nitelikleri savaş yıllarına kadar sürdürdü. II. Meşrutiyet öncesine ait gümrük vergilerindeki oran aynen devam etti. Bunun sonucunda yabancı

³¹⁰ Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.42.

³¹¹ Sina Akşin; **a.g.e**, s.416.

mallar ciddi bir gümrük engeline takılmadığı için kısa sürede Osmanlı pazarlarını ele geçirmişlerdir.³¹²

Hammaddeden oluşan ticaret, dış ticaret açığını kapatmaya yetmemiştir. II. Meşrutiyet öncesi 1895-1900 yılları arasında %25-40 oranı arasında değişen dış ticaret açıkları II. Meşrutiyet sonrasında azalmamış, aksine 1914'e kadar sürekli artarak %48'e ulaşmıştır.³¹³

2.İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ MİLLİ İKTİSAT

2.1.Milli İktisat Doktrini

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat öncesi, daha çok Batının ekonomik başarılarını ülkede yakalamak arzusunda olan ilk yenileşme girişimlerin ardından, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren iktisadi düşünce teorik olarak arka planıyla birlikte öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu iktisadi düşüncedeki çağdaşlaşma sürecinde, özellikle liberal iktisadi düşüncelerin ülkenin iktisat alanını kuşatmaya başladığı görülmektedir. M. Şerif Efendi ile olgunlaşan liberal anlamda ilk profesyonel iktisat anlayışı, Ohannes Paşa ile daha bilimsel bir kimlik kazandı. Ohannes Paşa Mekteb-i Mülkiyedeki derslerinde serbest ticareti savunmaktaydı.³¹⁴ Diğer taraftan İttihat ve Terakki liberalizminin oluşmasında etkili olan kişi şüphesiz Maliye Nazırı Cavid Bey'dir.³¹⁵

³¹² Abdülatif Şener; **a.g.e**, s.42.

³¹³ Vedat Eldem; **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1970,s.186.

³¹⁴ Sina Akşin; **a.g.e**, s.418.

³¹⁵ Abdülatif Şener; **a.g.e**, s.32.

Bilimsel anlamda liberalizmin işlendiği bu dönem, aslında sönük de olsa himayeci görüşleri de barındırmaktadır. Ahmet Mithat Efendi ve Musa Akyiğitzade ile olgunlaşan himaye usulü, F. List'in görüşleri çerçevesinde gelişerek tutarlı ve bilimsel yaklaşımlarla liberal görüşlere tepkisini ortaya koymuştur.³¹⁶ Ancak Balkan Savaşı'na kadar ülke politikalarındaki etkinliğini sürdüren liberal anlayışın karşısında, savaşa verilen tepkinin de etkisiyle, Türkçülük akımıyla desteklenen milli iktisat anlayışı kendini göstermeye başlamıştır. Böylece 1914'ten sonra olgunlaşarak savaş ortamının olağanüstü şartlarında alternatifsiz kalan Milli İktisat gündeme gelmiştir.³¹⁷

Bu döneme kadar Osmanlı aydını her ne kadar özgürlük, eşitlik akımından etkilenecek padişahın yetkilerini sınırlandırmak istese de, liberal akım yandaşları da dâhil olmak üzere uzun süre Osmanlıcılık Fikri'nden hiçbir zaman ayrılmamışlardı. Ancak Balkan Savaşı'ndan sonra artan milliyetçi hareketler, yeni bir akımın, Türkçülük akımının yayılmasına neden olmuştur. İşte bu doğrultuda iktisadi düşüncede de liberal anlayışın karşısına Milli İktisat kavramı yerleşmeye başlamıştır. Bunun için 1915 yılı Milli İktisat açısından bir başlangıç olarak sayılmaktadır.³¹⁸

II. Meşrutiyet sonrası iktisadi yapılanmayı gruplandırmaya çalışırsak 1908-1913 yılları arasını liberal dönem olarak adlandırılırken, 1914-1918 yıllarını Milli İktisat dönemi olarak adlandırılır.³¹⁹ I.Dünya Savaşı'yla birlikte, savaş ortamın

³¹⁶Ziyaeddin F. Fındıkoğlu; Türkiye'de **İktisat Tedrisatı ve İktisat Fakültesi Teşkilatı**, İstanbul,1946,s.45.

³¹⁷ Zafer Toprak; **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**,Yurt Yayınları, Ankara,1982,s.25.

³¹⁸ Zafer Toprak; "**Milli İktisat**" Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.III,1985,s.741.

³¹⁹ Zafer Toprak;**Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul,1995,s.113.

doğurmuş olduğu zarureten dolayı bu dönemde izlenen iktisat politikalarında zorunlu bir değişiklik olmuştur. Savaş koşullarının oluşturduğu bu yapısal zorunluluk, İttihatçılar arasında Milli İktisat düşüncelerinin yaygınlaşmasını ve hâkimiyetini sağlamıştır.³²⁰ Zaten İttihat ve Terakki'nin yarı resmi yayın organı niteliğindeki İktisadiyat Mecmuası'nın³²¹ da 1915'te yayın hayatına başladığı düşünülürse, bu akımın daha çok I Dünya Savaşı ve sonrası döneme damgasını vurduğu ortaya çıkmaktadır.

2.2.Milli iktisat Politikasına Geçiş Sebepleri

I.Dünya Savaşı'nı gelindiğinde ittihatçıları milli iktisada zorlayan çeşitli sebepler vardır. Bunların başında XIX. yüzyılın son çeyreğinden başlayan Osmanlı-Almanya yakınlaşması ve bunun sonucunda devletin kurumlarında Alman nüfusunun egemen hale gelmesidir. Alman nüfusu sadece askeri alanda değil, iktisadi alanda da devleti etki halinde bırakmıştır. İttihatçılar kısa zamanda Alman iktisatçıların savunmuş olduğu doktrinlerin etkisinde kalmışlardır. Bütün bu gelişmeler paralelinde I.Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu zorluklar Osmanlı Devleti'nin Milli İktisat modelini benimsenmesinde etkili olmuştur.

XX. yüzyılın başlarından itibaren klasik iktisatçıların etkisinde olan ittihatçılar, bu yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren benimsemiş oldukları liberal iktisadi politikalarında vazgeçip, Almanya'nın benimsemiş olduğu Milli iktisat politikasını

³²⁰Abdülâtil Şener; **a.g.e**, s.34.

³²¹Meşrutiyet liberalizminin yayın organı Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası ise savaş yıllarında Milli İktisat öğretisinin kurumsal dergisi de İktisadiyyat Mecmuasıydı. İttihat ve Terakki Cemiyetinin mali desteğiyle çıkarılan bu dergi 69 sayı yayınlamıştı.

uygulamaya çalışmışlardır. Milli İktisat politikasını uygulamış olan Alman iktisadını ve bu politikanın kurucusu F.List'i daha iyi tanımaya başlamalarıyla ittihatçı Milli İktisat politikası şekillenmeye başlamıştır.³²²

I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla zaten zor durumda olan Osmanlı Maliyesi daha da kötüleşti. Savaş koşulları güçlükle ayakta durmaya çalışan Osmanlı Sanayisini vurdu. Cephelere asker temini için toplanan askerlerden dolayı başta Anadolu'da olmak üzere ticaret, ziraat, hayvancılık yapılamaz oldu. Devlet aynı anda birçok cephede çarpışmak zorunda kaldığı için, vergileri toplamakta güçlük çekti. İşte bütün bu sebeplerden dolayı devlet savaş masraflarını karşılayamaz oldu. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı'nda 400 milyon lira gibi yüklü bir harcama yapmak zorunda kaldı.³²³

İttihatçılar tarafından 1914-1918 yılları arasında izlenen Milli İktisat politikası aslında kendini zorla kabul ettiren bir savaş ekonomisidir. Milli sanayilerini geliştirmek için Almanya'nın uyguladığı Milli İktisat politikasıyla, İttihat ve Terakki iktidarının savaş yıllarında uyguladığı Milli İktisat politikaları birbirinden farklıdır.³²⁴

2.3.Milli İktisadın Uygulanması

İttihat ve Terakki dönemi Osmanlı ülke ekonomisine baktığımızda bu dönemin en belirgin özelliği milli bir ekonomi modelinin benimsenmesidir.

³²² Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.45.

³²³ Vedat Eldem; "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları" **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler Tartışmalar**,8-10 Haziran 1973,H.Ü Yayını, Ankara,1975,s.388.

³²⁴ Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.47.

Cemiyetin iktidardaki ilk yıllarından itibaren iktisat anlayışında milli ekonomi modeli benimsediği göze çarpar.³²⁵ İktisadi yapılanmada, İttihat ve Terakki Cemiyeti aynı zamanda ekonomik reformdan ve özellikle de kamu maliyesinin daha rasyonel bir biçimde örgütlenmesinden yanaydı.³²⁶ Kısmen kapitülasyonların zorunlu kıldığı, liberal iktisadi ilişkilere tepkiyi oluşturuyordu. Osmanlı Milli İktisadi politikası Cumhuriyet yıllarında da sürdü; hatta devletçilik adı altında ikinci Dünya Savaşı ertesine değin etkin oldu.

Balkan Savaşları ertesi, millete dönüşme özlemi organik bütünselliği gerektiriyordu. Bundan böyle Osmanlı ülkesi yabancılara muhtaç, olmaksızın kendi yağıyla kavrulacak, Milli İktisadın ilkelerini benimseyerek hem tarım, hem sanayi ülkesi olacaktı. Zira bu yüzyılın başlarından itibaren dünyada birçok ulus Milli İktisadi benimsemişti.³²⁷

II. Meşrutiyetin ilk döneminde liberal düşüncenin İttihat ve Terakki'nin beklentisi doğrultusunda sonuç vermediği kısa sürede görüldü. Osmanlı milletini oluşturmayı amaçlayan Osmanlı liberalizmi farklı sonuçlar doğurmuş, ayrılıkçı akımlar giderek güç kazanmıştı. Bunun yanı sıra, liberal iktisat kapitülasyonlarla ayrıcalıklı kılınan yabancı ve gayrimüslim kesimlerin işine yaramıştı. Müslüman tüccar ve zanaatkâr giderek etkinleşen rekabet ortamında yoksullaşmış, piyasadan çekilmek zorunda kalmıştı. I. Dünya Savaşı ile birlikte durum daha da vahim bir görünüm kazanıyordu. Dış iktisadi ilişkilerin kesildiği bir ortamda Osmanlı kendi

³²⁵ Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.34.

³²⁶ Feroz Ahmad; **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, Çev: Fatmagül Berktaş, İstanbul,1988,s.14.

³²⁷ Zafer Toprak; **Türkiye'de Milli İktisat(1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara,1982,s.25-29.

olanaklarıyla yetinmek zorunda kalmış, bir iktisadi yapıya doğru yönelmişti. Savaş öncesi ortalama 15.000.000'u besin maddesi, 30.000.000'u sınaî mal olmak üzere yılda toplam 45.000.000 Osmanlı Liralık ithalatı gerçekleştiren Osmanlı Devleti 1915'te bu miktarın yüzde 3'ünü bile yurda sokamamıştı. Tüm bu koşulların yarattığı belirsizlik ortamında Milli İktisat çözüm yolu olarak görülmüştü. Bundan böyle Osmanlı ülkesi dışarı kapanarak kendi yağıyla kavrulacak Milli İktisadın ilkeleri doğrultusunda hem tarım, hem de sanayi ülkesi olacaktı.³²⁸

Bu doğrultuda 1915 sonbaharında Milli İktisada doğru düsturuyla, Milli İktisadın kuramsal yayım organı İktisadiyat Mecmuası yayımlanmaya başladı. Akabinde Tekin Alp³²⁹ İktisadiyat Mecmuasının başyazarı ve İttihatçıların iktisadi konularda ideoloğu haline geldi.³³⁰

İlk sayısında yer alan mecmuanın mesleği, Milli İktisada Doğru başlıklı yazıda, Türklerin Alman ulusunu örnek almaları gerektiği kaydediliyordu. Almanya, yarım yüzyıldan kısa bir sürede sanayileşmiş, bağımsız bir ekonomik yapıya kavuşmuştu. İktisadiyat Mecmuasına göre, Almanya'da ilerlemenin,

³²⁸Zafer Toprak; **a.g.e.** s.25.

³²⁹Asıl adı Moiz Kohen olan Tekin Alp, hukuk öğrenimi yapmış ve Selanik'te avukatlık ile uğraşmıştır. Savaş öncesi Osmanlılarla ilişki kurmaya başlayan Tekin Alp, İstanbul Üniversitesine çeşitli ülkelerden ders vermek amacıyla çağrılan profesörlerden, Alman Profesörlerden birine tercümanlık yapmıştır. Dönemin Türkçülük akımının önde gelenlerden biri olurken aynı zamanda milli iktisat doktrinin benimsenmesi için de çaba sarf etmiştir.

³³⁰Zafer Toprak; **a.g.e.** s.27.

yükselmenin ve gelişmenin kaynağı milliyet ilkesiydi.³³¹ Milli İktisadî Almanlar bulmuş ve uygulamaya sokmuşlardı ve Milli İktisadın baş mimarı Friedrich List'ti. List gibi Smith, Ricardo, Bastiat, John Rae, Paul Cauwes gibi Milli İktisatçıların görüşleri İttihatçılar tarafından revaç buldu.³³²

Türkler bir an önce milli bir iktisat oluşturmali, milli iktisatçılar yetiştirmeliydi. Türk Yurdu Dergisi 1915 yılını Milli İktisat açısından bir başlangıç sayıyordu. Ruh, azim ve mefkûre açısından Batı anlamında devlet ve ulus olma girişimine bu yılda başlanmıştı.

Türk Yurdu Dergisi 1908-1915 döneminde Osmanlı ülkesinde köklü dönüşümler olduğunu kaydediyordu. Milli fikir her köşeye nüfuz etmiş, milliyet cereyanı egemen olmuştu.³³³ Osmanlı liberali iktisadî ve sosyolojiyi, matematik, kimya gibi mutlak yasaları olan gayr-i milli, soyut bilimler olarak görmüş, evrenselliğini benimsemişti. Oysa her iki disiplin de somut gerçeklerden arındırılmaz, milli yönden göz ardı edilemezdi. Milli İktisada göre, her ulusun bir iktisadî gerçeği vardı. Bunlar ulusa özgü bir dizi kurumlarda belirliyordu. İşte bu nedenle iktisadî gerçeği, klasik iktisat öğretisi ışığında bulmak olanaksızdı. Soyut kavramlarla çözüm arayan klasik iktisat ülkenin somut gerçeklerine uyarlanamazdı. Milli İktisadî oluşturmak için ülke gerçekleri gözlenmeli, somut gelişmeler izlen-

³³¹ Zafer Toprak; **a.g.e.**, s.86.

³³² Zafer Toprak; **a.g.e.**, s.26.

³³³ İsmail Yıldırım; “**XIX. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme**”(1838–1918), Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, C.11, S.2, Elazığ, 2002, s.313.

meliydi. Öte yandan iktisadi gerçek aranırken salt o günün gerçekleriyle yetinilemezdi. Ülkenin ve insan topluluğunun geçmişinin, tarihinin göz önünde bulundurulması gerekiyordu; çünkü geçmiş günün gereklerine önemli ölçüde ışık tutardı. Geçmiş anlamadan bugünü değerlendirmek olanaksızdı. Onun için bugünü oluşturan etmenlerin sebeplerini geçmişte aramamız gerekir.³³⁴

Bir ülkede ihtiyaç ve menfaat ortak bir nitelik taşımalı, birey ortak çıkar uğruna her türlü özveride bulunabilmeliydi. İttihatçıların ileri sürdükleri bu görüşler kuşkusuz Alman tarihçi okulundan esinlenmişti. Türkler kendi içlerinden, Avrupa sermayesinden de istifade ederek, bir sermayedar burjuva sınıfı çıkaramayacak olursa, yalnız asker, memur ve köylüden güç alan Osmanlı-Türk topluluğu çağdaş bir devlete ilelebet dönüşemezdi. Osmanlı Devleti'ni ancak Türk burjuvazisinin doğuşu kurtarabilirdi.³³⁵

İttihatçılar Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmek amacıyla her alanda milli bir politika izlemeye başlamıştır. Bu politikanın bir sonucu olarak Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 31 Ocak 1913'te kurulmuştur.³³⁶

İttihat ve Terakki yönetimi bu cemiyeti her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da değerlendirmiş, ihtiyaç duyulduğunda iç borçlanma ve yardım olarak halktan para da toplamıştı. 1913'teki Bab-ı Âli Baskını ile iktidarı tam olarak ele geçiren İttihat ve Terakki yönetimi Millî İktisat çabaları çerçevesinde, ekonomiyi millileştirmek ve yabancı şirketleri denetim altına almak için gayret

³³⁴Feroz Ahmad; **a.g.e**, s.29.

³³⁵Zafer Toprak; **Millî İktisat-Millî Burjuvazi**, İstanbul, 1995, s.132.

³³⁶İhsan Kemer; **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**, Ankara, 2000, s.20.

göstermiştir. Alman ve Avusturya elçileri de dâhil olmak üzere bütün devlet elçilerinin protestosuna rağmen 1 Ekim 1914'de geçici kaydıyla kapitülasyonları kaldırmıştır.³³⁷

İttihat ve Terakki yönetimi, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve bütün olumsuzluklarına rağmen ekonomik politikalarını uygulamaya devam etmiştir. 1916 Kongresinde iktisadi sorunlar ve izlenen Milli İktisat politikası ile sosyal devlet kongrenin diğer gündem maddelerini oluşturdu. İstanbul'un iaşesi, milli şirketler, yeni demiryolları, demiryolu, liman, para reformu, sanayileşme, teknik eğitim, iktisadiyat meclisi, madencilik, tarım, ormancılık alanlarında hükümetin icraatı açıklandı. Kongreye sunulan Merkez-i Umumi raporunda Osmanlı Devleti'ni Cihan Harbi'ne girmeye zorlayan koşullar, uluslararası güç dengeleri ışığında değerlendirildi.

Kapitülasyonlardan kurtulma özlemi savaşa girişin temel nedeniydi. Diğer bir deyişle Cihan Harbi, İttihat ve Terakki için bir kurtuluş savaşıydı. İttihat ve Terakki savaşıyla birlikte ulusal kimlik alanında önemli bir yol kat etti. Kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırıldı.³³⁸

Yabancı anonim şirketler ve sigorta şirketlerinin ayrıcalıklı konumlarına son verildi. Bundan böyle tüm bu şirketler, Osmanlı mevzuatına tabi tutulacaktı. Esas faaliyeti Osmanlı topraklarında olan şirketlerin, Osmanlı uyruğuna geçmeleri istendi. Türkçe, ticari işlemlerde zorunlu kılındı. Meslek okulları ve gece dersleri açılarak, yabancıların ve gayrimüslimlerin tekelinde olan ve beceri gerektiren

³³⁷ Zafer Toprak; **Türkiye'de Milli İktisat(1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.70-71.

³³⁸ Y. Hikmet Bayur; **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.3, K.3, Ankara, 1983, s.473.

işkolları Müslüman Osmanlılara açıldı. Kapitülasyonların kaldırılışından sonra, tarifeler bir kenara bırakılarak, spesik tarifeler yürürlüğe kondu. İhracat heyeti aracılığıyla dış ticareti devlet doğrudan üstlendi. Osmanlı parasının dış değerini korumak amacıyla kambiyo işlemleri Kambiyo Muamelatı Merkez Komisyonu'nun denetimine verildi.³³⁹

İttihat ve Terakki'nin ön ayak oluşuyla taşrada kurulan milli bankalarla Anadolu Müslüman eşrafının birikime girmesi sağlandı. Yerel kredi kurumlarına gerek maddi, gerek manevi her türlü kolaylık sağlandı. Osmanlı para ve kredi politikası yabancı bankaların denetiminden kurtarıldı. Giderek pazar ekonomisine açılan Batı Anadolu'da etkinleşen yerel kredi kurumları, piyasa için üretimde bulunan Osmanlı üreticisine kredi olanakları sağlarken, üreticiyi yoksullaştıran önceden satışları sınırladı ve çiftçinin malını sendikalaşan alıcı firmalar karşısında yok pahasına elinden çıkarmasını önledi. Yerel kredi kurumlarının yanı sıra, özellikle Ege yöresinde, eşraf, yerel tüccar, çiftçi, satış ve kredi kooperatiflerinde bir araya geldi. İttihat ve Terakki'nin yerel örgütleri, sendikalaşarak piyasayı denetleyen yabancı şirket ve gayrimüslim büyük tüccara karşı Müslüman üretici ve tüccarı kooperatif ya da anonim şirket çatısı altında birleştirdi.³⁴⁰ Savaşla birlikte, Bab-ı Âli büyük kentlerin iâşesini örgütlemeye girişti.

Başlangıçta belediyelere verilen görev, bu birimlerin yetersiz kalışı sonucu ülkenin en yaygın ve güçlü örgütü olan İttihat ve Terakki'ye devredildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul Murahhası Kara Kemal Bey'in gözetiminde kurulan

³³⁹Zafer Toprak; **İttihat -Terakki ve Cihan Harbi**, Homer Kitabevi İstanbul, 2003,s.39.

³⁴⁰Zafer Toprak;**İttihat -Terakki ve Devletçilik**, İstanbul, 1995, s.2-5.

Heyet-i Mahsusa-i Ticariye³⁴¹, başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerin iâşesini üstlendi. Ekmek, şeker, gaz gibi temel tüketim maddelerinin sağlanmasını ve dağıtımını örgütledi.³⁴² Heyet-i Mahsusa-i Ticariye, İttihatçıların özlemini duydukları sermaye birikimi sorununa da çözüm getirdi. Milli anonim şirketleri için gerekli fonlar bu heyetin bünyesinde oluşturuldu. İttihat ve Terakki başlangıçta piyasayı tümüyle denetlemekten kaçındı. Temel tüketim maddelerini karneye bağlayarak talebin giderilmesine çalıştı. Ancak karaborsa ve istifçiliğin yaygınlaşması ve fiyatların alabildiğince yükselmesi üzerine, narh uygulamasına geçildi.

Karneden narha kadar değişik yöntemlere başvurulduysa da kent halkının beslenme sorununa kalıcı bir çözüm getirilemedi. Etkin bir iâşe örgütü oluşturulamadı. İâşecilik, İttihat ve Terakki'nin savaş döneminde zorunlu olarak uygulamaya soktuğu devlet İktisadiyatı'nın bir parçasıydı. 1914 ertesini devlet iktisadi yaşamın hemen her alanında etkinliğini artırmıştı. İktisadiyat Meclisi ve İâşe Meclisi kurularak, ülkenin iktisadi gelişimi bu kuruluşlar aracılığıyla yönlendirilmek istendi. Savaşın son yılında gündeme gelen, Kemal Bey'in başında bulunduğu İâşe Nezareti ise savaş devletçiliğini bakanlık düzeyinde örgütledi.³⁴³

I.Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı düzenini çökerten, cepheadaki gelişmelerden çok, cephe gerisinde savaş ekonomisinin neden olduğu yapı değişikliği idi. 1914-1915 döneminde Osmanlı ekonomisi ilk kez topyekûn savaş

³⁴¹ Zafer Toprak; **İttihat -Terakki ve Cihan Harbi**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003,s.129.

³⁴² Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.51.

³⁴³ Zafer Toprak; **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul, 1995, s.132-136.

olguıyla karşı karşıya geldi. Dış ekonomik bağlantılar kesildi, ülke kendi olanaklarıyla yetinmek zorunda kaldı. Savaşın başlamasıyla birlikte devlet, büyük bir savaş finansmanı sıkıntısına girdi.³⁴⁴ Tüm ülke kaynakları seferber edildi. Bu arada savaş ekonomisi, Anadolu'yu kent pazarlarına açtı. Seferberlikle birlikte ordu yoğun bir talep doğurdu. İktisadi yaşam giderek devletin denetimine girdi. Satın almanın yanı sıra, zaman zaman el koyma yöntemleriyle ordunun ihtiyacı karşılandı. Mal ve hizmetlerin önemli bir kısmı savaş gereklerine ayrıldı, cephe gerisinde halkın yaşam düzeyi sürekli düştü. Cihan Harbi yıllarına kadar Osmanlı, Batı'da gözlenen spekülatif fiyat artışlarıyla karşılaşmamıştı.

Çoğu kez devlet bu tür eğilimlere narh türü piyasa dışı yöntemlerle set çekmişti. Osmanlı ekonomisinin durağanlığı geleneksel gelir bölüşümünün güvencesiydi. Düşük nüfus yoğunluğu ve nüfus artış hızının sınırlı oluşu enflasyonu olanaksız kılıyordu. Öte yandan kredi mekanizmasının yeterince gelişmemiş olması ve para benzeri araçların dolaşımda sınırlı etkinliği Babı- Âli'nin değerli maden esası üzerine kurulu para sistemini enflasyonist gelişmelere kapalı tutmuştu.³⁴⁵

Babıâli 398.500.000'i bulan savaş giderlerini, büyük ölçüde, emisyonla karşılamıştı. Toplam 102.400.000 dış kaynak sağlanmış, istimal ve müsaderelerden 49.500.000 elde edilmişti. Geri kalanın 42.900.000'i normal, 203.700.000. olağanüstü bütçelerden ödenmişti. Savaşan diğer ülkelerde olağanüstü giderler, genellikle vatandaşın gelir ya da servet şeklindeki satın alma gücü, vergi ya da

³⁴⁴ Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.46.

³⁴⁵ Zafer Toprak; **İttihat -Terakki ve Devletçilik**, İstanbul, 1995, s.2-5.

borçlanmayla devlete aktarılarak karşılanmıştı. Ancak bu yöntemler yetersiz kaldığından, hemen hemen her ülkede olduğu gibi kağıt para basımına gidilmiş ya da kâğıt para karşılığında hazine bonusu ıskonto ettirilmişti. Babıâli ise, vergi sisteminin yetersizliği ve iç borçlanma deneyiminin ve gücünün olmayışı nedeniyle, ancak para arzını artırarak ve bir ölçüde dış borçlanmaya giderek savaşı finanse etmişti. Bunun için devlet Avusturya - Macaristan bankalarından dış borç alımına gitmek zorunda kaldı.¹³ Mart 1333 tarihinde meclis görüşmelerinde Avusturya-Macaristan bankalarından 240 milyon kronluk kanun layihası kabul edilir. Kanun görüşmelerinde söz alan dönemin Maliye Nazırı Mehmet Cavid Bey; Avusturya-Macaristan'a Harbiye Nezareti'nin ihtiyaçları için bazı siparişlerin verildiği ve bunların bir kısmının teslim edildiği kalanların ise anlaşma çerçevesinde ilerdeki zaman diliminde teslim edileceğini ifade etmiştir.³⁴⁶ Bütün bu gelişmeler dönemin Hariciye Nezaretinin Viyana Sefiri Kebirle yaptığı yazışmalarda da açıkça görülmektedir: Bab-ı Ali Hariciye Nezaretine Mehruhini'ane Komisyonu Rusçuk Şehbenleri; Nezarette müteşekkil mecruhini'ane komisyonu tarafından vuk'u bulan siyaret üzerine Viyana Sefareti seniyesince mebaliye olunan 14971 metre Amerikan bezinin 22 Mart'ta şeker kumanyasına teslim eylediği ve nakliyat hususuyla Rusçuktan itibaren fevkalede meşgul olduğunda ne zaman der sa'adete vasil olacağının tayini kail olamadığı seferet-i müşarfe-yhadaiş'ar olmuştur bu hususu icab edenlerle görüşülerek lüzum-ı aciz mebni eşya-ı mezkurenin suret-i sevki esbabının Nezarete malumat i'tasıluzumu beyan olunur.”³⁴⁷ Bu gelişmelerin yanında Babıâli, savaşla birlikte sermaye hareketlerinin denetimine gerek duymuş, Ticaret Odası ve

³⁴⁶ **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**; I. Devre, C:I,13.3.1333,s.234.

³⁴⁷ Hariciye Nezareti, Siyasi Kısım, Dosya No:2175/4, Adet: 28/56, Kayıt No: 44/3.Bkz: Ek-XII.

bankaların istemi üzerine borç erteleme ilan ederek iç ve dış borçların ödenmesini ertelemişti. Bu arada altın ihracı yasaklanmış, savaşın son yıllarında kambiyo denetimine gidilmişti. Savaş büyük ölçüde kâğıt para emisyonuyla finanse edilmiş, Temmuz 1915 ile Ekim 1918 arasında 161.000.000 Osmanlı Lirası basılmıştı. 1915 yılı başlarına değin değerini az çok koruyan kâğıt para, giderek altın karşısında değer yitirmiş, Kasım 1917'de 1 altın lira,6 kâğıt liraya kadar düşmüştü. Dört yıllık savaş döneminde para arzı hemen hemen dört kat artmış, mal ve hizmet arzındaki düşüş karşısında enflasyonist tırmanış kaçınılmaz olmuştu.³⁴⁸

Bu arada psikolojik ve spekülâtif etmenler fiyat artışlarını sürekli körüklemiş, enflasyonist yükselişin süreceği, ellerindeki para stokunun gittikçe değer yitireceği kaygısıyla tüccar parasını süratle mala çevirmişti. Böylece paranın tedavül sürati yapay olarak artırılarak zincirleme muamelat denilen işlem türü doğmuş, savaş boyunca enflasyon korkusuyla, enflasyon körüklenmişti. Öte yandan spekülâtif kazançlar özendirici boyutlara ulaşmış, ticaretle ilişkisi olsun olmasın, sağdan soldan üç-beş kuruşu denkleştiren, parasını mala yatırmıştı. Tüm bu gelişmeler sonucu piyasa işlerliğini yitirmiş, istifçilik, karaborsacılık yaygınlaşmış, mal darlığı daha da belirginleşmişti. Savaşın finansmanı ister emisyon, ister vergi ya da borçlanmayla gerçekleşsin, son kertede halkın sırtına yüklenmişti. Ancak diğer ülkelerde savaş kazançları olağanüstü vergilerle devlete yansıtılırken, para basmak gibi kolay, ancak sakıncalı bir finansman yolunu izleyen Bab-ı Âli, enflasyonun neden olduğu gelir bölümündeki çarpıklıklara seyirci kalmıştı.³⁴⁹ Öte yandan savaş psikolojisi nedeniyle mal ve hizmet arzının giderek daralacağı ve fiyat artışlarının

³⁴⁸ Abdüllatif Şener; **a.g.e.**, s.47.

³⁴⁹ Zafer Toprak; **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul, 1995, s.132-134.

sürekli artacağı beklentisi ülkeyi hızlanan bir enflasyon sürecine sokuyordu. Piyasanın işlerliğini yitirmesi fiyatlar üzerinde olumsuz etkisini göstermekte gecikmedi. Fiyatlardaki artış, talebi sınırlayacak yerde daha da körükledi.

Sınırlı mal ve hizmet arzı, alım gücündeki genişleme, ileride fiyatların daha yükseleceği ve mal bulunamayacağı kaygısı, alıcıların likiditelerini mala dönüştürmelerine neden oldu. Psikolojik etmenler fiyat artış hızını belirlemeye başladı. Tüm bu olumsuz gelişmelere karşın İttihat ve Terakki yönetimi enflasyonu dizginleme uğraşını sürdürdü. Narhtan karneye değişik yöntemler uyguladı. Cemiyeti iâşe işinde seferber etti. Orduyu devreye soktu. İlk kez propaganda girişiminde bulundu. Ulusal kimliği vurgulayarak piyasaya çeki düzen vermeye çalıştı. Savaşın son yılı gerçekleştirilen iç borçlanma bu alanda verilmiş bir sınavdı. Osmanlı XIX. yüzyılın ortalarından itibaren dış borç almaya başlamıştı. Zaman zaman avans niteliğinde kısa vadeli iç borçlanmaya gidilmişse de, kaynağını Galata bankerleri oluşturmuştu. O dönemde halkın devlet tahvili ya da bonosu alması düşünülemezdi. Geniş halk kitlesinin tasarrufuna başvurarak orta ya da uzun vadeli iç borçlanma ilk kez savaş yıllarında denendi. Dâhili istikraz diye bilinen Osmanlı Devleti'nin ilk iç borçlanması aslında bir Alman önerisiydi.³⁵⁰ Osmanlı yönetimi halka borçlanma girişiminin olumsuz sonuçlanmasından çekindi. Savaş döneminde mali bir yenilginin iç ve dış kamuoyunda doğuracağı kaygı ve güvensizlik İttihatçılarını uzun süre böyle bir girişimden alıkoydu.³⁵¹

³⁵⁰Zafer Toprak; **İttihat -Terakki ve Cihan Harbi**, Homer Kitabevi İstanbul, 2003,s.117.

³⁵¹Zafer Toprak; **a.g.e.**, s.118.

Ancak savaş yıllarında Osmanlı'nın özveri duyguları sürekli işlendi. Düşmana karşı savaşta maddi, manevi her türlü olanağın seferber edilmesi kaçınılmaz addedildi. Geniş bir kampanya açıldı. Şarkılar bestelendi, marşlar yazıldı, tütün ve sigara kâğıdı paketlerine etiketler kondu, filmler çevrilerek sinemalarda gösterildi.³⁵²

Tüm bu girişimler sonucunda iç borçlanma başarıyla sonuçlandı. Osmanlı maliyesi ilk kez halkıyla barıştı, bütünleşti. Ulusal duygularla halk seferber edildi. İç borçlanma ülkedeki spekülative girişimleri bir ölçüde önledi. Tedavüldeki para hacmini daraltarak kâğıt paranın değer kaybını sınırladı. Kısmen enflasyonist gelişmeleri dizginledi. Savaş devletçiliği ana hatlarıyla para ve kredi kurumları üzerine kuruldu. Osmanlı ilk kez parasal sorunların toplumsal dengelerle bu denli ilintili olduğunu gördü. Osmanlı yönetimi zaman zaman para sıkıntısı çekti, kimi kez iflasın eşiğine geldi. Yüzde 300'e varan yıllık fiyat artışı karşısında Osmanlı yönetimi çaresiz kaldı. Toplumsal düzen altüst oldu, geleneksel yapı çözüldü. Osmanlı toplumu her şeyden önce bir ahlak sorunuyla karşı karşıyaydı. İttihatçı çevrelere göre tüccarın aşırı fiyatla mal satışı, memurun yasadışı yollarla ticarete atılışı, hep ahlak buhranından kaynaklanmaktaydı. Bu tür çarpıklıkları yasa, tüzük gibi mevzuatla önlemek olanaksızdı. İktisadi kargaşa belirli bir teşkilatla, güçlü bir inzibatla önlenebilirdi. Osmanlı toplumunda güçlü bir ahlak anlayışı bulunmadığı için, ticarete spekülative girişimler ve istifçilik rağbet görmüştü. Savaşın neden olduğu artık değerler ulus yerine bireyin çıkarına hizmet etmişti. Ahlak yetersizliği toplumsal dengeyi bozmuş, ulusal sanayi ve ticaretin gelişimindeki kullanılan artık sefahate harcanmıştı.

³⁵²Zafer Toprak; **a.g.e.**, s.118-119.

Böylece, Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu ahlak buhranı harp zenginleri denilen yeni bir sınıfın doğuşuna neden olmuştu. Milli İktisat, ülke iktisadına çekidüzen verilebilmesi için genel ahlak sorununa en kısa sürede çözüm getirilmesini öneriyordu. Milli İktisat ancak ahlak sorununun çözüm bulduğu bir ortamda yeşerebilirdi. Ancak genel ahlak sıkı sıkıya mesleki ahlaka bağlıydı. Ülkede ahlakın yükseltilmesi için önce meslek sınıflarının geliştirilmesi gerekiyordu. İttihatçıların baş edemedikleri enflasyonist gelişme ve toplumsal kargaşa ahlaki nedenlere bağlanarak, bunalımın iktisadi olmaktan çok sosyolojik kaynaklı olduğu ileri sürülmüştü.³⁵³

I.Dünya Savaşı, tüm savaştan ülkelerde olduğu gibi Osmanlı'da da devlete yeni görevler yükledi. Önceleri devlet dışı, vakıf ve benzeri kurumlarla dengelenmeye çalışılan toplumsal düzen, bu kez bilfiil devleti devreye soktu. Devletin sosyal işlevi gündeme geldi. Halkın iâşesi yönetimin temel sorunu oldu. Devletçilik ya da o günkü deyişle devlet iktisadiyatı benimsendi. Aynı yıllarda Darülfünunca çağrılan Alman profesörler klasik iktisattan farklı sosyal iktisadi gündeme getirdiler. Türkiye'de çağdaş anlamda devletçilik Cihan Harbi ile birlikte başladı ve 1930'lu yıllarda doruğuna ulaştı.³⁵⁴

2.3.1. Dış Borçlar ve Düyun-ı Umumiye’de Değişim

Cavid Bey, 1908 İstikraz mukavelesi ile mukavelatı mütenevvi hakkında Maliye Encümeni mazbatasında yapılan görüşmelerde Osmanlı Devleti’ni iflasa götüren en önemli etkenin Düyun-u Umumiye olduğunu ifade eder. Ona göre bu

³⁵³ Zafer Toprak; **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul, 1995, s.132-136.

³⁵⁴ Zafer Toprak; **İttihat -Terakki ve Devletçilik**, İstanbul, 1995, s.2-5.

kuruluş bırakın devlete faydalı olmayı mevcut olan ekonomik yapıyı daha da kötüye sürüklemiştir.³⁵⁵

I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, başta Osmanlı Devleti olmak üzere, savaş finansmanı tüm ülkeler için temel sorun haline gelmiş ve bu sorunlar sonucunda devletlerarası iktisadi ilişkiler darbe yemiştir. Osmanlı Devleti bu olumsuz gelişmeler sonucunda dış bor alacağı kaynaklardan mahrum kalmıştır.³⁵⁶

Borç alacağı kaynaklar kuruyan Osmanlı Devleti, hem finansman temini ve hem de mevcut kaynaklarını elinden çıkarmamak düşüncesiyle 2 Ağustos 1914 tarihinde Tecil-i Düyun Kanun-ı Muvakkati'ni çıkarmış; tüm borç ve taahhüt vadeleri bir ay süreyle ertelemiştir.³⁵⁷

I. Dünya Savaşıyla birlikte Düyun-u Umumiye İdaresi'nin yapısında da değişiklikler oldu. Bilindiği gibi bu idarenin yönetiminde Osmanlı Devleti'nin savaşmakta olduğu İngiliz, Fransız, İtalyan temsilcileri bulunuyordu. Savaş şartlarının oluşturmuş olduğu olumsuzluklardan dolayı bu temsilcilerin ülkeyi terk etmeleri istendi. Bunun sonucunda Düyun-u Umumiye yönetimi Alman ve Avusturyalı temsilcilere kaldı.

2.3.2.Yabancı Banka Hâkimiyetinin Kırılışı

XIX. yüzyılın sonlarına doğru iflas eden Osmanlı Maliyesi, I.Dünya Savaşı'na gelindiğinde daha büyük ekonomik güçlüklerle karşılaştı. Devlet savaş

³⁵⁵Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; I. Devre, C:I,4.2.1324,s.651.

³⁵⁶Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.47.

³⁵⁷Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.47.

finansmanını karşılamak için emisyonu başvurmak zorunda kaldı. Önceden beri para çıkarma yetkisi Osmanlı Bankası'na aitti. Ancak bu bankanın sermayesi savaş halinde olan İngiliz ve Fransızların elindeydi. Savaşın oluşturmuş olduğu kötü şartlardan dolayı Osmanlı Devleti'nin bu bankanın yöneticilerini Osmanlı tebaasından müdürlerle değiştirdi. Böylelikle Osmanlı Bankası'nın mali baskılarına son verilmiş oldu.³⁵⁸

Savaş yılları beraberinde milli bankacılık hareketini de canlandırdı. Özellikle 1917-1918 yıllarında bu alanda büyük atılımlar gerçekleştirildi. 1917 başında 4 milyon sermayeyle Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası doğdu.³⁵⁹

Bankanın kuruluş hazırlıkları sırasında, İttihat ve Terakki'nin yarı resmi yayın organı Tanin Gazetesi öncülüğünde çeşitli kampanyalar başlatıldı.³⁶⁰ Basın yayın yoluyla milli bankanın gerekliliği kamuoyuna benimsetilmeye çalışıldı.³⁶¹ Bu bankanın sermayesi büyük çoğunlukta dönemin hükümeti elinde bulunmaktaydı. Bunun için Maliye Nezareti'nin banka üzerindeki denetimi istenildi. Bunun sonucunda 13 Şubat 1332'de Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası

³⁵⁸ Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.47.

³⁵⁹ Zafer Toprak; **İttihat -Terakki ve Cihan Harbi**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003,s.58.

³⁶⁰ Zafer Toprak; **a.g.e**, s.59. Ayrıca Bkz. Tanin Gazetesi; 17 Teşrin-i Sani 1916.

³⁶¹ Tanin Gazetesi 17-18 Teşrin-i Sani 1916 tarihli sayısında milli banka gereğini şu satırlarla açıklıyordu: Bugün milli sermayeyle vücuda getirilmiş bir bankanın vücut inkişaf-ı iktisadimiz için hemen ve istikbalen bir hayat memet meselesi olmuştur. Memleketimizin iktisaden belini doğrultabilmesi için milli teşebbüsatı tervic ve teşvik edecek milli bir bankanın tesisi zaruridir. Bkz. Tanin 17-18 Teşrin-i Sani 1916.

senedatından Hükümetçe mubayaa olunacak mekadire dair kanun layihası hazırlandı.³⁶²

2.3.3.Yabancı Ayrıcalıklarının Kaldırılması ve Dış Ticaretin Yeniden Düzenlenişi

İttihat ve Terakki yönetimi savaş ortamın yaratmış olduğu kargaşalık sayesinde 1 Ekim 1914 tarihinden geçerli olmak üzere kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdı.³⁶³ Bunun sonucunda yabancı kişiler Osmanlı mevzuatına alındı.

Vergi hukuku karşısında yabancıların sahip olduğu imtiyazlar kaldırıldı.8 Mart 1915 tarihli bir kanunla Osmanlı uyruklarının tabi olduğu vergi ve resimlere yabancı uyruklarında tabi olacağı ilkesi getirildi. Böylelikle Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yabancılara getirmiş olduğu teşvik kaldırılmış oldu.

Savaş ortamın yaratmış olduğu sebeplerden dolayı, savaş halinde olan ülkelerin elinde bulunan birçok stratejik işletmeler, liman ve demiryolu millileştirildi. Gümrük mevzuatı yeniden düzenlendi, ithalat kendiliğinden düştü. İhracata da sınırlamalar getirmek gerekiyordu. Sonuçta ihracat devlet denetimi altına alındı.³⁶⁴

Kapitülasyonlar sayesinde Avrupalı Devletler servet sermayeleri yanında kendi hâkimiyetlerini de Osmanlı devletine getirmişlerdir.³⁶⁵ İşte Zengin Osmanlıların ve Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların paralarını yurt dışına

³⁶²Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; I. Devre, C:II,13 Şubat 1332,s.318.

³⁶³ İkdâm;1 Ekim 1914.Bkz. Ek X.

³⁶⁴ Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.49.

³⁶⁵ Tasfir-i Efkâr;8 Mart 1917. Bkz. Ek IX.

çıkarma ve daha sağlam gördükleri paraya çevirme çabaları önlemek için Kambiyo Muamelatı Merkez Komisyonu kurulur, komisyonca verilecek ruhsat olmadıkça bankaların para transferi yapmaları yasaklanır.³⁶⁶

2.3.4.Milli Burjuva Oluşturma Çabaları

Savaş yılları dışı karşı iktisadi bağımsızlığı temine yönelik faaliyetlerle birlikte, içte de yerli bir burjuva sınıfı oluşturma çabalarına sahne olmuştur.³⁶⁷ Savaş ortamında büyük halk kitleleri kıtlık ve yoklukla pençeleşirken diğer taraftan İttihat ve Terakki desteğiyle başta bürokratik kökenli kesim olmak üzere yeni girişimci sınıf ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi bu yeni sınıfın destekçisi olmakla yetinmemiş, bu sınıfı güçlendirmek için devlet hazinesini de seferber etmiştir. Bütün bu girişimler sonuçsuz kalmamış 1917 yılında 4 milyon Osmanlı lirası sermaye ile İstanbul'da İtibar-ı Milli Bankası kurulmuştur.³⁶⁸

Diğer taraftan burjuvazi oluşturma çabaları devlet desteğinde birçok şirketin doğmasına yol açtı. 1908-1918 döneminde toplam 236 şirket kurulmuştur. Meşrutiyet'in ilk beş yılında 1908-1913 faaliyete geçen anonim şirket sayısı 113'tü. I.Dünya Savaşı yıllarını oluşturan 1914-1918 döneminde ise toplam 123 anonim şirket kurulmuştu.³⁶⁹

³⁶⁶ Zafer Toprak; **Türkiye'de Milli İktisat(1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.121-125.

³⁶⁷ Abdülatif Şener; **a.g.e.**, s.50.

³⁶⁸ **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**; I. Devre, C:II, 13 Şubat 1332, s.318-319.

³⁶⁹ Zafer Toprak; **Türkiye'de Milli İktisat(1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.57.

Savaş şartlarının yarattığı gıda maddeleri sıkıntısını gidermek için İttihat ve Terakki adına Kara Kemal'in denetleyeceği Heyet-i Mahsusa-i Ticariye kurulmuştu.³⁷⁰ İstanbul halkının ekmek, gaz, bulgur, zeytin, şeker, sabun gibi ihtiyaçlarını Heyet-i Mahsusa-i Ticariye karşılıyordu. Bu kuruluşun sermaye yardımları ve tekel fiyatlarını devretmesiyle Kara Kemal üç milli şirket kurdurdu. Anadolu Milli Mahsulât Osmanlı Anonim Şirketi Millî İthalat Kantariye Anonim Şirketi ve Milli Ekmekçi Anonim Şirketi. Sermayenin yarısı da Anadolu ve İstanbul esnafı ortak edilen bu şirketler 1916 yılında sırasıyla %159,%60,%33 net kar sağlamışlardır.³⁷¹

3.İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ ÜRETİM

3.1.İttihat ve Terakki'nin Tarım Politikası

İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara geldikten sonra, tarım sektörünün sıkıntılarını göz önünde bulundurarak, kısmen de olsa mevcut imkânlar çerçevesinde çiftçinin sorunlarını çözmeye çalıştı.⁷ Kânunuevvel 1325'te Ankara ve Kastamonu mebuslarının Meclise getirmiş olduğu yasa teklifiyle Aşar Vergisi altında uzun süredir ezilen köylünün sıkıntıları giderilmeye çalışıldı. Bu teklif: “Bir taraftan milletin mültezimlerden çekmiş ve çekmekte olduğu mezalim ve diğer taraftan birçok mütegalibenin Aşar Vergisi vermemekte bulunmasından dolayı Hazine-i Devletin duçar olduğu zarar ve ziyan herkesin malumdur. Bir an evvel hem milleti

³⁷⁰ Zafer Toprak; **İttihat -Terakki ve Cihan Harbi**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003,s.129-130.

³⁷¹ Abdüllatif Şener; **a.g.e**, s.51.Ayrıca Bkz: Zafer Toprak; **Türkiye’de Milli İktisat(1908-1918)**,Yurt Yayınları, Ankara,1982,s.270-276.

mültezimlerin mezaliminden kurtarmak ve hem de ziyaa uğramakta olan Hazine-i Devleti telâfii ve sıyanet eylemek elzem bulunduğundan, bu sene behemahal Meclisçe tasdik edilmek üzere Aşar Nizamnamesinin tertip ve tanzimiyle serian Meclisi Mebusana irsali zımnında Maliye Nezaretine tebligat ifasını selâmeti millet namına teklif eyleriz.”³⁷² Şeklindeydi. Ayrıca kırsal kesimlerde çeşitli dernekler kurulmaya çalışıldı. Çiftçiler Derneği bu çalışmalar sonucunda kuruldu.1914 yılında Antalya Mebusu Hamdullah Emin Paşa tarafından kurulan dernek İttihat ve Terakki’nin yan örgütlerinden biriydi. Dernek, üreticiye parasız dağıtılmak üzere, tarımsal uğraşlarla ilgili pratik bilgileri içeren Çiftçiler Derneği Mecmuasını yayınladı.³⁷³ Çiftçiler Derneği yöneticilerinden de anlaşılabilceği gibi bu dernek, siyasî boyutu olan bir dernekti. Derneğin 1916 sonlarındaki genel kurulunda hemen hemen aynı kişiler tekrar seçildiler. Bu arada Aydın Mebusu ve Tasvir-i Efkâr başyazarı Yunus Nadi Bey ikinci başkanlığa getirildi. Ticaret ve Ziraat Nezareti’nde on beş kişiden oluşan bir Umûr-ı Ziraiyye Komisyonu kuruldu. Bu komisyon Mösyö Halle’ntarımsal gelişmenin sağlanması hakkında verdiği raporu inceleyerek gerekli kararları almakla yükümlüydü.³⁷⁴ Ayrıca 1332 senesi Ticaret ve Ziraat Nezareti Bütçesine, faslı mahsus olarak, 40.000.000 ilavesine dair kanun lâyihası hakkında Meclis-i Ayan Riyaseti tezkire verilmiştir. Meclis-i Ayan Reisi Rıfat Bey tarafından 4 Mart 1334’te okunan tezkire aynen şöyleydi: “Lüzum görülecek mahallerde ahaliye tavizen çift hayvanatı pulluk ve sair âfet ve edevatı ziraiyye ve hafriyye tedarik ve tevzi ve itası masarifine ve bu hususta

³⁷²Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; I. Devre, C:I,7 Kânunuevvel 1335,s.348.

³⁷³ Zafer Toprak; *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*,Yurt Yayınları, **Ankara**,1982,s.321-322.

³⁷⁴Zafer Toprak; *İttihat -Terakki ve Cihan Harbi*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003,s.92-93.

istihdam edilecek mütehassıs memur ve makinistlerin ücuratı ile harcırahlarına ve mahrukat ve masarifine karşılık olmak üzere Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin 1332 senesi bütçesine faslı mahsus olarak 40 milyon kuruş tahsisatı fevkalade ilavesi hakkında hükümetçe 22 Ağustos 1332 tarihinde tanzim ve Meclis-i Mebusan catashihan birkabul 17 Kânunusani 1332 tarihli ve 565 numaralı Tezkere-i aliyeye-i Riyaset penahileriyle irsal kılınan Kararı Muvakkat ile ahiren tahsisatı mezkûreden 1332 senesi zarfında sarf olunamayan mebalığın 1333 senesine devr ve sarfı hakkında bir fıkra ilavesi teklifini mutazammın Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin iki kıta tezkeresi Meclis-i Ayan Maliye Encümenine havale edilmişti.”³⁷⁵

Cihan Harbi'nin ilk yıllarında tarımsal üretimde beliren belirsizlik kısmen de olsa ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Tekâlif-i Harbiye ve benzeri yöntemlerle üreticinin malına el koymaktan vazgeçildi; üreticinin yetiştirmiş olduğu ürünlere yüksek fiyatlar konularak üretim teşvik edilmeye çalışıldı. Bununla da yetinilmedi yoksul köylüye tohumluk verilerek köylüyü rahatlamaya çalıştı. Bunun için 16 Şubat 1330'da Antep mebusu Ali Cenani Bey'in teklifiyle çıkartılan kanunla zahiresi olmayan köylüye tohumluk dağıtıldı: “Hükümet fukarayızürraa tohumluk vermek için, Meclisi Mebusanın münakit olmadığı bir zamanda bir layihai kanuniyye, bir muvakkat kanun neşrederek 200 bin lira kadar bir para vermiş. Bu para ile tohumluk zahiresi olmadığı tahakkuk eden zürraa gelecek sene mahsulünden hükümetin irade edeceği bir mahaldeki ambara aynen teslim edilmek üzere tavizen tohumluk zahire veriyor...”³⁷⁶ Anadolu çiftçisi bu politikalar karşısında kayıtsız

³⁷⁵ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; III. Devre, C:III,4 Mart 1333,s.3.

³⁷⁶ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; III. Devre, C:I,16 Şubat 1330,s.469

kalmadı. Yetirmiş oldukları ürünlere verilen fiyatlar sayesinde tüm olanaksızlıklara rağmen, üretim artışı kaydedilmiş ve kısa sürede mallarını pazarlara sevk etti.³⁷⁷

Bu girişimlerden sonra tarımsal ürünlere yüksek fiyat ödeyerek üretimi artırma girişimleri sonuçlanmış, savaşın tüm olanaksızlıklarına karşın, pazara açılmış üretim artışı kaydedilmişti. Tarımsal ürün fiyat politika belirlenişinde İttihatçıların payı büyüktü. Bu gelişme Anadolu ekonomisi üzerinde bir şok etkisi doğurmuş, Anadolu köylüsünü uyarmış, uyandırmıştı. Cihan Harbi ülke ekonomisini dışa kapayarak yerel tarımsal ürünlerin rağbet bulmasına neden olmuş, kırsal kesim parasallaşmıştı. Tabii bu süreçte izlenen enflasyonist para politikasının payı büyüktü. Dış pazarların kapanışı, tüccarı Anadolu'ya sevk etmişti. Birkaç aydan beri pirinç, fasulye, patates, tereyağı, bal ve sair bin türlü mekulât Anadolu'dan gelerek İstanbul pazarlarını kapladı. Eğer bu ihtiyaç doğmamış olsaydı Anadolu'da bu kapasiteler önemsiz kalırdı; dış pazarların daima pahalı olan ecnebi mahsulât ve mamulâtı tüketilirdi. Fiyat politikasının yanı sıra hükümetin diğer bir olumlu girişimi çiftçiye tohumluk dağıtmasıydı. Ziraat Bankası köylüye açtığı kredi olanaklarını genişleterek üreticiyi bir ölçüde murabahacı, simsar ve tefecinin elinden kurtardı. İttihat ve Terakki iktidarı, savaş yıllarında aşar ve ağnam vergisinin kaldırılmasını önererek üreticinin piyasa mekanizması göstergeleri doğrultusunda üreticinin özendirilmesini savundu.³⁷⁸

Ancak, İttihat ve Terakki bu tür vergilerin köylüyü caydırıcı nitelikte olduğunu bilmesine karşın malî gerekçelerle bunları yürürlükte tutmak zorunda kaldı. Buna rağmen İttihat ve Terakki üretici lehine bazı önlemler almaktan da geri

³⁷⁷ Zafer Toprak; **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.323.

³⁷⁸ Zafer Toprak; **a.g.e.**, s.324.

kalmadı. 1331 ve 1332 senelerine ait Arazi ve Musakkafat vergilerinin affına gidildi. 10 Kanunievvel 1332'de 53 Numaralı Kanun Meclis reisi önderliğinde müzakere edildi. Düşman bombardımanından mutazarrır olan mahallerde 1331 ve 1332 seneleri Arazi ve Müsakkafat Vergilerinin affı hakkında lâyiha-i kanuniyyedir. Madde -1:“Harb-i hâzırda düşman tarafından bombardıman edilen mahallerde gerek Arazi, gerek Müsakkafatı harabı olan mükellefinin o mahallerde bulunan diğer emlâkinin vergileri dahi bu bombardımanın vuku bulduğu tarih-i taksitinden itibaren harbin hitamını takip eden taksite kadar affedilmiştir...”³⁷⁹ Şeklinde çıkartılan kanunun birinci maddesiyle vergi affına gidildi. Köylünün yükünü hafifletme doğrultusunda ilk önlem olarak iltizamdan ayrılarak aşarın emaneten idaresi kararlaştırıldı. Devlet Tanzimat'tan beri bir türlü beceremediği bu reformu savaş koşullarında İttihat ve Terakki iktidarı bu reformu gerçekleştirmeye çalıştı.³⁸⁰

1917 ve 1918 yıllarında, cepheden uzak topraklarda, savaşın ilk yıllarına oranla ekili alanlar genişledi. Öte yandan savaş yıllarında Çukurova'da geniş alanlar pamuk ekimine açıldı. Savaş yıllarında dış ticaret olanaklarının kısıtlanması ve eldeki stokların giderek tüketilişi, eskiden pazarda rekabet olanağı bulamayan Anadolu ürününe talebi artırdı. Savaş öncesi dış ticaret kanalıyla yurt dışına çıkan servet bu kez Anadolu'ya yöneldi.³⁸¹ Ziraat Bankası'nın kredi olanakları genişletilerek Anadolu rençperi kısmen gözetilmişti. Bundan böyle Türk iktisadî mukadderatını kendi eline almıştı. Toprağının feyiz ve bereketinden, emeğinin semeresinden kendisi yararlanıyordu. Eskiden borçtan başını kaldıramayan, yoksulluk nedeniyle malını

³⁷⁹Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; III. Devre, C:I,3 Kânunuevvel 1332,s.207.

³⁸⁰Zafer Toprak; **İttihat -Terakki ve Cihan Harbi**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003,s.94.

³⁸¹Zafer Toprak; **Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)**,Yurt Yayınları,Ankara,1982,s.325.

murabahacıya yok pahasına kaptıran Türk köylüsünün cebi artık para görüyordu. Ürününe el konulmuyor, istediği zaman ürününü istediği fiyata satabiliyordu. Ekim yöntemi ıslah oluyor, gelişmiş ülkelerin hemen tümünde görülen kooperatif türü örgütlenmeler giderek yaygınlaşıyordu.³⁸²

Cihan Harbi kırsal kesimin parasallaştığı bir evreydi. Ancak, cepheye giden geri dönmüyordu. Anadolu'nun parasallasın savaşın beşerî sermaye kaybının yanında bir ayrıntı olarak kalıyordu. Bütün bu çabalara karşın Cihan Harbi topyekun bir savaştı. Arz tüm savaşlarda olduğu gibi talebin gerisinde kalıyordu. Savaşta yitirilen topraklar üretim dışı kaldı, sürekli genişleyen cepheler son kertede ekim alanlarını daralttı, savaş öncesine oranla toplam tarımsal üretimdeki düşüş önlenemedi.³⁸³

Sanayii türü	1913	1915	1913	1915	1913	1915
Gıda Sanayii	74	75	71	57	3281	3916
Toprak Sanayii	16	17	16	5	980	336
Deri Sanayii	12	13	11	12	930	1270
Araç Sanayii	19	24	19	19	705	377
Dokuma Sanayii	70	73	61	36	7765	6763
Kırtasiye Sanayii	51	51	51	49	1897	1267
Kimya Sanayii	10	11	10	4	417	131
Toplam	252	264	182	226	16975	14060

Tablo I: 1913 ve 1915 yıllarında işler durumda olan kuruluş sayısı ve çalışanların toplam miktarı Mevcut Olanlar İşler Durumdakiler Çalışanlar Toplamı.³⁸⁴

³⁸²Zafer Toprak; **İttihat -Terakki ve Cihan Harbi**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003,s.95.

³⁸³Zafer Toprak; **a.g.e.** s.96.

³⁸⁴Zafer Toprak; **a.g.e.** s.96.

Cihan Harbi yıllarında tarım dışı kesimlerde de işgücü açığı giderek önemli boyutlara vardı. 1913 ve 1915 yılları için gerçekleştirilen sanayi istatistikleri bu konuda somut veri sağlamaktadır. Nitekim bu yıllar arasında istatistiklerin kapsadığı kuruluş artarken faaliyette bulunan işletme sayısı ve çalışanların toplamı miktarı düştü. Bazı kentlerde işgücü sayısındaki düşüş genel ortalamadan daha da belirgindi. Savaş ilerledikçe erkek nüfusun cepheye sevk edilmesi nedeniyle emek arzı sınırlı kaldı, kentlerde ve kırsal alanlarda erkek işgücü bulunamaması sonucu Osmanlı kadını çalışma yaşamına girdi. Fabrikalardan atölyelere, yol yapımından sokak temizliğine kadar birçok iş sahasında kadın işçi çalıştırılmaya başlandı. Savaş yıllarında Enver Paşa'nın girişimiyle kurulan Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyyesi, kadınları işe yerleştirmede önemli katkılarda bulundu. Kadınlar gönüllü olarak askere alındı. Birinci Ordu tarafından oluşturulan kadın işçi taburlarıyla geri hizmette işgücü açığı giderildi.³⁸⁵ Tarım sektöründe, Cemal Paşa'nın öncülüğünde, Dördüncü Ordu'nun derlediği Kadın Amele Taburları Çukurova yöresine sevk edildi. Ancak, cephelerde insan kaybı büyüktü. Kısa dönemde bu tür özendirici yöntemlerle nüfus açığının giderilmesi olanaksızdı. Savaş yıllarında işgücü açığı ekonominin hemen her alanında belirgin bir biçimde hissediliyordu.³⁸⁶ Beslenme sorunu İttihatçı kabinenin, tarıma ayrı bir önem vermesini gerektiriyordu. Köylüye tohumluk ve çift hayvanı temini iktidarın temel kaygılarından birini oluşturdu. Amele taburlarının giderek tarım kesiminde istihdamına başlandı. Hasat ve harman sırasında on üç binden fazla makine ve yeni hasat aleti dağıtıldı. Bağlar için Avrupa'dan gaztaşı ve kükürt getirtilerek Ziraat

³⁸⁵ Zafer Toprak; **İttihat ve Terakki Cihan Harbi**, İstanbul, 2003, s.96; Bkz. Ek: V, Vakıf; 11 Şubat 1918.

³⁸⁶ Zafer Toprak; **a.g.e.**, s.97.

Bankası aracılığıyla vilayetlere dağıtıldı. Ancak, savaş yetmezmiş gibi, kuraklık, dolu, çekirge afeti ve salgın hastalıklar verimi sürekli olumsuz etkiliyordu. Dönemin hükümeti çekirge afetinin getirmiş olduğu zararları önlemek için 19 Kânunusani 1326'da Çekirge itlafına dair kanun layihasının müzakere etmek zorunda kaldı. Madde: “Bir mahalde çekirge zuhur ettiği veya tohum bıraktığı meşhut olduğu anda, o civardaki kura muhtaran ve ihtiyar meclisleri ve ahalisi meskûn olmayan mahallerdeki aşairrû esası keyfiyeti derhal mahallî Hükümetine ihbar ve mevkiini irae etmeye medburdurlar.”³⁸⁷ şeklinde meclis reisi tarafında kanun layihası okunmuştur. Bir süre sonra ordu devreye girdi. Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Harbiye müşterek bir ziraat idaresi oluşturdu. Buharlı makine ve çift hayvanı temin edilerek Konya'nın geniş ovaları ve Batı Anadolu'daki metruk arazi ekime açıldı. Çukurova'da mısır ekimine girişildi. Bursa, Adana ve Konya'da geniş ölçekte pirinç yetiştirildi. Pirinci çeltiğinden ayırmak için makine getirtildi. Patates, mısır, akdarı ekimi özendirildi. İlk ve ortaokul öğrencilerine haftada iki gün yöre ziraat memurları aracılığıyla ziraat dersi verildi. Böylece orak ve harman mevsimlerinde öğrencilerin üretime katkıları beklendi.³⁸⁸

3.2. İttihat ve Terakki Dönemi Hayvancılık

Osmanlı Devletinde Cihan Harbi yıllarında en büyük kaybın yaşandığı sektörlerden birisi de hayvancılık olmuştur. Uzun yıllar boyunca Ağnam Vergisi altında ezilen halkın mağduriyeti bu dönemde giderilmeye çalışıldı. İttihat ve Terakki iktidarı bu mağduriyete kayıtsız kalmadı. 31 Kânunuevvel 1324'te çıkartılan şu kanunla ağnam

³⁸⁷ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; I. Devre, C:II, 19 Kânunusani 1326, s.456.

³⁸⁸ Zafer Toprak; İttihat ve Terakki Cihan Harbi, İstanbul, 2003, s.98.

zulmüne son verildi. Meclisi Mebusan Riyasetine, Madde-1:“Devri menhusu istibdadın halkımıza reva gördüğü zulmün birisi de Ağnam Rüsümünün tezyididir. Şu tezyidi rüsümün köylülerimize pek ağır geldiğinden koyun ve keçi yetiştirmekteki gayretleri bütün münkesir olarak evvelce sürü sahibi olan pek çok köylülerimizin şimdi iki koyunu bile bulunmuyor. Bu cihetin nazarı dikkate alınmasıyla ve Ağnam Rüsümünün mutedil bir surete icrasını talep eylerim.”³⁸⁹

Ülkenin savaş öncesi kırk yedi milyon dolayında büyük baş hayvanı vardı. Hayvan neslinin ıslahı için baytar sayısının arttırılması gerekiyordu. Baytar Mektebi kadrosu ele alınarak yılda altmış baytar yetiştirecek şekilde genişletildi. Mektebe laboratuarlar eklendi. Çağdaş bilgilerin okul müfredatına alınması için Almanya'dan on baytar getirilmesine karar verildi. Savaş yıllarında diğer bir sorun bulaşıcı hayvan hastalıklarıydı. Emrâz-ı Hayvaniyye için mevzuat çıkarıldı ve bir zabıta ihdas edildi. Kanun gereğince itlaf edilen hayvanların karşılığında belli bir ücret verilerek sahiplerinin mağduriyeti giderilmeye çalışıldı. Hayvanları bulaşıcı hastalıklardan korumak için serum üretimine önem verildi. İstanbul bakteriolojihanesi, Pendik'te yeni inşa olunan bir binaya taşındı. Erzincan'daki serum olanakları genişletildi. Eskişehir'de yeni bir serum bakteriolojihanesi açıldı. Bu arada hayvancılıkla uğraşanların bilgilerini arttırmak için açık dille yazılmış risaleler bastırılarak dağıtıldı. Çifteler çiftliğinde Arap atı sayısı arttırıldı.³⁹⁰

Ancak, savaş yıllarında diğer olumsuzluklardan bir tanesi de çekirge afetleriydi. 1914 yılında baş gösteren Fas çekirgesi istilası mahsule büyük zarar

³⁸⁹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; I. Devre, C:I,31 Kânunuevvel 1324,s.160.

³⁹⁰ Zafer Toprak; a.g.e, s.98.

vermişti. Çekirge itlafı için bütçede muzır hayvanlar itlafı tahsisatı arttırılarak o yıl on milyon okkaya yakın çekirge tohumu toplattırılmış, üç milyon dönümden fazla çekirge tohumu gömülü arazi sürdürülmüş, milyonlarca çekirge itlaf edilmişti. Ertesi yıl Sudan çekirgesi diye bilinen siyah çekirge istilasıyla karşılaşılıyordu. Bunların imhası için uzmanlardan oluşan bir komisyon kurulmuş, bu komisyonun kararlarını uygulamak üzere Harbiye Nezareti'yle müştereken bir Çekirge Mücadele Teşkilâtı vücuda getirilmişti. Amele taburlarından on üç tabur bu işe tahsis edilmiş, yine askerliğini yapan yetmiş kadar ziraat memurunun yönetiminde Sudan çekirgesinin yaygın olduğu mıntikalara sevk edilmişti. Bu amaçla Almanya'dan uzman heyet ve gerekli araç-gereç getirtilmişti. Nihayet İstanbul'da Haşerât-ı Muzırre İstasyonu ve bitkisel hastalıkların teşhis ve tedavisi için bir Emrâz-ı Nebâtiyye İstasyonu, ayrıca tohum ve kimya laboratuvarları açılmıştı.³⁹¹

3.3.İttihat ve Terakki Dönemi Sanayi

XIX. yüzyılda Avrupa'da sanayi alanında meydana gelen teknik gelişmeler Osmanlı Sanayisi'ni derinden sarstı. Kısa süre de seri üretimin getirmiş olduğu üretim fazlası mallar Osmanlı pazarlarında yerini aldı. Ucuz mallar karşısında tutunamayan Osmanlı esnafı piyasadan çekilmeye başladı. Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu mamul ihtiyacı için gittikçe artan bir nispette dış piyasalara tabi bir duruma girmiştir. Bu durum savaş yıllarına kadar devam etti. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin sanayi alanında çöküşünü hızlandıran diğer bir gelişme sermaye eksikliği olmuştur.1325'te Mecliste yapılan görüşmelerde Manastır Mebusu Pañçedoref Efendi almış olduğu sözde sermayenin önemini şu cümlelerle ifade eder: "... Memleketimizin hayat ve

³⁹¹ Zafer Toprak; **İttihat ve Terakki Cihan Harbi**, İstanbul, 2003, s.96-98.

memat meselesi olan sermaye bahsine büyük bir tesir vardır. Mahsulatın toprağa nispeten vaziyeti, yani arazisiz mahsulat nasıl yetişmezse, sermayesiz dahi sanayi ihdas ve ihya edilmez. Sanatların vücudu sermayeye mütevakıftır. Bundan mâtâ, sanayi sermayeye muhtaç olduğu gibi, vücudu Devletin hayatı olan ziraat dahi inkişam ve neşvü nema bulması, kan damarlarının yani vesaiti nakliyenin...³⁹² 1913 sanayi anketine göre, imparatorluğun sınaî madde bakımından harice tabiiyet derecesi şöyle idi.³⁹³

Sanayi dalı	%	
Gıda sanayii	39.2	
Debağat sanayii	64.1	
Tekstil sanayii	76.5	
Tahta Sanayii	42.2	
Kimya Sanayi	85.7	
Ortalama	59.2	

Tablo II:1913 sanayi anketine göre, imparatorluğun sınaî madde bakımından harice tabiiyet derecesi tabloyla gösterilişi.

1329 ve 1331 Sanayii İstatistiği Mamul ithalatının dörtte biri Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan, % 65'i 1914'te düşman safına geçen memleketlerden, %10'u bitaraf memleketlerden yapılmakta idi.1913 yılında kömür istihlaki, ilk defa olarak, bir milyon ton haddini aşmış, bunun % 20'si dışarıdan sağlanmıştır. Buna

³⁹² Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; I. Devre, C:V,18 Haziran 1325,s.107.

³⁹³ Vedat Eldem; Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Ankara, 1994, s.10.

ilaveten Rusya'dan 176 bin ton petrol ithal edilmiştir. Sanayileşme hareketini tesiri bakımından en mühim adım, savaştan önce, Teşviki Sanayi Muvakkat Kanunu'nun kabulü ile atılmıştır. Bununla beraber kanun iki noktadan eksik kalmıştı. Birincisi sınıfl müesseselere, ihtiyaçları bulunan tesis ve işletme kredisini derpiş etmemesi, ikincisi, hariçten vaki olacak rekabete karşı himaye tedbirleri getirmemesi. İmparatorlukta kredi hacminin darlığı ve tevzindeki tatbikat, sanayinin gelişmesini engelleyen hususlardan biri olmuştur.³⁹⁴

İştigal sahası muayyen olan Ziraat Bankası istisna edilirse, bankaların belli başlı faaliyetleri ticaret kredisine ve hükümete avans itasına gibi mahdut işlere inhisar etmekte idi. Mevduata dayanan muameleler henüz taammüm etmemiş olduğundan, bankaların ikraz faaliyetleri öz sermayeleriyle tehdit edilmiş dar bir sahada cereyan etmekte idi. Bütün bankaların açtıktan toplam iki milyarlık kredi içinde, sanayi kredisi 150 milyonu geçmiyordu. Himaye tedbirlerine gelince, burada hükümetin eli kolu ticaret mukaveleleri ve kapitülasyonlarla bağlı bulunmakta idi. Kapitülasyonları muahedelerden ayıran fark, bunların muahedeler gibi talebe, müruru zaman veya ahval ve şartlara göre tadilata müsait bulunmaması, ahkâmının sabit ve değişmez olması idi. İlgili bütün devletlerin rızaları olmadıkça, bunlarda herhangi bir değişiklik yapılması mümkün değildi. Osmanlı hükümetleri seneler süren uzun müzakere ve pazarlıklardan sonra, 1907 yılında ithal resmini % 9'dan % 11'e iblağa muvaffak olmuşlardı. Şu kadar ki, ithal resmine yapılan zammın dörtte biri Düyûn-u Umûmiyye'nin resûlmal akçasının itfasına, dörtte üçü Rumeli Vilayetlerinde ıslahat icrasına tahsis edilecekti.³⁹⁵

³⁹⁴ Vedat Eldem; **a.g.e**, s.11.

³⁹⁵ Vedat Eldem; **a.g.e**, s.11.

Her şeye rağmen Teşviki Sanayi Kanunu memlekette yatırımlara karşı isteği artırmıştır. Neşrini takip eden iki yıl zarfında kanundan faydalanmak için müracaat edip, istekleri kabul olunan müesseselerin adedi 117'ye baliğ olmuş, bunlardan 18'i 29 milyon sermaye ile yeniden teşekkül eden şirketlere ait bulunmuştur.³⁹⁶

Ankara	2	İzmir	11	Konya	19
Aydın	3	İzmit	1	Kütahya	3
Bursa	3	Karahisar	1	Niğde	1
Erzurum	1	Kastamonu	1	Saruhan	1
Eskişehir	2	Kayseri	2	Trabzon	1

Tablo III:1920 değin Anadolu'da kurulan anonim şirketlerin vilayetlere göre dağılımı.³⁹⁷

3.4.İttihat ve Terakki Dönemi Milli Bankacılık

İkinci Meşrutiyet'in ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktisadî, malî sorunlarla yakından ilgilenmeye başladı. Dünya ekonomisinin her zaman ülke çıkarıyla uyumlu gelişmediğini gördü. Her ülkede ulusal nitelikte kredi kurumları vardı. Osmanlı çaresizlik içerisinde bu tür bir görevi yabancı bir kuruluşa vermişti. Artık milli nitelikte bir devlet bankası kurmanın zamanı gelmişti. Osmanlı Maliyesi, Osmanlı Bankası ve Düyun-u Umûmiye'ye danışmadan iş göremiyor, bu kuruluşlar ise Londra ve Paris'teki idare meclislerinin sözünden çıkmıyorlardı.³⁹⁸

³⁹⁶ Vedat Eldem; **a.g.e**, s.11.

³⁹⁷ Zafer Toprak; **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.62.

³⁹⁸ Zafer Toprak; **İttihat -Terakki ve Cihan Harbi**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.57.

Bankacılık alanındaki ilk tepkiler basında gözlendi. Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye Dergisi vatanperver bir bankanın kurulmasını öneriyordu. Ülkenin iktisadî ve malî esaretten kurtulması için bir hükümet bankasının şart olduğunu belirtiyordu. Millî banka görüşü Balkan Harbi ertesinde daha da güçlendi. 1914 başlarında bu amaca yönelik girişimlerde bulunuldu, Evkaf Bankası yasa tasarısı Meclisten geçirilerek, Evkaf Nezareti'nin de sermayedarları arasında yer alacağı bir banka kuruldu. Merkezi İstanbul'da bulunmak ve Meclis-i İdare'nin kararı ve Evkaf Nezareti'nin direktifiyle doğuda şubeler açabilmek üzere kurulan Evkaf Bankası'nın sermayesi 500.000Osmanlı lirasıydı. Evkaf Bankası bankacılık işlemlerinin yanı sıra ticari ve zirai şirketler kurabilecekti.³⁹⁹

Evkaf Bankası kurma girişimi pratik bir nedenden kaynaklanıyordu. Evkafın elinde bir birikim bulunuyordu. Devletin bunu nemalandırması kolaydı. Nitekim aynı yıl İzmir'de de bir Evkaf Bankası kurma girişiminde bulunulmuştu. Cihan Harbi ile birlikte olaylar bambaşka bir yönde gelişti. Savaş ortamında vurgulanan Milli İktisat görüşleri ulusal bankacılığı ön plana çıkardı. Osmanlı Bankası'nın yerini alacak milli sermayeli bir devlet bankası ülkenin iktisadî bağımsızlığı açısından zorunluydu.⁴⁰⁰ Kurulacak olan millî banka zamanla devlet bankasına dönüştürülecek, Osmanlı Bankası'nın işlevini üstlenecekti. Ama şimdilik temkinli davranmak gerekiyordu. Banka kurulmalıydı ve giderek bu tür bir işlevi üstlenmeliydi. İtibâr-ı Millî Bankası bu tür bir anlayışın ürünüydü. 1917 başında 4 milyon lira sermayeyle Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası doğdu. Bundan ayrı Çiftçilere kredi sağlayan Ziraat Bankası faaliyetlerine devam ediyordu. Yurdun dört bir köşesinde bankalar ve tarımsal şirketler

³⁹⁹Zafer Toprak; **a.g.e.** s.57.

⁴⁰⁰Zafer Toprak; **a.g.e.** s.58.

kuruluyordu. Konya, Kayseri, Bursa, Manisa, Aydın ve daha birçok yerde, bunlara bir örnek Konya’da kurulan bankadır.⁴⁰¹ Ayrıca Aydın’da da Milli Aydın Bankası ve Aydın Kooperatif İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi 1918’de kurulmuştu.⁴⁰²

3.5.İttihat ve Terakki Dönemi Para Politikası

İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara geldikten sonra, ülkede sağlam ve tam bir para sistemi kurmak için bazı çalışmalar yaptı. Bunlardan 1912 tarihli Battal Meskûkât veya ıslahı için sermaye teşkili kanunu bu maksatla yayınlanmıştır. Ama bunun bir çözüm olmadığını gören hükümet 8 Nisan 1914 de Tevhid-i Meskûkât adı verilen kanunu yayınladı. Bu kanun, devletin para sisteminin değer ölçüsü olarak altın fakat muhasebe sikkesi olarak kuruşu kabul etmişti. Bununla da yetinilmedi 26 Teşrinievvel 1331’de devlet ek olarak altının dışarıya ihracını kısıtlayan kanun çıkardı. Altın ihracının menine dair kanunu muvakkat. Madde-1:“Maliye nezaretinden mezuniyet istihsal etmeksizin, Memalik-i Osmaniyye haricine sikke veya külçe halinde altın ihracı memnudur. Bu fiile mütecasir olanlarla delalet ve vesayet edenler hakkında üç aydan iki seneye kadar hafif ve çıkardığı altın kıymetince cezai nakdî hükmolunur. Kaçak olarak ihracına teşebbüs olunan altınlar, müsadere olmakla beraber fail ve şerikleri kezalik üç aydan iki seneye kadar hapis olunurlar.”⁴⁰³ Hesap akçesi olan 1 Kuruştı nazari olarak 0,066151 gr. altın mevcut olup 0,022785 Franga eşittir. Altın ölçü birimi olarak kabul edilen kuruşluk sikke nikel olarak basılacak ve 40 para olacaktır. Meskûkât için kabul sınırı nihayet 300 ve

⁴⁰¹Zafer Toprak; **a.g.e**, s.57.

⁴⁰² Sina Akşin; **Türkiye Tarihi** C.IV, İstanbul, 1995, s.56.

⁴⁰³**Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**; III. Devre, C:I,26 Teşrinievvel 1331,s.692

nikel meskûkât için 50 kuruştur. Bundan fazla miktarda gümüş ve nikel kabulü için hiçbir borçlu zorlanamaz.

I.Dünya Savaşı'nın devamı ve bundan dolayı basılan ve miktarı giderek artan kâğıt paradan başka piyasada tedavül aracı olarak altın ve gümüş meskûkât kalmaması, bu kanunun kısa süreli de olsa uygulanmasına imkân bırakmamıştır. İlk defa 1840 yılında basılan Kâğıt para büyük sıkıntılarla Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar geldi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında kâğıt paranın tedavüle sürülmesiyle Osmanlı para sistemi işlerliğini tamamen kaybetmişti. Kâğıt para sistemi Bâb-ı Âli'nin parasal meselelerine çözüm getirememiştir. Onun için Bab-ı Âli bu meseleyi çözmek için Bankı Osmanî tarafından çıkarılan banknotların aynı nakit gibi tedavül ve kabulüne mecbur olduğuna dair 4 Kânunusani 1331'dekanun layihası hazırlar. Bankı Osmanî tarafından çıkarılan banknotların aynı nakit gibi tedavül ve kabulüne mecbur olduğuna dair kanun layihası.⁷¹ numaralı Kanunun 1. Maddesi Meclis reisi tarafından aynen şu şekilde okunmuştur :“Bankı Osmanî tarafından tedavüle çıkarılan banknotların Memalik-i Osmaniye'nin her tarafında, gerek Devletle efrad arasında ve gerek beynel efrad vuku bulacak bilumum tediyat ve sarfiyat ve ahzûitada aynı nakit gibi tedavül ve kabulü mecburidir.”⁴⁰⁴ Kanun Mecliste yapılan oylamayla kabul edilir; ancak muhalif mebuslar tarihin tayin edilmemesinden yakınır. Muhalif, Mustafa Nedim Bey (Kengiri Mebusu) Bu kanunun müddeti meriyeti tayin olunmuyor. Kanun meri olduğu müddetçe deniliyor. Seferberlik müddetince veyahut iki sene müddetle denilsin. Eğer seferberlik müddetince denilirse veyahut iki sene denilecekse o vakit olabilir. Söz alan dönemin Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey (Dâhiliye Nazırı ve Maliye Nazır Vekili) (Edirne) Bir

⁴⁰⁴Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; III. Devre, C:I,4 Kânunusani 1331,s.364.

müddet tayin edilirse, herkes aynı günde banknot bedelatını talep için müracaat eder. Bir buhran vukuu ihtimalinden içtinap edilerek o suretle tarih tayin edilmemiştir.”⁴⁰⁵ Şeklinde cevap vermiştir.

O güne kadar malın değerini altın ile hesaplamaya alışmış Osmanlı, bu kez kâğıt paranın altına göre rayicini belirliyor ve bu doğrultuda malına fiyat biçiyordu. Artık bir ordu mıntukasından diğerine altın gönderilemiyordu. Hatta öyle ki, kâğıt para ise ülkenin değişik bölgelerinde değişik fiyatla kabul ediliyordu. Başkentten uzaklaştıkça paranın değeri düşüyordu. 1917 Mayıs’ında 100 kuruşluk kâğıt para İstanbul’da tedavül ederken, Konya’da 30, Halep’te 25, Musul’da 10 ve Bağdat’ın diğer yörelerinde 5 kuruştan fazla madenî para ile değiştirilmiyordu.¹² Nisan 1915’ten 10 Nisan 1918 yılına kadar 7 tertip olmak üzere toplam 161.018.663 liralık kâğıt para basılmıştır. Savaşın ağır şartları, tabii olarak Osmanlı parasını olumsuz yönden etkiliyor ve yabancı paralar karşısında değer kaybına sebep oluyordu.⁴⁰⁶

Bir Osmanlı lirasının muadili dövizler

Yabancı paralarının muadili kuruş

İngiliz Lirası	903	110.69
Frank	22.80	4.39
Mark	18.44	5.42
Avusturya kronu	21.69	4.61
Ruble	8.54	11.70
Dolar	4.39	22.75

Tablo IV: Osmanlı parasının yabancı paralara nazaran rayici olarak karşılığı.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; III. Devre, C:I,4 Kânunusani 1331,s.365.

⁴⁰⁶Mustafa Öztürk; **Genel Hatlarıyla Para Tarihi**, Türkler Ansiklopedisi, C.10,s.819-820.

⁴⁰⁷Vedat Eldem; **a.g.e**, s.15.

3.6.İttihat Terakki Dönemi Kooperatifçilik Faaliyetleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidara geldikten sonra kooperatifçilik faaliyetlerine kayıtsız kalmadı. Bab-ı Âli, kooperatifçilik sorununa 1908 Devrimi sonrası kooperatifçilikle ilgilendi. II. Meşrutiyet’le birlikte hazırlanan yeni Ticaret Kanunu tasarısının ticaret-i berriye ile ilgili ilk kitabında şirket-i a’mal-i müetemia adı altında kooperatiflere de yer verilmişti. Ticaret Kanunun içeriğine göre bu dönemde oluşturulan şirketler tıpkı kolektif ve anonim şirketleri vazifesini üstlenmişti.⁴⁰⁸ 1913 yılında kooperatiflerin çalışma yöntemlerini incelemek üzere Ziraat Bankası Müdür Muavini İsmail Rıfkı Bey’in başkanlığında bir heyet Avrupa’ya gönderildi. Heyet, Romanya, Macaristan, İtalya ve Bulgaristan’daki kooperatifçilik ve tarımsal kredi girişimlerini yerinde inceledi; Bab-ı Âli’ye sunduğu rapor daha sonra kitap olarak yayımlandı.⁴⁰⁹

1914’de Ticaret ve Ziraat Nezareti, bu rapordan da yararlanarak 88 maddelik bir kooperatif şirketler yasa tasarısı hazırladı. Tasarıda kooperatiflere tüzel kişilik veriliyor, iki ya da daha fazla kooperatif şirket, tüzel kişiliklerini saklı tutmak kaydıyla, bir araya gelip heyet-i ittihadiye oluşturabiliyorlardı. Öte yandan kooperatif şirketlere bir dizi ayrıcalık tanınmıştı. Tüm İşlemleri resim, mahkeme harcı ve rüsumundan, yazışmaları posta ücretinden bağışık tutulacak, ortaklarına kâr dağıtmadıkları takdirde temettü resmi ödemeyeceklerdi.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; III. Devre, C:I,10 Kânunuevvel 1330,s.37.

⁴⁰⁹ Zafer Toprak; *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*,Yurt Yayınları,Ankara,1982,s.219-220.

⁴¹⁰ Zafer Toprak; *a.g.e*, s.220.

Tasarıya göre, kooperatif şirketleri denetlemek üzere İstanbul'da bir Kooperatif Şirketler Merkezi kurulacaktı. Bu merkez, tarım, sanayi ve ticaretle ilgili her tür kooperatifin ve bunların bir araya gelip oluşturacakları Heyet-i İttihadiyelerin kurulmasını ve çoğalmasını kolaylaştıracak, bu alanda özendirici önlemler alacaktı. Merkez, ayrıca kooperatifler arasında iktisadi ve mali ilişkileri düzenleyecek, kooperatiflere mali yardımda bulunmak üzere bir Kooperatifler Merkez Sandığı oluşturacaktı. Kooperatif şirketler yasa tasarısı Meclise sevk edilmiş, ancak çıkan I. Dünya Savaşı yasallaşmasını engellemişti. Buna rağmen savaş yıllarında güçleşen yaşam koşulları halkı, yasa olmaksızın tüketim kooperatiflerinde örgütlenmeye sevk etti. İlk girişimler Ahmet Cevat'ın önderliğinde gerçekleşti.⁴¹¹

1914'te Fatih'te Çırçır İstihlak Kooperatifi kuruldu. Bunu Unkapanı ve Perşembe Pazarı tüketim kooperatifleri izledi. I.Dünya Savaşı'yla birlikte İstanbul'da tüketim kooperatifleri İttihat ve Terakki'nin gözetiminde geliştirildi ve cemiyetin İstanbul Murahhası Kemal Bey yerel örgütlenme işini üstlendi. Savaş yıllarında taşrada da benzer kooperatifleşme girişimlerinde bulunuldu. Örneğin İzmir'de halkın et, besin maddeleri, gaz ve sabun gibi temel ihtiyaçlarının uygun fiyatlarla sağlayacak kooperatif şirketler kuruldu.⁴¹²

I.Dünya Savaşı döneminde, yukarıda belirtilen kooperatiflerin yanı sıra memur kooperatifleri de kuruldu. İlki 1916 Haziran ayında Talat Paşa'nın vekâleten üstlendiği Maliye Bakanlığı sırasında Maliye Nezaret'i'nde, ardından da diğer resmi dairelerde benzer memur tüketim kooperatifleri oluşturuldu. Savaşın

⁴¹¹ Zafer Toprak; **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 221.

⁴¹² Zafer Toprak; **a.g.e.**, s.222.

neden olduğu fiyat dalgalanmaları ile mücadelede Osmanlı aydını değişik öneriler getirmişti. İkdâm Gazetesi tüketicilerin esnafa karşı greve gitmelerini, diğer bir deyişle satıcıların boykot edilmesini öneriyordu. Ancak hemen hemen tüm gazeteler kooperatiflerin bunda en etkin çözüm olduğunda birleşiyordu. Halkı kooperatiflerde örgütlenmeye çağırıyorlardı.⁴¹³

Ahmet Cevat bir kooperatifler Heyet-i ittihadiyesi oluşturulmasını ve böylece doğrudan doğruya üreticiden toptan mal alarak her türlü aracının ortadan kaldırılmasını öneriyordu. Böyle bir örgütlenmeye gidilirse İstanbul umumi bir ahali şirketine dönüşecek, İstanbul Kooperatif Şirketleri Heyet-i İttihadiyesi adını alacak olan bu kuruluş toptan ve perakende tüm ticari ilişkileri yürüterek piyasayı karaborsacılardan arındıracaktı. Böylece tüm yurttaki fiyatlar giderek düşecek, ülkede iktisadi istikrar sağlanacaktı.⁴¹⁴

Öte yandan bu tür bir örgütlenmeyle İstanbul Kooperatifleri kısa sürede sermaye birikimi sağlayacak, tüketici kooperatiflerinin yanı sıra üretime de yönelerek kunduracılık, debbağcılık, çorapçılık, basit dokumacılık gibi sanayi kollarını geliştirebileceklerdi.⁴¹⁵

⁴¹³ Zafer Toprak; **a.g.e**, s.223.

⁴¹⁴ Zafer Toprak; **a.g.e**, s.224.

⁴¹⁵ Zafer Toprak; **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul, 1995, s.132-136.

Ankara	2	İzmir	11	Konya	19
Aydın	3	İzmit	1	Kütahya	3
Bursa	3	Karahisar	1	Niğde	1
Erzurum	1	Kastamonu	1	Saruhan	1
Eskişehir	2	Kayseri	2	Trabzon	1

Tablo V: 1920'ye değin Anadolu'da kurulan anonim şirketlerin vilayetlere göre dağılımı.

SONUÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Avrupa’da Yeni Osmanlılar olarak bilinen ve I.Meşrutiyetin ilan edilmesinde önemli bir role sahip olan, bir hareketin bir bakıma tekrar kendini yenilemesi olayıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, otoriter tarihçiler tarafından, Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin bir devamı olarak görülmüştür. Zaten içerisinde bulundukları faaliyetler ve takip ettikleri politikalar bunu açıkça göstermektedir. Topluluk Fransa’da cemiyetin ismini belirlerken tıpkı Yeni Osmanlıların kendilerinden otuz yıl önce yapmış oldukları gibi kendisine Jön Türkler adını vermişti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri Avrupa’ya kaçmak zorunda kalınca Paris’te, Yeni Osmanlıların politikasını uygulamışlardır. Bu genç asiler, Paris’te liberal Türklerden oluşan küçük bir koloni buldular. Ancak onlardan farkı cemiyetin, Yeni Osmanlılar gibi sivil aydın kesimden ziyade, aydın askeri kesim içinde doğarak, gelişimini tamamlamış bir cemiyet olmasıdır. Bu sayede Yeni Osmanlılar nasıl ki I.Meşrutiyeti ilan ettirme başarısını göstermişse, bu cemiyette II. Meşrutiyeti ilan ettirme başarısını göstermiştir. Cemiyet 31 Mart Olayı sayesinde II. Abdülhamit’in istibdadından kurtularak artık devlet ve ülke yönetiminde tek güç olmayı başarmış, önüne çıkanları ise yok etmede gerektiğinde silaha başvurabilmiş bir cemiyet olarak kısa zamanda parti haline gelmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidarının 1908-1918 iktisadi politikalarına bakıldığında; bu cemiyetin iktidarının ilk yıllarından itibaren Milli İktisat politikası izlemiş olduğu kabul edilir. Ancak hem cemiyet ve partiye ait yazılı belgeler hem de son dönemlerde yapılan akademik çalışmalara bakıldığında, İttihat ve Terakki

Cemiyeti'nin I.Dünya Savaşına kadar Milli İktisat politikası değil de, liberal bir iktisadi politika takip ettiği görülür. I.Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle devletin birçok alanında olduğu gibi, ekonomi alanında da zorunlu değişikliğe gidilir. İşte Milli İktisat dediğimiz ekonomik politika savaş koşullarının getirmiş olduğu yapısal zorunluluk sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu koşullar sonucunda İttihatçılar arasında Milli İktisat düşüncesi yaygınlaşmış ve giderek kabul gören iktisadi anlayış haline gelmiştir.

Milli İktisat,1914-1918 yıllarında Birinci Dünya Savaşı koşullarında İttihat ve Terakki tarafından savunulan ve uygulanan, devlet müdahalesiyle kalkınma ve burjuva kapitalist bir toplum yaratma politikasıdır. Osmanlı ülkesinde egemenliğini koruyan klasik liberalist ekonomi görüşüne karşı devlet müdahalesini savunan ekonomi politikası anlayışı Ahmet Mithat Efendi ve Akyiğitzade Musa Bey tarafından savunulmuşsa da, bu görüşün iktidar tarafından uygulanmaya konusu ancak Birinci Dünya Savaşı koşullarında gerçekleşmiştir.

Milliyetçilik ve devlet müdahalesiyle kalkınma hedefli ekonomi politikası Alman modelinden etkilenmişti. Milli İktisat Politikası, Müslüman Türk sermaye sınıfının yaratılmasının teşviki ile savaş koşullarının dayattığı finans, iaşe gibi sorunlara çözüm bulma zorunluluğuyla devlet müdahalesine başvurulmasıyla oluşmuştu.

KAYNAKÇA

Kaynakça I

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım, Tasnif No: HR. SYS, Dosya No: 2174, Gömlek No: 3, Belge Adedi: 97, Varak Adedi: 165, Kayıt No: 180/2.

Hariciye Nezareti, Siyasi Kısım, Tasnif No: HR. SYS, Dosya No:2175/4, Gömlek No: 4, Belge Adedi: 38, Varak Adedi: 56, Kayıt No: 44/3.

Kaynakça II

TBMM Kütüphanesi Mikrofilm Bölümü Gazeteler Arşivi

İkdam;9 Ekim 1908. ;İkdam; 26 Ekim 1908. ;İkdam; 3 Mart 1909. ;İkdam; 14 Nisan 1909. ;İkdam;15 Nisan 1908. ;İkdam; 19 Nisan 1909. İkdam;1 Ekim 1914.İkdam; Kanun-ı Evvel 1916.Tasfir-i Efkâr;8 Mart 1917.Tanin; 4 Nisan 1909. ;Tanin; 17 Teşrin-i Sani 1916. ;Tanin 17-18 Teşrin-i Sani 1916. ;Tanin;21 Teşrin-i Sani 1916. ;Tanin 12 Mayıs 1917. ;Tanin;7 Mayıs 1917.Takvim-i Vekayi;10-16 Nisan 1325. ;Sabah; Teşrin-i Evvel 1908. ;Vakit 11 Şubat 1918. ;Volkan;3 Nisan 1909. ;Volkan;4 Mart 1909. ;Volkan;14 Nisan 1909.

Kaynakça III

TBMM Kütüphanesi Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri Arşivi

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; I. Devre, C:I,4 Şubat 1324.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; I. Devre, C:I,31 Kânunuevvel 1324.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; I. Devre, C:I,4.Şubat1324.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; I. Devre, C:V,18 Haziran 1325.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; I. Devre, C:II,19 Kânunusani 1326.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; III. Devre, C:I,16 Şubat 1330.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; III. Devre, C:I,10 Kânunuevvel 1330.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; III. Devre, C:I,26 Teşrinievvel 1331.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; III. Devre, C:I,4 Kânunusani 1331.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; III. Devre, C:I,3 Kânunuevvel 1332.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; I. Devre, C:II,13 Şubat 1332.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; III. Devre, C:III,4 Mart 1333.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; I. Devre, C:I,13.Mart.1333.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; III. Devre, C:I,19 Teşrinievvel 1334.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; I. Devre, C:I,7 Kânunuevvel 1335.

Kaynakça IV

Araştırma ve İnceleme Eserleri

AHMAD, Feroz; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul 1999.

AHMAD, Feroz; **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, İstanbul1988.

AKIN, Rıdvan; **Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi**, İstanbul 2002.

AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1983.

AKŞİN, Sina; **Türkiye Tarihi**, C.III, İstanbul 2008.

AKŞİN, Sina; **Türkiye Tarihi**, C.IV, İstanbul 1995.

AKŞİN, Sina; **Jön Türkler Ve İttihat ve Terakki**, Ankara 2001.

AKŞİN, Sina; **31 Mart Olayı**, Ankara 1970.

AKTAR, Yücel; **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908–1918)**, Ankara 1999.

AYDIN, Ayhan; **İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Siyasi Gelişmeler**, Türk Dünyası Araştırmaları, S.37, İstanbul 2002.

AYDEMİR, Süreyya; **İkinci Adam**, C.1-2-3, Ankara 1993.

BABACAN, Hasan; **Enver Paşa**, Türkler Ansiklopedisi, C.13, Ankara 2002.

BAYAR, Celal; **Bende Yazdım**, C.1-2-3-4-5, İstanbul 1966.

BAYRAKTAR, Bayram; **II. Meşrutiyet Dönemi'nde Subayların Siyaset Yapmasına Engel Olmak Amacıyla Yapılan Uygulama Hakkında Bir Değerlendirme**, Osmanlı Ansiklopedisi, C.2, Ankara 1999.

BAYUR, Y. Hikmet; **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.2, K.1, K.2, K.3, K.4, Ankara 1983.

BAYUR, Y. Hikmet; **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.3, K.1, K.3, Ankara 1983.

BİRİNCİ, Ali; **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, İstanbul1990.

BİRİNCİ, Ali; **31 Mart Vakası'nın Bir Yorumu**, Türkler Ansiklopedisi, C.13, Ankara 2002.

CEMAL, Paşa; **Hatıralar**, Haz; Alpay Kabacalı, İstanbul 2001.

CEZAR, Yavuz; **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, İstanbul 1986.

ÇAVDAR, Tefik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839–1950)**,Ankara 1999.

ÇADIRCI Musa; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinde Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara 1999.

ÇADIRCI Musa; **Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik**, Ankara2008.

DEMİREL, Ahmet; **Osmanlı Meclis-i Mebusanında I. Devre (1908–1912) Mebusları**, Osmanlı Ansiklopedisi, C.2, Ankara 1999.

ELDEM, Vedat; **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara 1994.

ELDEM, Vedat; “Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları” *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler Tartışmalar*, Ankara 1975.

EROĞLU, Nazmi; “Hareket Ordusu”, Meşrutiyet'in 100. yılında Türkiye Demokrasisi, *Köprü Dergisi*, Sayı.103 2008.

EYCİL, Ahmet; **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti**, Türkler Ansiklopedisi, C.13,Ankara2002.

GÖKALB, Ziya; **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, İstanbul2004.

HALİM, Sait Paşa; **Buhranlarımız**, Haz; M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul.

İRTEM, Süleyman Kâni; **Son Osmanlı Son Saltanat Sultan Vahideddin**, Haz; Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2003.

İZZET, Mareşel Ahmet Paşa; **Askeri ve Siyasi Hayatı**, Ankara 1997.

KABACALI, Alpay; **Arap Çöllerinde Türkler**, İstanbul 2003.

KAREBEKİR, Kazım; **İttihat ve Terakki Cemiyeti,1896–1909**,İstanbul 1982.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, C.8,Ankara 1995.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, C. IX, Ankara 1999.

KARPAT, Kemal H. ;**Osmanlı Modernleşmesi**, İstanbul 2002.

KARPAT, Kemal H. ;**Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1996.

KEMER, İhsan; **Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik**, Ankara 2000.

KEMAL, Yahya; **Tarih Muhasebeleri**, İstanbul 1975.

KILIÇ, Selda, Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu, **Osmanlı Mebusan Meclisinde Ankara Mebusları ve Faaliyetleri (1908-1918)**,Ankara,2011.

KILIÇ, Orhan; **XIX. Yüzyılda Harput'ta Misyonerlik Faaliyetleri Fırat Üniversitesi**, Sosyal Bilimler Dergisi, C.3.S.1.Elazığ 1989.

KOCABAŞ, Süleyman; **Vaat Edilmiş Toprak Filistin İçin Mücadele Türkiye ve Siyonizm**, İstanbul 1994.

KOCABAŞ, Süleyman; **Misyonerler ve Misyonerlik**, İstanbul 2002.

KOCABAŞ, Süleyman; **Osmanlı İhtilâllerinde Yabancı Parmağı**, İstanbul 1993.

KÖPRÜLÜ, Şerif; **Sarıkamış**, İstanbul 1998.

KURAN, Ahmet Bedevi; **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul 2000.

MARDİN, Şerif; **Bütün Eserleri Türk Modernleşmesi**, İstanbul 2004.

MEMDUH, Mehmet; **Tanzimat'tan Meşrutiyete**, Haz; Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul 1995.

LEWİS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 1996.

METİN, Halil; **Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları**, Ankara 2001.

MURAD, Mizancı Mehmet; **Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdat**, Haz; Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul 1997.

MURAD, Mizancı; **Mücadele-i Milliye**, Haz; Sabahattin Çağın-Faruk Gezgın, İstanbul 1994.

ÖKÇÜN, Gündüz ; **“Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkati, 1913”**Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.30,Ankara1975.

ÖLÇEN, Ali Nejat; **Osmanlı Meclisi Mebusanında İttihat ve Terakki Zorbalığı ve İşkenceler**, Ankara 2000.

ÖZTUNA Yılmaz; **Büyük Türkiye Tarihi**, C.VII, İstanbul, 1978.

ÖZTÜRK, Mustafa; **Genel Hatlarıyla Para Tarihi**, Türkler Ansiklopedisi C.10.

ORTAYLI, İlber; **Tarihimiz ve Biz**, İstanbul, 2008.

RAGIB, Mustafa; **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, İstanbul 2004.

SALÂHİ, R. Sonyel; **Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemi ve Türkiye’yi Bölme Çabaları**, Belleten, C.61,S.231,Ankara 1997.

RAMSAUR, E.E. ;**Jön Türkleri ve 1908 İhtilali**, İstanbul 1972.

RAMSAUR, E.E. ;**Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu**, İstanbul 2004.

SELEK, Sabahattin; **Milli Mücadelede Ulusal Kurtuluş Savaşı**, İstanbul 1982.

SHPUZA, Gazmend; **Arnavutlar ve Jön Türkleri**, Osmanlı Ansiklopedisi, C.2,Ankara 1999.

SORGUN, Taylan; **İttihat ve Terakki Devlet Kavgaları**, İstanbul 2001.

Şeyhülislam Cemaleddin Efendi; **Siyasi Hatıralarım**, Haz; Ziyâeddin Engin, İstanbul 1978.

ŞENER Abdüllatif; **Sona Doğru Osmanlı**, Ankara,2007.

ŞEMSİ, Müfit; **Şemsi Paşa Arnavutluk ve İttihat – Terakki**, Haz; Ahmet Neziha Galitekin, İstanbul 1995.

TEKELİ, İlhan – İlkin, Selim; **Cumhuriyetin Harcı Kökten Modernite'nin Doğuşu**, İstanbul 2003.

TOPRAK Zafer; **Türkiye'de Milli İktisat(1908-1918)**,Ankara1982.

TOPRAK, Zafer; **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul 1995.

TOPRAK, Zafer; **İttihat –Terakki ve Devletçilik**, İstanbul 1995.

TOPRAK, Zafer; **İttihat -Terakki ve Cihan Harbi**, İstanbul 2003.

TOPUZ, Hıfzı; **Türk Basın Tarihi**, İstanbul 2003.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.I, İstanbul 2000.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C. III, İstanbul 2000.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul 2007.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Hürriyetin İlanı II. Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul2004.

TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi**, I.Kitap, İstanbul 1991.

UMAR, Ömer Osman; **Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri**, Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, C12.S.2.Elazığ 2002.

UMAR, Ömer O. ;**Suriye'de Kurulan Kuvay-ı Milliye Teşkilâtı Üyeleri**, Türk Dünyası Araştırmaları, S.121,İstanbul 1999.

ÜNAL, Mehmet Ali – Kodaman, Bayram; **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908–1909)**,Ankara 1996.

YAKUT, Kemal; **I.Meşrutiyet Döneminde Orduyu Siyaset Dışı Tutma Çabaları(1908–1912)**,Osmanlı Ansiklopedisi, C.2, Ankara 1999.

YAZICI, Nevin; **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Ankara 2002.

YILDIRIM, İsmail; **On dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838–1918)**,Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, C.11,S.2,Elazığ 2002.

ZÜRCHER, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul 2001.

ÖZET

“ İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi” adlı “Yüksek Lisans Tezi” çalışmamızda özellikle 1908-1918 tarihleri arasına damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ekonomi alanında yapmış olduğu faaliyetler üzerinde çalışmak şeklinde oldu. Giriş bölümünde kısa da olsa XIX. Yüzyıl Osmanlı ekonomik yapısını, II. Meşrutiyetin ilanını, İttihat ve Terakki’nin kuruluşunu oluşturan etmenlerin üzerinde duruldu.

I. Bölümde, konunun daha da iyi anlaşılması için XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nin ekonomik yapısına değinmeye çalışıldı. XIX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devletinin ekonomisi geleneksel yapısını sürdürmekle beraber, bu dönemin ortalarından itibaren dışarıdan alınan dış borçlar Osmanlı ekonomik yapısını derinden sarstı. Zaten güçlüklerle ayakta durmaya çalışan Osmanlı maliyesi Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin kurulmasıyla artık tamamen yabancı devletlerin denetimi altına girdi. Adı geçen bölümde kısa da olsa Tanzimat’la birlikte Osmanlı Devletine giren batı kurumlardan, bütçeye de değinilmeye çalışıldı.

II. Bölümde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin teşekkülünü ve II. Meşrutiyet’in ilanını sağlayan gelişmelerin üzerinde duruldu. Bu bölümde, yapılan araştırmamızın temel amacı, çalışmamızın içeriğini oluşturan iktisadi politikanın daha iyi anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

III. Bölümde ise çalışmamızın ana konusunu oluşturan İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Devletinin Ekonomik politikaları üzerinde duruldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908-1913 ve 1913-1918 tarihleri arasındaki iktidarları dönemindeki iktisadi politikalara açıklık getirilmeye çalışıldı. Özellikle çok tartışılan

İttihat ve Terakki iktidarı liberal ekonomi mi yoksa milli iktisat modelini mi uygulamaya çalıştığına açıklık getirmeye çalışılmıştır. Bunun yanında savaş yıllarında tarım, hayvancılık, sanayi, bankacılık vb. farklı üretim dallarında yapılan yeniliklerin üzerinde de durulmuştur.

ABSTRACT

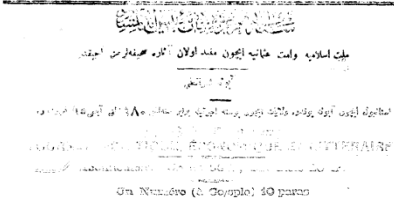
In my thesis entitled “Ottoman Economy in the period of Committee of Union” I have tried to examine the activities of Committee of Union which hit its mark especially between 1908-1918 in economics. In the introduction, I thought short the comprising factors of the economic structure of 19th century Ottoman Empire, the of the 2nd Constitutional Monarchy, and the establishment of the union and the progressive were mentioned.

In the first section for a better understanding I’ve tried to mention the 19th century Ottoman Economic structure. Till the beginning of 19th century, with maintaining its traditional structure, since the middle of this period, loans taken from the outside have shaken the economic structure of Ottoman Empire. Ottoman Finances, already running to stand with difficulty, now fully come under the outspices of the foreign states by the establishment of public loan administration of the general. Again in this section, albeit short, I’ve found it appropriate to mention the western institutions and budget. Which were entered into the Ottoman Empire with administrative reform.

In the 2nd part I’ve tried to give point to the formation of Union and Progressive association and the developments which helped to the announcement of the 2nd constitutionalism. In this section the main purpose of our research is important in terms of a better understanding of the political economy which made of the content our study.

In the 3rd section, I’ve studied on the Ottoman Economy in the period of Committee of Union. I’ve tried to clarify the economic policy of the governments between the dates 1908-1913 and 1913-1918. Especially the much debated issue that

if the Union and Progressive power tried to carry out national economic modal or liberal economic one as well, I've tried to emphasize the reforms on the different branches of production as agriculture, animal husbandry, industry, banking, ect. during the years of war.

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

Vendredi 9 Octobre 1908

[illegible]

اداره سی

باب عالیده مطبوعات داخلیه
دائرة سنده در.

تقویم و کتایب

سنه لکی

طبعة ایچون پوسته اجرتیه برابر
۱۲۰ غروشدر

اعلانات

منحصراً دواثر رسمیه اعلاناتی دوج اولنور

تدارک امرانی تاریخی
۱۳۲۶

تاریخ تأسیس
۱۳۴۷

مرجعی

مطبوعات داخلیه ده تقویم و قائیم اداره سی

دوات علییه نمایه نک جریده رسمیه سیدر

نسخه سی ۱۰ پاره به در

یومی نشر اولنور

نسخه سی ۱۰ پاره به در

خلیل حماده پاشا حضرتلری
مناسرتلی اسماعیل حقی افندی حضرتلری
سلانیک عدلیه مفتشی علی غالب بک افندی
حضرتلری
مناسرت بلغار متره پولیدی اوقسننی افندی
اولاح معتبراندن بسارایا افندی
شیخ عبیده افندی راده عبدالقادر افندی

توجهات

حرم شریف یکی مدیریته معارف نظارتی ملتی
هیئت تقشیه و معاینه اعضاسندن حافظ امین
افندی تعیین بیورلمشدر .

**

عمریه

اشقودره ولایتی مرکز بدایت محکمه سی
جزا دائره سی ریاستی بتلیس ولایتی مرکز
بدایت محکمه سی جزا دائره سی ریاستی سعادتلو
توفیق افندی به
بتلیس ولایتی مرکز بدایت محکمه سی جزا
دائره سی ریاستی وان ولایتی مرکز بدایت
محکمه سی مدعی عمومی معاونی عزتولو محمد
نوری بکه
وان ولایتی مرکز بدایت محکمه سی مدعی
عمومی معاونلکی بایزید سنجانی بدایت محکمه سی
جزا دائره سی ریاستی قوتولو عزیز افندی به
بایزید سنجانی بدایت محکمه سی جزا دائره سی
ریاستی ارزنجان سنجانی مدعی عمومی معاونی
عثمان نیازی افندی به

جزایرلی میر عبدالقادر زاده فریق محی الدین
پاشا حضرتلری
برنجی فریق سلیمان پاشا حضرتلری
شورای بحریه رئیس سابق فریق محمد پاشا
حضرتلری
مقاعدیندن فریق شوکت پاشا حضرتلری
شریف علی حیدر بک افندی حضرتلری
معارف ناظر سابق اکرم بک افندی حضرتلری
دفتر خاقانی ناظری عبدالرحمن افندی
حضرتلری
پوسته و تشراف ناظری غالب بک افندی
حضرتلری
طهران سفیری نصوحی بک افندی حضرتلری
آیدین والی سابق فائق بک افندی
حضرتلری
برنجی محکمه تجارت رئیس حلیم بک
افندی حضرتلری
اورمان و معادن و زراعت ناظری ماورو
قوروداتو افندی حضرتلری
شورای دولت اعضاسندن ماوریوی بک
افندی حضرتلری
شورای دولت اعضاسندن یورکیادی
افندی حضرتلری
خزینة خاصه شاهانه ناظری نوری بک
افندی حضرتلری
ضبطیه ناظری سامی پاشا حضرتلری
شورای دولت اعضاسندن بخور افندی
حضرتلری
بائراد سفیری آزا ریان افندی حضرتلری

طرف اشرف حضرت پادشاهیدن اسماعیلی
زورده محرم اوتوز طقوز ذات مجلس اعیان
اعضالغنه تعیین بیورلمشدر
یاور اکرم حضرت شهریارى حریه ناظرى
دولتو علی رضا پاشا حضرتلری
یاور اکرم حضرت شهریارى دولتو غازی
احمد مختار پاشا حضرتلری
یاور اکرم حضرت شهریارى مشیر دولتو
اکرم پاشا حضرتلری
یاور اکرم حضرت شهریارى مشیر دولتو
مهررشدی پاشا حضرتلری
خارجیه ناظرى توفیق پاشا حضرتلری
شورای دولت رئیس حسن فهمی پاشا
حضرتلری
تجارت و نافع ناظر سابق ذهنی پاشا
حضرتلری
شورای دولت رئیس سابق توفیق پاشا
حضرتلری
مصرلی محمد علی پاشا حضرتلری
خزینة خاصه شاهانه ناظر سابق اوخانس
پاشا حضرتلری
بحریه ناظرى عارف حکمت پاشا حضرتلری
تجارت و نافع ناظرى غابریل افندی
حضرتلری
رئیس العلما و قیاب الاشراف علی رضا
افندی حضرتلری
شورای دولت ملکیده دائره سی رئیس صاحب
بک افندی حضرتلری
طوبخانه عامره ناظرى رضا پاشا حضرتلری

ارزنجان سنجائی مدعی عمومی معاونتکی
حکارتی سنجائی مدعی عمومی معاونتکندن
مستغنی توفیق افندی به

اوله برغوس قضاسی بدایت محکمه سی جزا
دائرة سی ریاستی رازاق قضاسی بدایت محکمه سی
جزا دائرة سی رئیس سابق مصطفی رشدی افندی به
قونیه قضاسی بدایت محکمه سی مدعی
عمومی معاونتکی قترین قضاسی بدایت محکمه سی
مدعی عمومی معاون سابق نسیم افندی به
تفویض بیورلش و مومی الیم ذاتاً مخالف
بولمشدر .

نشان

یاوران حضرت شهریا بدن سواری یوز -
باشیسی حسن بکه دردنجی رتبه دن عثمانی
چرچر حریق زدکانتک تهوین احتیاجانه مدار
اولمق اوزره التي بیک رویه اعانه اعطاسیله ابراز
آثار مروت ایستندن ناشی بومایده ربیان
دوده مقیم حبیب بوی ابراهیم بوی صاحبه
دردنجی رتبه دن مجیدی

من ولایتده اداره تاجنده بولان حاشد
قبیله سی مشایخت حکومت سابه رابطه احاطه
عتلری تشید ایچون علی الدوا نصایح خبر خوا
هانه ده بولمق صورتیله اثبات صداقت ایش
اولان قبیله مذکوره مشایختدن یچی راجح
افندی به دردنجی رتبه دن مجیدی نشان دیشانلری
احسان بولرمشدر .

تبلیغات

روسیه دولتی طرفندن نوندره سفارت
سینه سی مستشاری جواد ولیوربول باش شهنبدری
انور بکره اعطا اولنان ایکنجی رتبه دن سنت
آن و فرانسه حکومتی طرفندن مکتب سلطانی
مدیری سعادتلو عزیمی بک افندی حضرتلریله
خداندکدولایتی امور انجیه مدیری تیمولون
افندی به اعطا اولنان اوفیسیه دوله نستر و کسیون
پوبلیک و واشینگتون سفارت سینه سی مستشاری
سعادتو راغب رائف بک افندی حضرتلری به
مأموریت سابقه سی اولان بروکل سفارت سینه
سی باش کتابتیله مصالحتکدار لغنده بولندینی

صره ده بلجیقا قرالی طرفندن اعطا اولنان
اوچنجی رتبه دن لئوپولد نشانلرینک مشار
ومومی الیم جانبندن قبل ولدی الايجاب تعاقب
خصوصه بالاسنایدان مساعده سینه حضرت
تاجداری شایان بیورلمشدر .

مواد عمومی

مجلس عمومینک کانون اولک دردنجی بخشبه
کونی مستعیناً بترقیه تعالی رسم کشادینک اجراسی
ونطق هایون حضرت پادشاهینک قرائتدن سکره
مواقع معینه دن کما فی السابق بر دفعه یوز بر
پاره طوب آلمسی وبوم مذکور اقسامی دواثر
امیره ایله اماکن عسکریه وسفن شاهانه نک
تنور اولمسی وارزو ایدنلر طرفلرندن اجرای
شهر آیین و اظهار شادمانی ایدلمسی و رسم کشاد
کونی بالجله دواثر رسمیه نک تعطیل اولمسی
خصوصه مجلس مخصوص وکلا قراریه بالاسنیدان
اراده سینه حضرت خلافتینک شرف متعلق
بیورلش و لازم کلانلره تبلیغات ایفا اولمشدر .

بیانه حاجت اولمذینی اوزره ارباب شقاوتک
غیب و تنکیلله آسایش و تضابطک محافظه سی
ضابطه نک وظیفه اصلیه سیدر کرچه عندالایجاب
آکا قوت الظهر اولان عساکر نظامیه نک مظا
هرسندن دخی استفاده اولنه بیلیزسه ده بو جواز
احتیاج قطعینک تحقیقه مشروطدر حال بوکه
بعض محالدره وقایع عادیله بیله جهت ملکیه جه
بلا ایجاب عسکر سوخته لزوم و سترلمکده در
معاونت عسکریه به احتیاج قطعی حصولی حالده
دخی اولالا یقین موقع عسکری قوماندانلغه
و تأمین مقصد اولنه مدینی تقدیرده صره سیله ده
بیوک قوماندانلقره و بالاخره اردو مشیریتیه
مراجعت وینه مطلوب حاصل اولمازسه حریبه
نظارت جلیه سینه ولدی الحاحه داخلیه نظارت
جلیه سینه اشعار کیفیت اولنمق لازم کلیرکن بوقاعده به
رعایت ایدلماکده در بلا لزوم عسکر سوقی قطعات
عسکریه نک طاغلمسی مخدورینی تولید ایتمکده
وطوغریدن طوغری به مرکزیه مراجعت ایدلمسی
ایسه هم معاونت لازمه بی تأخیر همده بخبراتی بیهوده
تکثیر ایتمکده در که هر ایکسی ده مصلحه تجویز
اولنه ماز بوباید حریبه نظارت جلیه سندن بوکره

وارد اولان تذکره ده معاونت عسکریه به احتیاج
حصولیه جهت ملکیه جه مراجعت و بوقاعده ایشک
درجه اهمیت تأمل و تقدیر اولنه رق قطعات
عسکریه نک لزوم سترده بارجه لمسنی انتاج ایدمک
احوالدن توفی اولنقله برابر ایجابی حالده محافظه
انضباط و تقریر آسایش ایچون بلا امهال مظاهر
عسکریه ایفاسی لازم کلنره یازلدینی بیان ایدلمک
کیفیت داخلیه نظارت جلیه سندن ولایات ولایه غیر
ملحقه به تعمیماً اشعار و مجبوریت قطعه حاصل
اولدجه عسکر سوخته لزوم کو سترلمسی ولدی
الاقضا واقع اوله حق مراجعتده اصول مجروره
رعایت ایدلمسی ضمنتده ملحقه ده وصایا لازمه
ایفاسی لزومی ازبار قلمشدر .

مأمورین و ضابطانک هرزده اولور ایله
اولسون آز جوق ویرکو ویردکلینی و نالی
حق انتخاب اولدقلری ایبراز ایده جکلری مقبوض
وقوچان و سائر کبی وثائق ایله اثبات ایده بیله
جکلری جهته بونلردن مأمورین سائر مثالی
بشقه جه علم و خبر آرائنامسی و حمیدیه خفیف
سواری آلایرینه منسوب امرا و ضابطان
صاحب مسکن اولانلرک نائل حق انتخاب اولمق
ایجاب ایده جکلندن بونلر حقیقه ده قدس
شهری داخلده املاک صاحبی اولانلره دائر انتخاب
اولنان قرار وجه ایله ایفای معامله اولمسی
مجلس مخصوص وکلا قراریه یاند کره سابه
انبا و داخلیه نظارت جلیه سندن تبلیغات اجر
قلمشدر .

افراد احتیاطیه و ردیفه نک بعض اسکله لردن
ردیف ضابطانی تأمین ایتیه رک تذکره ستر
اوتیه بری به کیتمکده اولدقلرندن و بوحاک
دوامی تجمعی سکتیه دار ایده جکلندن بحث ایله
بونک برقاعده ساهیه به ربطی ایکنجی اردوی
هایون قوماندانلغندن اشعار قلمش و افراد
جدیده و احتیاطیه و ردیفه ایله بقایا خارجه
حقیقه جکلری وقت کیده جکلری یرلری منسوب
اولدقلری ردیف بلوکلی ضابطانی معرفتیله جز
دانلرینه اشارت و تصدیق ایتدیرمکه مجبور اولوب
جز دانلری مصدق اولمیانلرک عزیمتلیرینه مساعد
اولناماسی نظامی اقتضاسندن ایسه ده احتیاج

... ..

بهر حسابی که بود
 آنچه می‌خواستند از او
 و داشتند از او
 آنجا که می‌خواستند
 ترسانه از او
 بهر حسابی که بود
 آنچه می‌خواستند از او
 و داشتند از او
 آنجا که می‌خواستند
 ترسانه از او
 بهر حسابی که بود
 آنچه می‌خواستند از او
 و داشتند از او
 آنجا که می‌خواستند
 ترسانه از او

[illegible][illegible]

أبدن بعض الرجال

[illegible]

ت. پرمپور علی، قوٹ ۱، ایروسی، ایف ایل ایمپیر،

[illegible]

[illegible][illegible][illegible]

معتبری اولونجی حاکمه و پادشاه حرکات ایستاد و
نیزه‌نار (یست) ده ورم شوق ایچیمون اجرا
ایستیکده اولان استحضارات علیه مقتضه
معلومات ورمکده و وراستحضارات، انالامدا
معلومات ورمکده و وراستحضارات، انالامدا

آئندہ واپس آؤس لئین ایلدندو.
 ۲۸ یانو ۱۹۰۰ آئندو استیجار ایلدندو.
 ۱۰۰,۰۰۰ کیکیلو
 زیات ادا ایلدندو. وین مارک ۵۰۰
 ۲۷ (ق) ... (ق) ... (ق) ...
 بودایسته ۲۷ (ق) ... (ق) ...
 ۲۷ (ق) ... (ق) ... (ق) ...

سندھ و صوبہ کے درجہ اولیٰ کے عہدے پر مقرر شدہ
داخل اور خارجہ امور کے افسران کے فائزین
مستند پر مقررہ دواخانہ کے افسران
مستند پر مقررہ دواخانہ کے افسران

دوره ۲۶ (م، ت) ... مانی غزنوی ،
 اختلده (ایو سیاح) ده جنرال (لاماروت) نے
 ایٹ فاس ایوای آرمہ سندہ واقعہ
 مصادمک ملک غزنوی سامت دولام ابتدائی

البنی و اولادہ کے لیے جو خصوصیت مساعدا
حکومت کے لیے ملک و ایجنٹ کی پوری فرائض انجام
دینے کے لیے ملے و مستحق و ان کے قبول و اسات
ایضاً ۔ قرآن مجید و رسم توہید کے اجرائی مساعدا

پیشہ جو کوئلہ سے پیدا ہونے والے برکتی
پیشہ طرقتی و آریہ لائن استعماری قبول و ترویج
ہیں۔

[illegible]

—

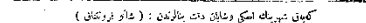
[illegible]

دولت محاربه	(برلین کی فتح)
اول و طرف	نیکو و شادمانی

[illegible]

اوسٽريا ۾ مجارستان کان جواري
برلين ۲۸ (م. آء) ۾ اسٽوڊينٽس ملج
طعنت ڪوٺيا۔ ايرانستان ڪمونسٽ ۽ افشار
ڪميونسٽي جولي ۾ ڪمونسٽ ۽ وڏي سفيرين ٽوٽي
دور ۽ وڻسٽوڪ ۾ جوياءُ آهريٽا سفيرين

بیادہ بر فرائض

[illegible]

یون وندو آمل انالک مناسندن، قمر مارک
کلوچمن قزده طرزده مہمت برودیلر . یان
ویرتک [قیلانیا] کک تام قاروشده ندہ
معدن آدہ دوست اچکی برکس وارشہ

صافون آفتاب پیاده سفینین شامه ماورد
 بزمی غریبی پیروزان عیالنامو پیروندی
 حال ایروز و زمانه بوی الیا دوشیا نه کیم ییز

جملی : ۲۴ محرم ۱۳۳۵ ۸ تشرین نائی ۱۳۳۳ ۲۱ تشرین نائی آخری ۹۱۶
 جزاء مکلفہ : نورہ بقیہ دائرہ مخصوصہ آدرسی : استانبول ، طبعین تلفون نو عمری ۴۷
 اختصار : غرض کہ خصوصیات تحریر سے ظاہر اوراق ہیئت تحریریہ و امورو اداریہ
 متعلقہ مراد طبعین ادومرہ سے کوئی نہ لیتا۔ درج اوراق کا نام اداریہ و ادومرہ
 کر کہ استانبول و کرک و لایات ایچون نمہ سے (۱۰) پارہ دہ

طہین

تاریخ نامیسی : ۱۳۳۶-۱۳۴۵ طوق زنجی سنه نومبر ۲۸۵۲
 آؤنولر آئی باشی ایله آتک اون شهنشده قیلا دیلر؛ هر آؤس سیدلی اوج غروش اجره تابه دیزه
 آؤنولر : ولات ایچون سنه ۱۰۰۰ آتک ایللی ۹۰ اوج ایللی ۴۰ آتک ایللی اون اوج غروش
 سنه ۱۸۰۰ آتک ایللی ۹۰ اوج ایللی ۴۰ اوج غروش
 اسکی نسخهر آئی یجده (۲۰) ودها اسکیلری (۴۰) یاره دزه

تبلیغ رسمی

[illegible]

حیات تشریحیہ

مجلس اعیانہ

جلسہ اعلانِ دون زوایِ سعادت ایک ہی چارلک قالہ رفت باک
مفتدیک تخت رباسہ اندہ عقد اجتماع ایدہ رک ضبط سمانی قرأت
قبول ایدہ کدن سوکرہ باش قوم اندانی وکالتدن کان آئیدہ کی
لر اقامہ اوقندی :

داس اعیان ویاست جایلهسته

[illegible]

انور
اعيانہوں میں اللہ کی پادشاہی، سلطان الہیہ کی افندی، عبدالرحمن
یوسف بک، مآذویت طلبہ متدار تفرافنامہ لری دیوان ریاستہ
حوالہ اولوں دی، متعارف امیرمکہ شریف علی حیدر پاشاک آتہ دی
تفرافنامہ، ازقونہرقی ماوریت جدیدہ سندھ موقی اولیٰ علی اولندی؛

پنجاس اعیان ریاست جلیلا، سمنہ

مجلس عمومی که اشادی مناسبه و رفقای گرام حاضر آنه احترامات
وق لعاده ملک تبلیغه اعلیاً توسط بویومکزی رجا ایدر وکال
و وفایانکر حقانده حضرت حضور سیدالمرسلینده درگاه الهی
حضر عاتده بولونده ای عرض ایلرم
امیر مکّه مکرّمه
شریف علی حیدر

اعيانند عبدالحیدر زهراوی اوندیک اعدامنه عالیہ دیوان حربیہ
راور برلینکینہ و حکم اعدامک افغان اولوندیفته دایر اولان صورتی
آئنده مندرج تذکرہ سامیہ اوقوندی :

بیئت اعیان ریاست جلیلہ سنہ

[illegible][illegible]

قدیمہ به خصوص انگریزوں کے ہاتھ لگنے کے بعد، کہتے ہیں کہ وہ لوگوں کا حوالہ دیتے ہیں
 انسانییت کو سزا دینے کے بعد وہ کیڑے کیڑے کیڑے بن گئے ہیں
 مغلوب طاقتوں کی کج استعمالی۔

خبر بر زمین آمدی. نهار و آیدن یوحنا را می دیند
و بیا به خصوص دینار. آن نتیجه می؟ آوروپا
تا خارج جریانی یونی ادعا ابتدای. و فلان حال حاضره کوره
بر مقایسه پایتختیه بوله بر فکره دوشه ماکالسردی.
غیر مدوک برصودته آوروپاده دوازم آیدن نصف کفری
مشکله که تصویب سب چکدی آوروپا کفر دین
بر ملک عالمک سب کورسره سنده اصرار آیدنی موجب
اولدی. حال بوکه اون آنتینی عصردن اولاره کیدرسه که
کوروز که او زمانن آوروپا بدن هر چه نه کری بر خاها ایدی.

[illegible][illegible][illegible]

سربست برنماشه دوره‌ی باشاخرجه آدم‌ل صیقل‌اشده ه
مئنك وجده‌اشده يكي طرزده برودت و محاسن و مشتركة
معاينه، بولوفه استعدان ه متقابل اعتبار واميت و آتيني ه
اعيان خاصه‌ل اشكك باشا‌ل ه، قاييول‌اشده اعلايه
اوكرده‌ك ماملر كئيلماسي و حربه، عمويمك تصديق نائيري
بزه يكي‌دوبه دوهره صوك اديملر آتدريز، بوكن
او زه‌ده‌كي حال و اماره‌ل و باقدن سربسته‌دن ايدمه‌يلر كه
باز آتق يكي بر حركت و قاياتل علانك كيرك اوكرده
بلد ن ه تا عهده صلاحيت او ايتلاي ه، مشرعه

احتیاج کو سترن مجادلہ لے و ب مجادلہ لے ک - قبولہ کتبہ چکی
عالی ذوق و بکلیور .

الاتحاد والترقي فرقه سی

چونچه بخواه کوفی انعام و ترقی فرقه‌ای مجلس میوه نماند دانسته
مخصوصه شده عقد اجتماع باید چکند و میوه نماند که اگر میوه نماند
و کفایت هر کس که میوه نماند و اگر میوه نماند و اگر میوه نماند
و اگر میوه نماند و اگر میوه نماند و اگر میوه نماند و اگر میوه نماند

644

اقتصادی اویاتہ قلع

برآمدن بری ملکتمزک اقتصادی حیثیتده شدیه
فقد آیشیق اولدیغیز طرزده فعالیت سائیرلاری
کویورور. بویوک مقیاسده صنایع و تجارتی مل تبیل
مال آتیلدی. تیلور و سولویسکی طرزده تولیدده قشبت
ساجارلی باش قالدیر. مغللر، ملکتمزک، همی چوئرتیل
اولسون اقتصادی و صنایع مؤسسمل وجود
بولور. سائر بولردده قشبت خصوصده هیچ اولانسه

[illegible][illegible]

چيئون ڪنڌن ۾ عزم و جسامت ٻولي پورڙ: ڪندي قوت
قابليت ۾ ڪوڙ ۽ نيورڙ. ڏيهه پيليورڙ ڪ: «يا، بڙه شو وشو
تصاندي و ادمش! ڀڪ اعلى سيلي ۾ نه ايسه آرايم، ٻوڪا
فازي نه ڀاڳي لازمه يا مغهه خالده لم.»

ھەرخىسسىدە كۆزە چارۋا بونچولۇك وبو اويلاقلىق
ئەھلىنى بىك دېرىن ومەھدو . بونچولۇك دلالت ايتىدىكى شى
موجودىت ئارخىزىمىردىكى اك اساسىي انقلاب دىققەتلىرى
كىچىككىمىدە اولدىغەندىر . اولدىغەندىكى اقتصادى اويلاقلىق
تەقسىت امانەزلىرى بىزە كوستوروك حىمانەزە مەھسۇلەردىن
قەبىلىن ايدىن غەنىم مەھسۇلەت تەقسىتلىرى . كەسكىنر . مال
ساستىراچى ، اوكرە آندۇقلىرى باقمۇرى يىلە اويلاقلىقنىزىن
تەجەلەمىزچە قبول ايتىكى ، مادى موجودىتىك ايجانلىنىدىن

[illegible][illegible]

[illegible]

اوسوچك بومباردمانى
برلين ۲۹ - آلمانلار روسيهك (اوسوچ) نلعه سى بومباردمان باشلامىلاردى.
آلمانلار - اوسوچلار اددوسنك مەققىلار

برلین ۲۹ - فالدهایک فرخنده آثار عظیم اردوسی موله جنابش کریه و سکوودیک (وردودن) (تول) استحضات خطی پراستارود .
(توبه ویر نایابان) غرضتیه حرب غازی برپایه آئیندیک نصایان ویریزود : «آثار»
دشمن (وردودن) اوردننن تیبیه اشدیه و سکوودیک منظار بیک حرکات اجراسته علفدق
الزویه پراستارود : آثار جاحارایک عالمیه پراستارودن مکره آفیر توبلاریش اودنوخا هالانلاری
ایریمه ایلملارود . تجویبه الشای : آثار عسکری برعوم تیبیه سنده (سده لیس پله) ی
توبیه اوردودن (ژان دودیک) استحضات آشاردود .

بيوك حرك تقيبه سته آن با آن انتظار اولنديقي نعل ابديورلر. جروويجه غرب ايمكه اولان
اوسترا عسكري اليوم (ويشايه) ده بولمده در. روسلر شدتلي برقاومنه حاضر لانيورلر.

[illegible]

عسکرلر برك دشمنی (اولونه چو) په ملوغری یوسكوره شكاري، ووقی برلردن سقبان اولونه سو
(فزونوس) موخته لدر شمنه ودر خلطك سریت اوله یی (اونغ) دن پبله برلیور. (اونیوسو
هكی) ده نلرق غابرائی نایس ایچون تمیز مضیه یو-ل پبلردن. عسکرلر برك (اونیوسو
هكی) لك وسنه لدر دشمنی یوسكوره هكی ووقی اوله لاری بالادك معلومانان آكلشایمانده ودر.

بوداشته ۲۹ — (عبار هیراپ) غرضی، قاپانی طاعونزده و نوعه کان مصادره ر حلقه
موتی برمنیدن بوجه آتی استخباراته بوئور: دوسر، ابرک غرب استقامته طوغری
ایرله مکه موافق اوله نری دتیقه دن اعتباراً کوچک دشمن تواریک قاپان کجندری طریقله عیارلجانه
ایرله مکه موافق اوله نری دتیقه دن اعتباراً کوچک دشمن تواریک قاپان کجندری طریقله عیارلجانه
(مان)

[illegible]

مساعدون، مذکور اردو ک آزادی کلبہ می عرب
نوازشیندہ، جوتلہدہ، حرکات، عربیہ، پوراندہ
شعبہ کلبہ، بروردہ، توفیق کچریورہ، سوک

[illegible][illegible]

پرلین ۲۹ ایلول — (لوفال آنجایر) غزە سەدن : « انکاره ، مەرهیت حکومتی
عزلی ایلە پوتک بره برانکار حکومت عسکری می عین ایلهده . شەدی بتون عالم اسلام
انکاره تە ئایدینی وەئاسەتکە ئەن عارت اولینی آکلایور . مەملەتارک انکاره
سرەتە عەبادە یولە جەقارنە شەپ یوقدە . »

[illegible]

تونس و فلسطینہ احوال یک قاری شریفی اولاد بنی جہنہ قرائتہ حکومتک اور ازہ و قداد کال صکر
گویند کہ چو رونده فاله بنی آمان غزواتی پاریور .

ھندستانك خلاصكاري دېه عالمي استبدادي و هندستانده انځور كړې بڼې په
تقدرد وړې بڼېك درحال هندستانه عسكري بڼې، قېمتونه، بڼې جنې سوليدو.

قفقاسيه قيامي مسئله،

[illegible]

اوروپا حرب عمومىسى

[illegible]

محاربه و بی طرفلق

[illegible]

ایدرسه طبیی بیهتون بحران باشایه جقدوره
 حرب دارالحراکانه کلنجه اوراده آمانلر
 قیام وکلسه و غیره مو قیاملر احرازه مو قیام

آمانت روس طور برافشده (لیا) دن (اوسو وچ) .
 احمی وادرد . اورادہ بر قاج اسے حکامک
 قوط اجمے وقلعہ دوندی قوای مدافعتک

در این باره در بعضی نوشته‌ها آمده است که در این باره هیچ‌یک از نویسندگان و مترجمان این کتاب به هیچ وجه اشاره‌ای نکرده‌اند. در حالی که در این باره در بعضی نوشته‌ها آمده است که در این باره هیچ‌یک از نویسندگان و مترجمان این کتاب به هیچ وجه اشاره‌ای نکرده‌اند. در حالی که در این باره در بعضی نوشته‌ها آمده است که در این باره هیچ‌یک از نویسندگان و مترجمان این کتاب به هیچ وجه اشاره‌ای نکرده‌اند.

آنان برتلفراقامبه كوره (نوويه وردهيا) اشكايئر ايجون قنادادن، هندن ودها سار عيلاردن فرالسه په عسكر نقل وسوقده يك خزنه سي روس اردوسنك منظمآ رجعت ائدهوك شون اطاري لرله سار خسته خانه لرني

پازمشور . دوس و جیتی بر دوس غزته سئک
بر قاج گوندن بری واده اولان خبره
کوره ائتلاف مثل مطبوعاتی نور کایک کوچه
ی طرفاقی قواعدینه رعایت ایتمدیکنی یازهدوق
رحمتلک عمامه نیک حاجی آکلاشه جغه

طبیعد، حتی نوشی نلتر اقامتله دوس
 واز اتر اقامتله سوزلیک تالامد. و
 طرفان قوادینیه دورجه یوریه ایش
 وحی یوریه دوجر رملکنده کورمه توب
 رشده فضله اتر ایش القهار ایلده
 ایشلده یارانیدیه خنن ایلده ایلده
 اسباب میانداده. بولن توکیایه و الکز
 بزده کل نول اسلاسه قوریه و
 آتقویله حکمه و زری کدیرلن ایلده
 فضولی فرض ایلکه آیشمن اتر ایش

حققت، کی تصدیق و رد که بوده دوسالک بونجه
تقدیه، بونجه تصدیقانه دعاً ففاسه دن امین
اولادقاری آبات ابدجک بر کپشتدر
کندبیری ایچون فتند اولان اصول شودر
بزر مزه قادش نه ایسترسک باباجفر، سزک
بوندن شکایتنه حقکنز اولماه حق، الحجابند

[illegible]

[illegible]

TABLÖLAR⁴¹⁶

Şirketlerin Türü	Sermaye Miktarı	Ödenmiş Miktarı
Ticari Şirketler	2.298.800	930.025
Sınai Şirketler	2.863.400	1.750.270
Zirai Şirketler	495.000	83.000
Mali Şirketler	7.542.000	1.825.725
İnşaat ve Nakliyat Şirketleri	2.019.000	1.198.783
Sigorta Şirketleri ve toplumsal amaç güden şirketler	1.403.950	356.886
Toplam	16.623.150	6.194.689

Tablo: I- Ticaret ve Ziraat Nezaretine göre,1918'e göre değin kurulmuş Osmanlı Anonim Şirketlerinin sınıflarına göre kuruluş sermayeleri ve bunların ödenmiş miktarı (Osmanlı Lirası olarak.)

Ankara	2	İzmir	11	Konya	19
Aydın	3	İzmit	1	Kütahya	3
Bursa	3	Karahisar	1	Niğde	1
Erzurum	1	Kastamonu	1	Saruhan	1
Eskişehir	2	Kayseri	2	Trabzon	1

Tablo: II-1920'ye değin Anadolu'da kurulan anonim şirketlerin vilayetlere göre dağılımı.

⁴¹⁶ Oluşturulan tablolar Zafer Toprak'ın **Türkiye'de Milli İktisat(1908-1918)** ve **İttihat -Terakki ve Cihan Harbi**, adlı kitaplarından faydalanılarak oluşturulmuştur.

Toplama Oranla Yüzdesi

Sanayi Türü	Asli kuruluş sayısı	Aslı ve tali kuruluş sayısı	Asli kuruluş	Asli ve tali Kuruluş
Gıda Sanayi	75	78	28,6	27,7
Toprak Sanayi	17	21	6,4	7,5
Deri Sanayi	13	13	4,9	4,6
Ağaç Sanayi	24	24	9,0	8,5
Dokuma Sanayi	73	78	27,5	27,7
Kırtasiye Sanayi	51	55	19,4	19,6
Kimya Sanayi	11	13	4,1	4,3
Toplam	264	282	99,9	99,9

Tablo: III-1915 yılında sanayi işyerlerinin türlere göre ayrımı ve toplama oranlama yüzdesi.

Sanayi Türü	İstanbul ve çevresi	İzmir kenti	Diğer yerler	Toplam
Gıda Sanayi	45	23	10	78
Toprak Sanayi	20	1	---	21
Deri Sanayi	11	2	---	13
Ağaç Sanayi	15	9	---	24
Dokuma Sanayi	15	8	55	78
Kırtasiye Sanayi	44	11	---	55
Kimya Sanayi	5	8	---	13
Toplam	155	62	65	282

Tablo: IV- Sanayi kuruluşlarının 1915 yılında bölgelere göre dağılımı.

Sanayi Türü	Üretim		Yüzde Oranı	
	1913	1915	1913	1915
Gıda Sanayi	459,6	531,9	68,2	70,3
Toprak Sanayi	32,0	62,6	4,8	8,3
Deri Sanayi	13,4	2,7	1,9	0,3
Ağaç Sanayi	11,1	5,9	1,6	0,8
Dokuma Sanayi	100,3	90,8	14,9	11,9
Kırtasiye Sanayi	37,5	46,2	5,6	6,1
Kimya Sanayi	16,9	17,0	2,5	2,2
Toplam	670,8	757,0	99,9	99,9

Tablo: V-1913 ve 1915 yıllarında sanayi sektörlerinin değer olarak üretimi. (milyon kuruş)

Sanayi Türü	Çalışanların Toplamı		Yüzde Oranı	
	1913	1915	1913	1915
Gıda Sanayi	4281	3916	25,2	27,8
Toprak Sanayi	980	336	5,8	2,4
Deri Sanayi	930	1270	5,4	9,0
Ağaç Sanayi	705	377	4,1	2,8
Dokuma Sanayi	7765	6763	45,8	48,0
Kırtasiye Sanayi	1897	1267	11,2	9,0
Kimya Sanayi	417	131	2,4	0,9
Toplam	16975	14060	99,9	99,9

Tablo: VI-1913 ve 1915 yıllarında çalışanların sektörlere göre dağılımı.

Üretim	Yüzde olarak
Değirmencilik	59,4
Makarna üretimi	93,0
Şekercilik ve tahin üretimi	131,3
Konserve üretimi	43,9
Bira üretimi	91,6
Buz üretimi	103,1
Tütün üretimi	---
Tuğlacılık	32,1
Kireç üretimi	64,4
Çimento üretimi	69,8
Çimento ürünleri	52,7
Porselen ve elmas traşcılık	----
Debagat	40,2
Marangozculuk	41,2
Kutu üretimi	94,5
Aba, şayak, çuha üretimi	41,3
Yün iplik üretimi	82,5
Pamuklu dokuma üretimi	9,5
Pamuk ipliği üretimi	20,6
İpek dokuma üretimi	4,5
Yağ üretimi	3,1
Sabun üretimi	18,9
Palamut özü üretimi	97,5

Tablo: VII-1913 yılında sanayi kesiminde yurtiçi üretimin tüketim içerisindeki yeri (yüzde olarak)

Çevirici Güç

Yüzde Oranı

Sanayi Türü	Sayı	Beygir Gücü	Çevirici Güç Sayısına oranla	Beygir Gücüne Oranla	Ortalama Takat
Gıda Sanayi	110	7893	29,4	37,6	71,7
Toprak Sanayi	22	3837	5,9	18,2	174,4
Deri Sanayi	27	961	7,2	4,6	35,5
Ağaç Sanayi	25	513	6,7	2,4	20,5
Dokuma Sanayi	102	6247	27,2	29,8	61,2
Kırtasiye Sanayi	75	705	20,0	3,4	9,4
Kimya Sanayi	13	821	3,5	3,9	63,0
Toplam	374	20977	99,9	99,9	56,1

Tablo: VIII-Çevirici gücün sanayi kuruluşlarının türlerine göre dağılımı.

Adana	95	İstanbul	86
Ankara	129	İzmir	69
Antalya	87	Kastamonu	137
Denizli	65	Kayseri	92
Diyarbakır	95	Konya	142
Edirne	79	Mersin	187
Elaziz	143	Samsun	81
Erzurum	89	Sivas	78
Eskişehir	85	Trabzon	59
Giresun	121	Zonguldak	92

Tablo: IX-1914 yılında Osmanlı Vilayetlerinde 26 kalem besin maddesinden oluşan sepetin fiyatı.(kuruş)

	1916		1917		1918	
Aylar	Taban	Tavan	Taban	Tavan	Taban	Tavan
Ocak	102	102	250	280	421	492
Şubat	105	115	250	305	460	510
Mart	115	117	235	280	450	492
Nisan	120	125	260	260	370	455
Mayıs	120	120	262	265	395	495
Haziran	115	120	270	350	450	475
Temmuz	115	120	370	410	455	467
Ağustos	120	135	395	432	470	510
Eylül	135	135	435	480	498	565
Ekim	135	160	475	505	380	552
Kasım	165	200	515	600	280	380
Aralık	200	255	350	440	390	480

Tablo: X-I.Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı altın lirasının kâğıt para ile taban ve tavan değerleri.

Sanayii türü	1913	1915	1913	1915	1913	1915
Gıda Sanayii	74	75	71	57	3281	3916
Toprak Sanayii	16	17	16	5	980	336
Deri Sanayii	12	13	11	12	930	1270
Araç Sanayii	19	24	19	19	705	377
Dokuma Sanayii	70	73	61	36	7765	6763
Kırtasiye Sanayii	51	51	51	49	1897	1267
Kimya Sanayii	10	11	10	4	417	131
Toplam	252	264	182	226	16975	14060

Tablo: XI- 1913 ve 1915 yıllarında işler durumda olan kuruluş sayısı ve çalışanların toplam miktarı Mevcut Olanlar İşler Durumdakiler Çalışanlar Toplamı.

Mutasarrıfları

Sanayi türü	Kuruluş sayısı	Hükümet	Anonim Şirket	Türk-İslam	Gayr-i Müslim
Gıda Sanayi	75	1	8	8	58
Toprak Sanayi	17	1	5	3	8
Deri Sanayi	13	1	1	2	9
Ağaç Sanayi	24	---	---	4	20
Dokuma Sanayi	73	18	10	9	34
Kırtasiye Sanayi	51	1	---	15	35
Kimya Sanayi	11	---	4	1	7
Toplam	264	22	28	42	172

Tablo: XII-Sanayi kuruluşlarının mutasarrıfları, Müslüman-Türk ve Gayr-ı Müslim unsurlar arasındaki dağılımı. (1915 yılı için)

	Şubat 1917	Mayıs 1917	Ağustos 1917
İstanbul	170	260	430
Edirne		300	
Bursa	225	300	450
İzmir	273	280	450
Ankara	300	420	449
Konya	250	345	435
Adana			600
Sivas ve Erzurum	166	500	666
Trabzon	200	300	500
Siirt	333	400	733
Musul	400	476	766
Halep	400	345	540
Beyrut	312	357	555

Tablo: XIII-Altın liranın değişik tarih ve yerlerde kâğıt para karşılığı değeri